

2012/5

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XL. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XL. évfolyam • 5. szám
2012. október

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
SELMECZI KOVÁCS ATTILA

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
www.honismeret.hu
INDEX 25387 E-mail:
honism@gmail.com
selmeczikovacs@gmail.com

Megjelenik

a

Emberi Erőforrások Minisztériuma

a

Nemzeti Kulturális Alap

és a

Magyar Nemzeti Múzeum

támogatásával.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,
az egyes számok ára 460 Ft.
Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletága
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknel
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.
További információ: 06 80/444-444

Olvasószerkesztő:
Balahó Zoltán

Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
mondAT Kft.

ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Cserveni Gábor múzeumbarát, Sásd

Csoma Zsigmond dr. DSc.

a Károli Gáspár Református Egyetem
és az egri Esterházy Károly Főiskola professzora

Cs. Varga István dr. habil irodalomtörténész,
professzor, ELTE BTK

Dénesi Tamás dr. levéltárigazgató, Pannonhalma

Dominkovits Péter dr. levéltárigazgató, Sopron

Dukrét Géza ny. tanár, Nagyvárad

Fábián Margit ny. tanárnő, Érd

F. Gál Sándor a Közművelődési Tanács elnöke,
Eger

Gergely Ferenc ny. tanár, történész, Budapest

Halász Péter ny. főtanácsos, Gyimesközéplak

Hála József dr. etnográfus, Budapest

Horváth József ny. tanár, alpolgármester, Csurgó

Kovács Miklós ny. középiskolai tanár, Vác

Lázár Katalin dr. PhD. tudományos főmunkatárs,
MTA Zenetudományi Intézet, Budapest

Mizser Lajos dr. CSc. ny. főiskolai tanár,
Nyíregyháza

Polgárdy Géza dr. jogász, újságíró, Budapest

Rakó József a Magyarország Felfedezői Szövetség
elnöke, Budapest

Szluha Márton építésmérnök, genealógus,
Budapest

Tóth József történész, ny. tanár, Budapest

Tölgyesi József dr. főiskolai docens, Veszprém

Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc

Udvarhelyi Olivér dr. ügyvéd, Veszprém

Vasvári Zoltán művelődéstörténész, Erdőkertes

Zika Klára tanár, újságíró, Budapest

A címlapon:

*Szájában arany szőlőszemet tartó szarvas
„Tokaji szekrénykében”*

(Magyar Nemzeti Múzeum, Kardos Judit felvétele) –
Hála József cikkéhez

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Kétszáz éve született a „kaliforniai borkultúra atyja” (<i>Polgárdy Géza</i>).....	3
125 éve született Matolesy Sándor, a második csurgói iskolaalapító (<i>Horváth József</i>)	4
Százhuszonöt éve született Rokfalusy Lajos hegymászó és turista (<i>Polgárdy Géza</i>)	7
Tükör a Balatonról. A hetven éve elhunyt Móricz Zsigmond Balaton-képe (<i>Vasvári Zoltán</i>).....	9

ISKOLA ÉS HONISMERET

Támadás az egyházi iskolák ellen (1945–1946) (1. rész) (<i>Gergely Ferenc</i>)	13
A népi játékok típusrendjének haszna az oktatásban és a kutatásban (<i>Lázár Katalin</i>).....	20

SORSKÉRDÉSEK

A bukovinai székelyek hazajövele 1941-ben (<i>Fábián Margit</i>).....	23
---	----

ÉLŐ HONISMERET

Határtalanul. Beszélgetés Csete Őrs programigazgatóval (<i>Zika Klára</i>)	28
--	----

EMLÉKHELYEK

Szent Szórád és Benedek emlékhelye a Dunajec vidékén (<i>Udvarhelyi Nándor</i>)	31
---	----

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Aranyat termő szőlők (<i>Hála József</i>)	34
---	----

TERMÉS

Heves megye élő emlékezete. Gondolatok a XL. Országos Honismereti Akadémia elé (<i>F. Gál Sándor</i>).....	39
A magyar szőlő- és borkultúra társadalmi szerepe (<i>Csoma Zsigmond</i>).....	41
A szőlőhegyek közigazgatása a XVI. században. Sopron vármegye (<i>Dominkovits Péter</i>)	44
A bor és az irodalom (<i>Cs. Varga István</i>)	48
Az egyházak és a bor (<i>Dénesi Tamás</i>)	51
Maddalena di Canossa – egy olasz szent magyar ősei (<i>Szluha Márton</i>).....	56
Délibábos helységnév-magyarázatok (<i>Mizser Lajos</i>).....	61

KRÓNIKA

Emlékpark Micskén (<i>Kovács Miklós</i>).....	63
Emléktábla-avatás Dombóváron (<i>Cserveni Gábor</i>)	65
Huszonöt éves a zsámboki Tóth-alapítvány (<i>Tóth József</i>)	66

A Magyarország Felfedezői Szövetség Hagyományörző és Vezetőképző tábora (<i>Rakó József</i>).....	67
A XVIII. Partiumi Honismereti Konferencia (<i>Dukrét Géza</i>).....	68
A hetven esztendőös Dukrét Géza köszöntése (<i>Halász Péter</i>)	69
Kitüntetettjeink	71

KÖNYVESPOLC

Gazda László: Csángómagyar falvak I–III. (<i>Halász Péter</i>).....	72
Czirják Árpád: Erdélyi Magyar Breviárium III. (<i>Udvarhelyi Olivér</i>)	73
Német nemzetiségi sors Tolna megyében (<i>Tölgyesi József</i>).....	75
HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR, 2013.....	76
MAGYAR KULTÚRA NAPJA, 2013.....	80

Tisztelt Előfizetőink, Olvasóink és Szerzőink!

Sajnálattal tájékoztatjuk Önöket, hogy folyóiratunk erre az évre is az előző évihez hasonló mértékű támogatást nyert el az NKA pályázatán, ezért továbbra is csak 80 oldal terjedelemben tudjuk lapszámainkat megjeleníteni, és honoráriumot nem áll módunkban fizetni.

a Szerkesztőbizottság

Tisztelt Szerzőink!

Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásaikat lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a selmeczikovacs@gmail.com címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (15 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmellékleteket szintén elektronikusan, lehetőleg 300 DPI felbontásban kérjük megküldeni. A szerzői korrektúrát szintén elektronikus úton küldjük meg. Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének és címének feltüntetésével tudjuk fogadni.

a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1–266-0857)

MNM VERÁNÓ Könyvesbolt (1053 Budapest, Magyar u. 40.)

Néprajzi Múzeum Boltja (1055 Budapest, Kossuth tér 12.)

ÉVFORDULÓK

Kétszáz éve született a „kaliforniai borkultúra atyja”

Haraszthy Ágoston kétszáz éve, 1812. augusztus 30-án született, a Bács-Bodrog vármegyei Újvidékhez közeli Futakon. Haraszthy Károly és Halász Anna egyetlen fiának gyermek- és ifjúkoráról szinte semmit sem tudunk. Később jogi tanulmányokat folytatott, s a császári testőrség tagja lett, majd állítólag József nádor magántitkára. A kancelláriai levéltár adatai szerint viszont 1837-ben vizsgálat indult Bács-Bodrog vármegyében, mivel a megye pénztárában jelentős hiány mutatkozott. Ekkor két nyugtát is találtak Haraszthy aláírásával, aki ekkor a megye tiszteletbeli aljegyzője volt. Így felmerült, hogy mindennek szerepe lehetett Amerikába történt kivándorlásában. Ő maga az 1844-ben Pesten megjelent könyvében (*Utazás Északamerikában*) egyetlen okként utazási kedvét jelölte meg. Az amerikai hatóságoknak viszont kiutazását azzal indokolta, hogy Kossuth híve volt, ezért üldözték. Ami kétségtelen: 1840. március 27-én indult el hazájából, s Bécs, Prága, Drezda, Lipse, Magdeburg és Hamburg érintésével érkezett Londonba, ahol egy Párizsba tett kirándulást követően hajóra szállt az Újvilágba. Utazása során unokaöccse, Halász Károly kísérte, aki kalandvágyból csatlakozott hozzá. Szülei, lengyel származású felesége, Dedinszky Eleonóra és fiai, Géza, Attila, Árpád otthon maradtak a futaki birtokon.

Haraszthy és Halász szerencsésen megérkeztek New Yorkba, s innen indultak amerikai körútjukra. A Hudson folyón Albany-ig hajóztak, majd nyugatnak fordulva az Erie csatornán haladtak Syracuse-ig. Ezután a szárazföldön mentek Ontarióig, ahol ismét hajóra szálltak, egészen a Niagaráig. A Niagara folyó mentén vasúton utaztak Buffalóig. Rövid rochesteri kitérőt követően az Erie tavon Clevelandba, majd Detroitba hajóztak, s a Huron és Michigan tavakon keresztül egészen Milwaukee-ig folytatták útjukat. Innen indulva bejárták Wisconsin és Illinoist. Haraszthy aztán Wisconsinban, az azonos nevű folyó partján birtokot vásárolt, majd birtokán települést alapított „Széptáj” néven. Ez lett a későbbi Town Haraszthy, majd neve Sauk City-re változott, Pivány Jenő szerint pedig még Westfieldnek is hívták. Itt, Széptájon töltötték 1840–41 telét, s innen indultak tavasszal tovább nyugatra. Útközben felkerestek több indián törzset is. Végül útjukat New Yorkban fejezték be. Következett egy hosszabb hajóút, s 1842 januárjában már Bécsben voltak, majd Pesten keresztül utaztak haza, Bács megyébe.

Haraszthy még fél évet sem töltött itthon, futaki birtokait eladta, megállapodást kötött könyve kiadójával, s annak megjelenését meg sem várva, még 1842 őszén szüleivel, feleségével és gyermekeivel visszatért Amerikába, wisconsini otthonába. A visszaérke-

zést követő öt wisconsini év alatt sok minden történt Haraszthy életében. Újabb három gyermek apja lett, fűrésztelepet alapított, téglagyárat és malmot létesített, vegyeskereskedést nyitott, telek- és bérház spekulációval foglalkozott, hajótulajdonos, majd hadseregszállító lett. Birtokán búzát, rozst, kukoricát termesztett, szarvasmarha, juh- és sertésenyésztéssel foglalkozott. Sikertelen szőlő- és sikeres komló-termesztési kísérletei voltak, utóbbival megvetette a wisconsini sörkészítés alapjait. Aztán 1849-ben egész családjával átköltözött San Franciscóba, Kaliforniába, mert szíve mélyén szőlőtermesztésre vágyott! Ezért San Diegoban 160 acre földet vásárolt, s ezen letelepedve gazdálkodni kezdett. Európából, talán éppen Magyarországról hozatott szőlővesszőkkel kísérletezett, eleinte sikertelenül. A következő évben San Franciscótól délre vásárolt 320 acre, 1856-ban pedig további 640 acre földet, s hazulról hozott szőlő, Alexandriai Muskotály és Zirfandel nemesítésével kísérletezett.

Még 1857-ben San Franciscótól 60 km-re északra, Sonomába költözött, és eddigi tapasztalatait felhasználva szőlészetet és borgazdaságot rendezett be, rezidenciáját pedig *Buena Vista Ranche* névre keresztelte. Elmondhatjuk, hogy itt végre ráköszöntött a siker. 1858-59-ben boraival díjakat nyert a Kaliforniai Állami Mezőgazdasági Társulat kiállításain. A társaság felkérésére előbb jelentést írt Kalifornia szőlőtermesztéséről és borgazdaságáról, 1861-ben pedig a társaság elnökhelyettese lett. Kalifornia vezetése fejébe vette a szőlő itteni elterjesztését. Meghallgatták a sikeres Haraszthyt is, aki szerint a dolgot az európai szőlő- és borgazdálkodás tanulmányozásával kell kezdeni, amire ő kapott megbízatást. Nyugat-Európába utazott, s több országban is tanulmányozta a szőlőművelést. Útja során 1400 szőlőfajta csaknem százezer tökéjét vásárolta össze. A szállítmányok 1862. januárban érkeztek San Franciscóba. Még ugyanebben az évben megjelent *Grape Culture, Wines and Wine-Making* (New York, 1862) című szakkönyve.

Emlékköve Kaliforniában

Sikeres vállalkozását azonban néhány év múltán eladta, s újabb fordulat következett kanyargós életútján. 1868-ban családjával együtt Nicaraguába költözött, ahol ültetvényt és fűrésztelepet létesített. Felesége hamarosan elhunyt sárgalázban. De rá is leselkedett a vég. 1869. július végén szokásához híven kilovagolt, hogy megtekintse fűrészmalmaikat. Munkásaival beszélt, majd a közeli folyó felé tartott. Többé azonban nem tért vissza. Később lovát megtalálták egy fához kötve, nyomai egy fához vezettek, amelynek nagy ága átnyúlt a folyón, ám középen el volt törve. A keresésére indultak és arra a következtetésre jutottak, hogy a faág segítségével át akart kelni a folyó túlsó partjára, de az ág letört, s folyóban nyüzsgő aligátorok martaléka lett. Látni senki sem látta a történetet, mindez csupán valószínűsíthető.

Az viszont tény, hogy a kaliforniai szőlőtermesztés a mai napig is Haraszthy Ágostont tartja megalapítójának, és a „kaliforniai borkultúra atyjaként” emlegetik.

Polgárdy Géza

125 éve született Matolcsy Sándor, a második csurgói iskolaalapító

Az egyházi iskolák jó négy évtizeddel az államosítás után megkezdett újraindulását megterhelte az 1948-as év öröksége. Jószerivel csak egy egyházi iskola, a Debreceni Református Kollégium maradhatott maradéktalanul jogfolytonos. Hiába álltak olyan nagyformátumú egyéniségek a fenntartó testületek élén, akiknek tevékenységét a világháború utáni években is elismerték.

A Csurgói Református Kollégium a politikával való egyezkedésben, szívós küzdelemben, a Reményiki „ahogy lehet” szellemében egészen odáig jutott, hogy a négy egyházkerületi középiskola (Debrecen, Sárospatak, Budapest, Pápa) mellett megmaradhatott volna egyházi intézménynek. Ebben a legfelsőbb állami vezetők ígéretét is bírták. Ehhez dr. Matolcsy Sándor (Kaposvár, 1887 – Budapest, 1962), egy ambiciózus, nagyformátumú igazgatótanács elnök kellett, aki 23 éves áldásos tevékenysége

alatt országos hírvé tette a csurgói iskolát. Mégpedig nehéz időkben, a gazdasági világválság, majd a rövid békeévek után a második világháború alatt, az újjáépítés kinkeserves, de reményteliségeiben egészen az államosításig. Hatalmas ívű fejlesztéssel a háta mögött, az új hatalommal szemben is ébren tartotta a reményt.

Az 1948 tavaszán lezajlott tárgyalások hiteles menetébe csak a legutóbbi években nyerhettünk bepillantást Fodorné Nagy Sarolta kutatása nyomán. Egy mondat az akkori jegyzőkönyvből: „*Bereczky Albert püspök: A csurgói kollégiumra vonatkozóan megállapodtunk. Valóban, az volt a megállapodás Rákosi miniszterelnök úr kérése szerint, hogy a további tárgyalásokra tekintettel ezt most emeljük ki, de utána újra tárgyalás alá vesszük és ígéretet tett, hogy a tárgyalás eredménye bizonyosan pozitív lesz.*”¹

Csurgón nagy hagyománya volt a Nemzeti Parasztpártnak. Bódi Ferenc tanár és felesége, Hadik Magda szobrászművész Makóról származtak. Már onnan ismerték Erdei Ferencet, akit Somogyban is többször vendégül láttak. Veres Péter szintén gyakran megfordult a kollégiumban. 1948, a „fordulat éve” az egypártrendszer kiépítésének utolsó stádiuma volt. A folyamat részeként a formális szövetségesnek felépített Nemzeti Parasztpárt feleslegessé, majd ellenséggé vált. Matolcsy Sándor zaklatása is megkezdődött, amely az 1951-es kitelepítéséhez vezetett. Egyházi tisztségei megváltoztak, 1955-ig megszűntek. 1960. július 20-án szeretett unokájához, Brokés Ágneshez írt levelében a csalódott, meghurcolt ember fájdalommal a gazdag, munkás életpálya kényszerű lezárását panaszolta el: „*Előbb elégettem azt a bankban őrzött levelezésemet, amely kb. 2-3 q-ra rúgott, s ami a bankkal kapcsolatos levelezésemet foglalta egybe, amellyel kapcsolatosan egyseseken segítettem. Legalább több ezer ember privát levélíróról van itt szó, – ami elégett. Azután Csurgón és a kaposvári gyülekezetben őriztük azt a levélváltást, amit egyházi tevékenységem során követtem el.*”²

Matolcsy Sándor kormányfőtanácsos, kaposvári ügyvéd, a Dunántúli Bank igazgatója egész életével a csurgói iskola felvirágoztatásán fáradozott. *Somogyi Panteon* létesített Csokonai „első iskolájának” csodálatos parkjában. Így került a Csurgóval csak közvetve kapcsolatba hozható Berzsenyi Dániel és Kozma Andor szobra is az iskolát körülvevő ligetbe.

Amit alkotott, ma is látható. A csodás természeti környezetben kétemelesre nőtt a főépület. Az első világháborús hősök emlékműve, az új internátus, a Nagyváthy János egykori telkére hozott sírja, a Csokonai emlékpád, Kozma Andor mellszobra, a Berzsenyi-pád, Baksay Sándor mellszobra, az egykori majorból áthelyezett korhű Festetics-kapu, a Pálóczi Horváth Ádám emlékhely a park és Csurgó mind a mai napig megbecsült kulturális értéke. Az emeleti rajzteremben felavatták Merész Gyula festőművész hatalmas, egész falat betöltő iskolaalapítási képét. Matolcsy Sándor saját pénzén festette és ajándékozta az intézetnek. Felállítására előtt Budapesten, a Múcsarnokban is kiállították. Új cserkészházat építettek. A tervet a század egyik legnagyobb magyar építészé, Medgyaszay István műegyetemi tanár készítette a somogyi talpas házak stílusában.

A csurgói gimnáziumot 1941-ben Matolcsy Sándor kollégiummá fejlesztette. A gimnázium mellett mezőgazdasági középiskolával, téli gazdasági iskolával bővült és új tagintézménye lett a Baksay Sándor Népfőiskola. A csurgói születésű Laky Dezső közellátási miniszterhez 1947 februárjában írt levélben támogatását kérte azzal, hogy „*mi magyar nemzeti missziót óhajtunk betölteni.*”³

Matolcsy Sándor elnöksége alatt virágkorát élte a gimnázium. Tehetséges, nagy tudású tanárok érkeztek, akik szakterületükön akár országos hírnévre is szert tehettek. A somogyi tanárok, lelkeskedő tudományos tevékenységének megbecsülése vezette az igazgatótanács elnökét, hogy a sokszor csak kézirat formájában, az asztalfiók számára végzett irodalmi tevékenységet megjutalmazza. 1934-ben korszakalkotó előterjesztést tett. Arról döntöttek, hogy az igazgatótanács évenként két 400 pengős irodalmi díjat tűz ki. Ebből 500-500 példányban kinyomatja a műveket. 150 példány az iskola tulajdonában

¹ Fodorné Nagy Sarolta: Történelmi lecke. Bp. – Nagykőrös, 2006. 240.

² Dr. Horváth József: A második csurgói iskolaalapító Dr. Matolcsy Sándor. Csurgó, 2012. 18.

³ Dr. Bódi Ferenc: A Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium másfél-évszázados története II. Okmánytár. Kaposvár, 1943. 143.

marad, 350 felett a szerző rendelkezik. Az irodalmi díjra a Somogy megyei vonatkozású irodalmi, művelődéstörténeti, nyelvészeti, néprajzi, természettudományi, szociális tárgyú munkáikkal a belső-somogyi egyházmegye lelkészei és tanítói pályázhattak. A Csurgói Könyvtár 20 megjelent kötete rangot, elismerést szerzett az iskolának. Tudományos értéküket jól jelzi, hogy Nyíri Antal *A zselicségi Szenna és vidéke magyar nyelvjárása* című tájszótárának (1939) újrakiadását szorgalmazza a Szegedi Tudományegyetem. Gönczi Ferenc *A somogyi gyerekek* című munkája (1937) pedig az egyik legkeresettebb kötet.

Gróf Klebelsberg Kuno, Áprily Lajos, Szelezky Zita, Féja Géza, Veres Péter, Erdei Ferenc, Benda Kálmán, Passuth László, Takáts Gyula, Illyés Gyula, Németh László és még sok neves ember megfordult az intézetben, találkozott a tanárokkal és diákokkal.

1939-ben Matolcsy Sándor 21 gépelt oldalon *Mit lehetne tenni Csurgó érdekében?* címmel tette meg ajánlásait Haám Ferenc főszolgabírónak. Ebben is kiemelt szerepet kapott a hagyományörzés, az anyagi és szellemi értékek megbecsülése: „*Meg kellene találni a módot arra is, hogy Csurgón egy kis múzeum-féle legyen alakítható. Az én meggyőződésem szerint ez mint református egyházmegyei gyűjtemény lenne kialakítható. Ez a gyűjtemény négy osztályból állana: az első osztály lenne a könyvtár, melybe átkerülne a csurgói gimnáziumnak ez idő szerint 24 000 kötetes, rendkívül értékes könyvtára, amely így közkönyvtárrá válna.*

Második osztálya lenne egy levéltár, amelynek alapja lenne ugyancsak a gimnázium épületében őrzött egyházmegyei levéltár, amely évek óta rendezés alatt áll, és amely az én megítélésem szerint rendkívül értékes adatokat tartalmaz. A gyűjteménynek ez a levéltári része kiegészíthető lenne a csurgói járás községeinek és uradalmainak levéltárával.

Harmadik része a gyűjteménynek egy képzőművészeti gyűjtemény lenne, amelynek alapja lenne az a kép, amelyet a gimnáziumban most lepleznek le, kiegészítené ezt az a képgyűjtemény, amelyet a gimnázium most szerez be volt és jelenlegi növendékeitől (évente két képpel gyarapítjuk ezt a gyűjteményt), amely részét a gyűjteménynek bővíteni lehetne különböző községek és egyházközségek műemlékeivel (tulipános ládák, régi kegyszerek, egyházi edények, misemondó ruhák stb.).

Negyedik csoportját képezné egy belső-somogyi néprajzi, népművészeti és viselet gyűjtemény, amely gyűjtemény összeszedése lehetőségének utolsó óráit éljük. Annak, aki ennek a gyűjteménynek felállítására elhatározná magát, csak az épületről kellene gondoskodnia, az anyagot lelkes kezek pénz nélkül is össze fogják hordani és annak kiegészítésére részben a Szépművészeti Múzeum képtára, részben pedig Somogy vármegye Múzeumának népművészeti része mindenkor készen lesz.”⁴

1941-től a VII. osztályos tanulók *Mit tudok szülőföldemről?* címmel készített dolgozataikkal a tájhoz kapcsolódó földrajzi, néprajzi, társadalomtudományi gyűjtést végeztek. Az 1942-es Értésítő szerint „*a feldolgozás nagyon értékes anyaggal fog szolgálni honismeretünk számára*”. A Nagykönyvtár 52 néprajzi, gazdaságtörténeti, nevelés- és kultúrtörténeti szempontból is értékes dolgot őriz a megye minden tájegységéről.

* * *

A második csurgói iskolaalapító érdemeinek újbóli felidézése 2001-től kezdődhetett el. Amerikában élő fia, Matolcsy Gedeon orvosprofesszor támogatásával a csurgói gimnázium előparkjában egy szép emlékművet adhattunk át és megszülethetett a Matolcsy Könyvtárpártoló Alapítvány. Az adományozó édesapja kaposvári munkahelyére és gyülekezetére is gondolt: emléktáblával jelölték meg egykori lakóházát, és alapítványt tett a kaposvári Lorántffy Zsuzsanna Református Általános Iskola számára is.

A 2001. október 5-i csurgói szoboravatás és emlékülés számos visszaemlékezés ihletője volt. A még élő tanárok közül az egyik legéletserűbb és leginkább ide kívánczó Szabó Sándor (1919–) ny. lelkész-esperesé: „*A Népfőiskola az 1942/43. tanév 2. téli hónapjában indult, Bódi Ferenc igazgató és Varga József beosztott lelkész vezetésével. Az utóbbi távozása után Szabó Bálint esperesink kaposvári hitoktatói szolgálatomból a Népfőiskola vezetésére osztott be egyházmegyei ifjúsági lelkészként. Mivel akkor a gimnáziumnak nem volt énektanára, óraadóként ezt a szolgálatot is elláttam. Ennek keretében tudtam a felsős diákokból egy »falujáró« csoportot alakítani, és hétvégeken egy-egy falusi gyülekezetben népdalaink és népi irodalmunk felhasználásával tartott előadásokon (magam istentiszteletek tartásával) a Kollégium, főleg a Népfőiskolára alkalmas fiatalokat toborozni. Az 1943/44-es tanév során sikerült is a téli hónapokban megfelelő létszámmal egy fű- és egy leánytanfolyamot tartanunk. A reggeli és az esti bibliórák mellett népi kultúránkkal »ezüstkalászos« mezőgazdasági ismeretekkel, történelmünkkel, a gyülekezeti életben végezhető szolgálatokkal, a leányok háztartásbeli (főzés stb.) és gyermeknevelési (gyermekvállalás, szülés, csecsemőápolás, egészségügyi tudnivalók stb.) ismerkedhettek*

⁴ Dr. Horváth i. m. 49.

meg megfelelő szakértelemmel rendelkező előadók segítségével. A front közeledése miatt az 1944/45-ös tanévet csak elkezdni lehetett, a front után pedig a Népfőiskolát nem újították fel. Később, esperesként rendszeresen részt vettem a Somogyi Egyházmegye közgyűlésein, ahol szinte valamennyi volt népfőiskolásunkkal mint egy-egy gyülekezet gondnokával vagy presbiterével találkozhattam. Rajtuk keresztül népfőiskolás leányainkról, családi és gyülekezeti szolgálataikról örvendetes híreket kaptam. A csurgói Népfőiskola szolgálata – ha csak két éven át is – nem volt hiábavaló, kár, hogy amíg akár a veszprémi, akár más református népfőiskolákról egyházi sajtónk a háború után többször is ódákat zengett, a csurgóirol egyetlen sor megemlékezés a mai napig nem történt.⁵

A népes Matolcsy-család is egymásra talált. Az évente megrendezett Matolcsy Találkozók közül a jubileumi tizediket az igazgatótanácsi elnök születésének 125., halálának 50. évfordulója tiszteletére Csurgón rendezték 2012. július 14-én. Az alkalomra Matolcsy Sándor csurgói tevékenységéről szóló könyv is megjelent.

Az államosítás után tárgyi és személyi feltételek tekintetében modern, gazdagon felszerelt iskolában, felkészült tanárokkal folyhatott a tanítás. Az építés, a gyarapodás minden lépése itt maradt. A Matolcsy- örökség így, ki nem mondhatóan tovább élt. Fáival, gondozott sétányaival, emlékműveivel, hagyományos gyermekközpontúságával vonzerővé vált. Az 1993-ban újraindult Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium Könyvtára megkapta a rangos „Örökségünk – Somogyország kincse” címet. A 2004-ben megjelent *Városépítés Magyarországon* című építészeti szakkönyv fotót is közöl a gimnáziumról, amelyet „Közép-Európa legszebb iskolaparkja vesz körül.”⁶

Horváth József

Százhuszonöt éve született Rokfalusy Lajos hegymászó és turista

Vajon a hegymászók, turisták és utazók besorolhatóak-e a honismeret, a hon megismerésének első vonalába tartozók közé, vagy ezt csak néhányan szeretnék így látni a maguk hazabeszélő, esetleg elfogult nézetei alapján? Nos, e kérdés feltevése bizonyosan álnaiv, hiszen nem kell ahhoz különösebb éleslátás, hogy a véleményt formáló rádöbbenjen: aki minden idejét a szabad természetben tölti, mint turista, s bejárva hegyeket és völgyeket gyűjti ismereteit a *honról*, az éppen úgy nem lehet másodlagos – vagy megtört – személy e körben, mint a hasonló „műfajban” mozgó hegymászók vagy utazók. S ha már minden esetleges vitán felülemelkedve megállapítjuk, hogy a hegymászók, – ha ritkán szerepelnek is a HONISMERET oldalain – a hon megismerésének „bajnokai” közé tartoznak, tegyünk is meg mindent, hogy közülük legalább a kiemelkedők emlékét tartsuk ébren, amennyire tőlünk telik. Ennek jegyében született meg ez az írás (is).

Rokfalusy Mihály és Répászky Mária fia Lajos, akit a valaha élt egyik legkiválóbb magyar hegymászóként tart nyilván az emlékezet, 125 évvel ezelőtt, 1887. október 24-én látta meg a napvilágot a felvidéki Lőcsén. Öten voltak testvérek, Lajoson kívül László, Géza, Dezső és az egyetlen leány, Anna. Utóbbiak életéről nem sokat tudunk, az viszont ismert, hogy a család 1888-ban átköltözött egy másik, Lőcséhez hasonlóan híres szépségi városba, Iglóra. Lajos itt töltötte egész ifjúkorát, itt végezte elemi- és középiskolai tanulmányait, számára ez a város vált alfává és omegává, ide vágyakozott vissza mindig, amikor a történelem vihara életének útját egészen másfelé kanyarította. Már aprócska, tíz éves gyermekként járta a környék hegyeit, persze nem egyedül, hanem hasonló korú társaival, kis csapatba verődve. Az viszont az igazsághoz tartozik, hogy eleinte gyümölcsöt szedni mentek, s csak később hatott rájuk erős vonzerővel a természet a maga szépségeivel. Ám amint az utóbbi szempont vált elsődlegessé a szabad természetbe vezetett kiruccanásaik okai között, úgy erősödött meg benne a Magas-Tátra iránti, soha többé el nem múló vonzalom.

Az iglói középiskolában e téren még példaképre is akadt: egyik tanára, Hajts Lajos (1866–1933) korának kiváló hegymászója és „Tátra járója” volt. Hajts a Magyarországi Kárpát-Egyesület, vagyis az ország első, még 1873-ban Tátrafüreden megalakult turistaegylete Iglói Osztályának volt a titkára. Mint

⁵ Dr. Horváth i. m. 26.

⁶ Takács Sarolta: *Városépítés Magyarországon*. Officina Nova Kiadó, Bp., 2004.

Rokfalusy Lajos (balra) hegymászó társaival

mászása a Kis-Papirusz völgyből, 1912. június 6-án; Weber-csúcs és Szurdok-völgyet, a Hernád-áttörést és más nevezetes, látványos helyeket is bejárták, s eljutottak a Magas-Tátra-ba is. Aztán nemcsak kirándultak, de útjelzéseket is festettek, forrásokat is tisztogattak. Végül e túrák hatására lett az ifjú Rokfalusy maga is lelkes és szenvedélyes turista, s ezt tanítói pályáján is folytatta.

Miután képesítését 1906-ban megszerezte, Korpán és Iglón tanított. Ugyancsak 1906-ban kezdte meg hegymászóként sorra meghódítani a Magas-Tátra csúcsait, s az ezt követő 22 év során szinte valamennyire feljutott. Kitarásának és rendkívüli akaraterőjének köszönhetően kora egyik legjobb hegymászójává vált. 1911-re Grósz Alfréddel és Kregczy Tibolddal megalakították a sok hegymászó sikert elért, híres „Szepesi trió”-t. (Ezt az elnevezést az indokolta, hogy mind a hárman szepesi születésűek, s életüket is e „cipszer” megyében töltötték.) S ha már itt tartunk, említsünk is meg néhányat a szepesi trió tátrai túrái közül: Középső-Jávor-torony és Jávor-gerinc teljes bejárása délről észak-nyugatra, 1911. június 3-án; Kék-tavi-torony déli falának megmászása a Kis-Papirusz völgyből, 1912. június 6-án; Weber-csúcs és Szurdok-völgyet, a Hernád-áttörést és más nevezetes, látványos helyeket is bejárták, s eljutottak a Magas-Tátra-ba is. Aztán nemcsak kirándultak, de útjelzéseket is festettek, forrásokat is tisztogattak. Végül e túrák hatására lett az ifjú Rokfalusy maga is lelkes és szenvedélyes turista, s ezt tanítói pályáján is folytatta.

Noha gyakran mászták meg a Tátra csúcsait hárman együtt, beírva nevüket a vezető nélküli hegymászás történetébe, Rokfalusy más neves felvidéki hegymászókkal és turistákkal együtt is járta a hegyeket. Néhány név az utóbbiak közül: Balla Gyula, Hefty Gyula Andor, Jordán Oszkár, Kátai Ernő, Maurer Ede, Votisky Zoltán. Hefty Gy. Andor volt például kötélházi 1911. szeptember 12-én, amikor a Fehér-tavi-csúcs déli falát mászták meg a Vörös-tó katlanából, meg 1913. március 25-én is, amikor abszolválta a Hátsó-Szoliszko-torony nyugati csúcsát lemenetben. (Tegyük hozzá, hogy éveken keresztül ez számított a legnehezebb tátrai útnak!)

Rokfalusy Lajos a Tátrai Önkéntes Mentő Bizottság (TÖMB) tagjaként a hegyi baleseteket szanvedettek mentésében is aktív részt vállalt. 1912-től pedig a Magas-Tátrában a Zöld-tavi Frigyes menedékház gondnokaként segítette, de bátran fogalmazhatunk úgy is, hogy szolgálta a hegymászókat és túrázókat. Ha azt mondjuk, hogy élt-halt a Magas-Tátráért, talán még kevesebbet mondunk a valóságnál.

1919-ben, mint oly sokaknak, neki is el kellett hagynia szülőföldjét és imádtott hegységét, a Magas-Tátrát. A létrejött új államalakulatból, Csehszlovákiából a trianoni Magyarországra kényszerült távozni. Ám az új határhoz legközelebb eső városba, Salgótarjánba költözött, hogy a lehető legközelebb legyen mindahhoz, ami számára az életet jelentette. Itteni letelepedésében az is szerepet játszott, hogy ugyancsak a Szepességéből és ugyancsak kényszer hatására eltávozott Förster Kálmán lett Salgótarján polgármestere, meg az MKE Salgótarjáni Osztályának elnöke. Rokfalusy pedig 1922-23-ban az utóbbi egyik alapítója és titkára.

Nagy szerepe volt a salgótarjáni turistaság, meg az itteni sí-élet megindításában. Az pedig már természetes, hogy közreműködött a Salgó menedékház létesítésében is. Később a Salgótarjáni Bányász Torna Club (SBTC) Turista Szakosztálya diszelnökévé választotta. Ezekben az években még aktívan, télen-nyáron túrázott és mászta a hegyeket. Kényszerből főleg az Alpokat kereste fel, járt a Grossglockneren, az Ortleren, a Königspitze-csoportban és más nevezetes helyeken. 1931-től az MKE gazdasági és menedékház bizottságának tagja, majd a Magyar Turista Szövetség Mentés és Vezetésügyi Bizottságának előadója. 1939-ben megkapta az MTSZ jubiláris emléklapját. A kiváló szlovák hegymászóval, Puskás Arnóval (akkor a Fehér-tavi menedékház gondnokával) folytatott levelezése szerint 1956. augusztus 20-án végre sikerült – feleségével együtt – elutaznia Iglóra, itt élő testvéreihez. Erről ő maga így írt: „13 évi távollét után végre alkalmam nyílik arra, hogy viszontláthassam szeretett Magas-Tátrát, melynek minden csúcsán fent álltam, s részese voltam néhány első megmászásának (Fehér tavi csúcs, Kék tavi torony, Markazit torony déli fala, Weber csúcs É-Ny-i éle, stb).”

Nyolcvanadik születésnapján a Salgótarjáni Bányász T.C. Természetbarát Szakosztálya bensőséges ünnepségen emlékezett egyik alapító tagjára, és Szlovacsek Gyula szakosztályi intéző méltatta a népszerű „Roki bácsi” munkásságát. A megemlékezést követően Hepka József szakosztályvezető adta át a turistatársak ajándékát. Aztán tagja volt a Budapesti Egyetemi Turista Egyesületnek is. 1973-ban részt vett az eresztvényi hegymászó találkozón. Még idős korában is kedélyes, jó humorú ember volt, aki nyugdíjazásáig ipari iskolai igazgatóként tevékenykedett Salgótarjában. Ott is hunyt el 1974. április 27-én. Hamvait – végakarata szerint – Iglón, a városi temetőben található családi sírboltban helyezték örök nyugalomra.

Születésének 120. évfordulóján, 2007. április 28-án, *Rokfalusy Lajos emléktúrát* szervezett a Nógrád megyei Természetbarát Szövetség. Az útvonal Salgótarján, Tánics Szakközépiskola–Pipis-hegy–Karancs–Somos-Salgóvár–Ponyi-pusztá–Pécskö–Salgótarján, Tánics Szakközépiskola volt. 2007. november 4-én a Pécskö csúcsán lévő oszlopon Rokfalusy emléktáblát helyeztek el, Nyíri László pedig beszédet mondott, a kiváló hegymászóra és turistára emlékezve.

Túráinak leírása, miként „Életem útja” című életrajzi könyve is kéziratban maradt. Mert, hogy mindkettőt elkészítette, azt maga közölte a nyilvánossággal. Sorsuk azonban ismeretlen.

Időskori arcképe

Polgárdy Géza

Tükör a Balatonról

A hetven éve elhunyt Móricz Zsigmond Balaton-képe

Móricz Zsigmond hetven éve halott. Már életében eldőlt, hogy a magyar irodalom egyik legnagyobb jelentőségű és hatású alakja. Az 1945 utáni évtizedekben pedig kiemelt szerepet kapott a hivatalos kánonban, mint a két világháború közötti magyar társadalom, különösen a parasztság és a dzsentri életének kritikai hangú ábrázolója. A Móricz iránti olvasói érdeklődés, nyilván a kötelező olvasmány jellege miatt, az évtizedek alatt alaposan elhalványult. Az utóbbi években, nem utolsósorban a kortárs írók (Estherházy Péter, Grecsó Krisztián) munkái nyomán, egyes irodalomtörténészek (Szilágyi Zsófia) kutatásai eredményeként, Szabó István új Rokonok feldolgozása hatására, és immár két megjelent naplókötete miatt ez az állapot megváltozott. Móricz újra a közönség és az irodalomtudomány érdeklődésének fókuszába került.

Jelen írás a riporter Móricz újrafelfedezésére tesz kísérletet egy zavarba ejtő téma kapcsán. Móricz és a Balaton. Bár jól tudjuk, a „magyar tenger”, szívünknek oly kedves tavunk a XIX. század óta jelen van a magyar irodalomban költők és írók jóvoltából, Móricz nevét hallván csak keveseknek jut eszébe, hogy erről is írhatott.

Pedig közismert, hogy Móricznak több mint harminc évig volt vasúti szabadjegye, keresztül-kasul bejárta az országot, nem volt annak olyan szeglete, amelyben meg ne fordult volna. Úgy ismerte az embereket, mint a gyermekeit. Mindenhová elment, ahonnan valamilyen izgalmas esetről hallott, ahol érdekes emberekkel válthatott szót életükről és az ország sorsáról, mindannyiunk közös ügyeiről. Ezekről az útajairól megirandó témák tuatájával érkezett mindig haza, és rögtön hozzá is fogott azok földolgozásához. Némelyikből újságcikk lett, publicisztika, sajátos móriczos „riport”, másokból novella vagy akár egy regény magja. Mégis Móricz elsősorban az Alföld, a Tiszántúl írója, szépirodalmi műveinek, regényeinek és elbeszéléseinek általában ez a táj a színtere, az itt élő emberek a szereplői, hősei, az ő sorukban mutatja meg a XX. század első fele Magyarországnak társadalmi és egyéni létproblémáit.

Móricz újságírói tevékenysége kezdetén nem, vagy alig írt riportot. Ez nem az ő műfaja volt, alkata, művészi habitusa mind ellentmondott a friss szenzáció hajhászásának. Az 1910-es ököritői tüzvész azonban olyan esemény volt, amely lehetőséget adott számára, hogy lassúbb járású és mélyebb szántású írásművészetét érvényesítse a riport műfaján belül is. Sajátos módon alakította a riport műfaját céljaihoz, gondolkodásmódjához, világnézetéhez. Az aktuális, egyszeri, közvetlen élmény csak kiindulópont, amelyet gondolati és érzelmi elemekkel gazdagon megtűzdelte elmélkedések követnek. Gyakran alig tudjuk eldönteni, publicisztika vagy szépirodalom, amit olvasunk.

Móricz nagy alkotói korszakának első két évtizedében kevés számú a publicisztikai termés, 1930-tól haláláig azonban – részben nyomasztó anyagi gondjai enyhítése miatt is – a publicisztika válik egyik fő foglalatosságává, ezen belül is a riportírás. Élete utolsó tizenkét évében jóval több riportot írt, mint az megelőző teljes írói pályáján. Ezek a riportok minőségükben is mások a korábbiaknál. Bár továbbra is jellemzi őket a filozofikus szemlélet és a szépirói igényesség, előtérbe kerül a valóság iránti szenvedélyes érdeklődéséből fakadó aktuális tárgyyszerűség.

Az alábbiakban Móricz hat, balatoni tárgyú publicisztikájáról, „riportjáról” lesz szó. Különösen érdekes lehet, hogy mit láthatott meg, mit tartott megírásra érdemesnek a Balatonról ez a Tiszántúlon született, Észak-Magyarországon és az Alföldön nevelkedett nagy alkotó, aki ezernyi szállal kötődött életében és művészetében az ország keleti feléhez, s aki a *Nyugat* szerkesztője volt és a *Kelet Népe* címmel adott ki folyóiratot.

Tavaszi. Az 1910 és 1930 közötti alkotói periódusban két balatoni tárgyú írása született, mindkettő az 1920-as évek második felében: a *Két szép asszonnyal a Balatonon* egy 1925. július 24-i balatonfüredi emlék földolgozása, amely *Az Est*-ben jelent meg július 30-án, a másik *Ég a haraszt* címmel a *Pesti Napló* 1927. március 27-i számában volt olvasható egy négy nappal előtti zamárdi útról. Mindkét írás sajátos műfajú. Tudósítások, riportok, amelyekben a riportert valamilyen történetet mond el, a közép-pontban látszólag a földolgozott esemény, a cselekmény áll, melyről személyes élménye és véleménye van, de egy ponton az írás átvált publicisztikából szépirodalomra. Móricz az elsőt kis szimbolikus-filozofikus elbeszéléssé alakítja, amelyben a Balaton csak a kiindulópontot és a hangulati hátteret adja, de erről majd még később...

Az *Ég a haraszt* a tavaszi Balaton korabeli képét, hangulatát adja vissza sajátos móríci hangszerelésben. A balatoni kirándulásra érkezett író ujjongó lelkesedéssel festi le az elé táruló természeti szépséget. „Milyen szép a Balaton! Mint egy kiterített óriási nagy zöld selyemkendő. Világoszöld a bordűrje s beljebb dús, súlyos, nehéz, tömör, sötétkék, szinte lila, s miriád apró fodrot ver benne a mélyben lüktető élet, vagy a magasból lecsapó létezés.” Költőien tárgyyszerű a riportnyitó helyszínleírás. De már a harmadik mondat végén felsejlik valami fenyegető hangulat. Többről lesz itt szó, mint a balatoni táj dicsérete. Lassan, szinte mint balladai homályból bontakozik ki, hogy az író urakkal, zamárdi gazdákkal beszélget. Büszkék a balatoni táj által is biztosított jómódukra és korholják az itt élő népet, amely szerintük visszaél a természet adta gazdagsággal, lopja a halat és nem akar napszámba menni. Az egyik úr nemtörődő módon rágyújtás után eldobja az égő gyufát, s lángra lobbantja vele a harasztot. „Vörös, apró lángok libbennek fel s az urak cigarettára gyújtanak mellette. A láng ottmarad a száraz, barnára szikkadt harasztban s vidáman csibegnek, csobognak, mint a parton a hullámok.” Egyszerű, konkrét kis esemény – szinte szárazon pontos leírás. Most nem lesz ebből országos tüzvész. De Móricz egy pillanat alatt szimbolikus jelentőségűvé emeli a banális eseményt. „Vörös, apró lángok haladnak körben előre, és feketén hagyják maguk között a kimart, égett helyet. Füstbe borul a Balaton halvány képe s úgy nő a tűz, mint a sárkány, nagy feje és hosszú farka van, a csövája magasabb fűcsomókat ér s országosan lobog. Az alkonyodó sötétben mintha ezer gyertya égne.” A Balatonnál vagyunk, a tavaszi táj tökéletes leírását kaptuk Móricztól, de az író elsősorban nem ez érdekli. Emberekkel, sorsokkal, vágyakkal és lehetőségekkel találkozott itt Zamárdiban, a Balaton partján is, valójában ezért jött ide, ez az, amit meg kell írnia. A magyar embert, a magyar sorsot – a Horthy-Magyarországon, amely – aliusque et idem – talán más, de mégis ugyanaz, akár az Alföldön, akár a Balaton mellékén járunk: „Életek a parton, életek a vízben, a levegőben: milyen furcsa, mennyi élet van.”

Nyár. Már említettük első balatoni tárgyú publicisztikáját, a *Két szép asszonnyal a Balatonon*-t. Ez az írása sokkal inkább kis filozofikus elbeszélés, mint riport, noha egy konkrét nyári nap – 1925. július 24-e – élményeire hivatkozik. Az írás – ha egyáltalán – fiktív riport. Az író csónakázni indul, és „a part nyüzsgő asszonyvásárából két szép nőt s kettőt, hogy egymásra vigyázzanak”, magával hív. A négy asszony: az Emlékezet, a Remény, illetve a Jövő és maga az Idő, akik azonban csak az írás utolsó mondataiban kerülnek elő. Mint látjuk, Móricz szimbolikus alakokat idéz meg, hogy az emberélet útjának felén túljutva, egyéni és az egész országot, a magyarságot ért sorstragédiákkal a háta mögött számot vessen pillanatnyi helyzetével, bepillantasson jövőjébe. A kikötőből a két szépasszonnyal, az Emléke-

zettel és a Reménnyel csónakázik ki a Balaton nyílt vizére. Az író számára a ragyogó nyári víztükör egyben sorsának tükré is. Az ártatlannak tetsző, ám halálosan pontos tájleírás hihetetlenül sokat mond el az íróról, magáról. „A víz, s itt van a víz, a Balaton vize. Milyen különös egy víz. Tejfehér. Olyan fehér, mint a savó, mit válába öntenek, a szopós malacoknak, sűrű, fehér, az evező egy araszra sem látszik benne, szinte zsirosan fehér és vastag és nehéz és az ember nézi a mélységét, s nem érzi a veszélyt s el lehet képzelni, hogy erős vágy és akarat végigfut a színén hosszú árnyéklábakkal, mint a csibor. Fehér habok pattognak az evező nyomán s tova vezérlik a tekintetet, mily szép az élet árja, így boldog kora délután...” Ezt a leírást csak Móricz adhatta a Balatonról. Mennyire más ez a tömör, súlyos, már-már földhöz ragadtan nehézkes kép a csillámló nyári Balaton vizéről, mint Jókai romantikus elragadtatása, Krúdy impresszionista ecsetvonásai vagy Rónay György az ókori klasszikusokat idéző esendes életöröme ugyanannak kapcsán. A sokat szenvedett író egy pillanatra boldog a Balaton hullámain csónakázva. A boldogság leírására élete mélyrétegeiből találja meg a kifejező képeket. Közben már a nyílt vizen eveznek, az író és a két szépasszony az élet dolgairól beszélgetnek. A két tündéri nő látszólag önfeledten csacsog, de amit mondanak, több mint árulkodó: „Két asszony vize vitt egy embert” – mondja az Emlékezet, „Mindig a nő húzza az igát s a basa ül...” – válaszol a Remény. A párbeszéd természetesen Móricz egyéni léletsorsát idézi meg, és jön is rögtön a pillanatnyi gondolati konklúzió, melyben a Balaton vize az élet mélységesen mély tengerének szimbólumává válik. A negyvenhat éves író, valóban túljutva az emberélet útjának felén, nem leli az igaz utat, meg van zavarodva. Ez a zavarodottság már-már a Babitsi Esti kérdés-mélységű filozofikus hangulatba ringatja, noha meg kell mondanunk, a kis írásban a formai megvalósítás se nem túl meggyőző, se nem túl szerencsés. De hát ez csak egy hírlapi újjgyakorlat volt Az Est-be.

A harmincas években érezhetően megváltozik Móricz publicisztikai hangja. A publicisztika már nem akar több lenni, mint ami, de az formájában hibátlan, tartalmában pontos és világos lesz. Semmi művészkedés. Nincs többé sejtetett szimbolikus mélység, a valóság precíz rögzítése mégis mennyivel többet mond. A kristálytisztá, átgondolt mondanivaló magától értetődően hozza magával a szépirodalmi igényű és értékű megfogalmazást. A publicisztikai kisprózákban is újra az érett, legmagasabb színvonalú móríci hang szólal meg.

Mennyivel más az előzőeknél a *Pesti Napló*ban 1933. július 28-án megjelent *Balaton* című írása. Ez valódi riport. Két részből áll. Az első: szubjektív elemekkel, a sajátos móríci élményvilágból vett hasonlatokkal és ellentétbe állításokkal fűszerezett, pontos leírás a riport színhelyéről, a Balaton akkor még felfedezetlen szegletéről, Balatongyörökről és környékéről. Móricz a Balaton egyik legszebb panorámáját nyújtó kilátópontról, a *Szépki látóról* tekint a tájra. A hely a balatoní műút mellett található, ahonnan a környék lenyűgöző panorámája kápráztatja el ma is a látogatót. Móricz egyrészt itáliai utazásán megismert tájakhoz hasonlítja a kilátópontot: „Ez valósággal a szárazföldi Taormina. Ahogy a szicíliai part a tenger csodálatos mezejére ráfekszik, itt az édesvízű Balaton simul sellői szelidséggel a part alá.” Másrésztől mindegyre az általa oly jól ismert és szeretett alföldi, kunsági tájjal veti össze a balaton panorámát, és el kell ismernie, hogy bár szépsége más, mégsem marad el amazétól. Aztán a kedvesnáló, tündéri leírást a kor hétköznapijainak kiábrándító voltát bemutató riport követi. Drága az élet a Balatonnál. És mi mindenért kell fizetni annak, aki egy kis idegnyugtató üdülésre, horgászásra vágyik: „A Balaton maga egy olyan kincs egy ország birtokában, hogy ebből ki kell fizetni az állam minden adósságát. Csak hát bajok vannak. A klíma nem elég kedvező. Az idén nagyon rövid a szezon. Víz nincs, közlekedés nagyon gyatra. Fogast nem lehet kapni, csak ha bejött a budapesti gyors.” – Ugye, ma is ismerős ez a hang.

És még egy nyári írás, ugyanarról a kirándulásról, melyből az előző riport született. Ez a *Magyarország* 1933. augusztus 6-i számában jelent meg. Móricz a Badaacsonyra kirándult, Kisfaludy Sándor házána ablaka alatt ül a hegyen. A balatoní táj, a badaacsonyí hegy múltba nyúló irodalom- és művelődéstörténeti emlékeivel most csak elmemozdító aprópó az író számára, hogy letűnt korok romlatlan világát állíthassa szembe a jelen súlyos gondokkal terhes világával. „A mosoly még a régi, de az árnyék, az új. Komoly árnyékok úsznak a Balaton körül: banki terhek, és gazdaadósságok uszályos árnyai.” Móricz szeliden figyelmeztet: Tudjunk szegények lenni! A balatonmelléki nép – nemesek és az egyszerű pór-nép – példája arra int, csak a mérsékelt életmód és életformák segíthetnek a magyarságnak a túlélésben. A balatoní táj, klíma magától értetődően sugallja ezt az életfelfogást. „Nagyanyáink Himfy dalain nőttek fel, s még ők tovább plántálták, mint a kis kertek régi virágait és a tamariskust, a legigénytelenebb díszbokrot. A mérsékelt életmódnak és életformáknak világa volt ez. Ma a Balaton környéke már modern villák tündérkastélyaival és a hipermodern búvészkatulya-házak ragyogó objektumaival van tele. De életünk lényege mégiscsak az, hogy tudunk szegények lenni. Fontosabb, hogy a lényeg megőriz-zük: az életet és a jövő csiráit, mint a pillanat bőséges örömeinek telijét. [...] Könnyű virágozni a ta-

vaszban, a nyárban: az a virtus, átélni a telet” (Szegények tudunk lenni). Naivnak tetsző szavak egy szigorú, sosem látott tragédiába rohanó korszakban. De sokszor a gyermeki ártatlanságukat megőrző nainak mondják ki azokat az egyszerű alapigazságokat, amelyek megmenthetnének egy nemzetet, megmenthetnék magát a világot is. *Tudjunk szegények lenni!* Móricz igazsága sajnos napjainkban is aktuális.

Ősz. Ha Balaton és ősz, természetesen szüret és bor. *Az Est*-ben 1932. október 9-én megjelent *Balaton szüret* című írás is sokkal inkább tárcanovella, mint riport, noha Móricz ebben sem tagadja meg önmagát. Kis szociológiai láttelepet is ad a füredi pincelátogatás résztvevőinek helyzetéről, 1932-ből. És az egyik vezérszólam persze megint a régi jó idők szembeállítására nyomasztó és korcs jelennel. Igen jellemző Móriczra az írás szelíden ironikus felütése, ahogy a természet megnyugtató, örök szépségét összeveti a társadalmi jelen lehangoló voltával. „*Fent ülünk a hegytetőn. Csodálatosan szép október el-seje. Oly meleg van, mint júniusban. Szemben a tihanyi fok, alatta a Balaton. Tündéri látvány. Mindig ilyen szép volt, tíz éve is, húsz éve is, ha szép volt az ősz. Semmi sem mutatja a természetben, hogy 1932-ben vagyunk.*” Az enyhe balatoni szellő borzolva éjszakában, a füredi pince előtt, ahová azért hívta a gazda a társaságot, hogy ha már eladni nem tudja százhatvan hektó borát, legalább a vendégek igyának meg belőle egypár litert, a korszak néhány jellegzetes figurája szólal meg. Az öregek, mint megannyi öreg Toldi, csillogó szemmel és élénk temperamentummal idézik föl a múltat, amikor Magyarország még a vigalom hazája volt, és a férfiak öt-hat liter bort vágtak be egy-egy *pinceszagoláson*, hogy meg se kottyant. Egy egész, a jelenben idegenül megmaradt korszak tesz szemrehányást az ő szájukkal. De panasz és szemrehányás minden szava a középkorúaknak és a fiataloknak is. A frissen nyugalmazott ezredes nyugdíja kevés; a szőlősgazda azért kesereg, mert a bor ára olesó, a szőlő művelésének ára viszont drága; a fiataloknak pedig nincs állása. Ma már a szüret sem olyan, mint egykor volt. „*Magyarország a boldogság és vigalom hazája volt. Ebben az órában egy hónapon keresztül, míg a balatoni szüret állott, élő ember nem szunnyadt. Még a legkisebb hajlékban is nótá volt és muzsika meg tánc.*” Ezekkel a szavakkal, a múlt szép emlékezetét fölelevenítve zárja írását. Nem kell feltennie a kérdést, úgyis tudja azt mindenki: „*Lesz még egyszer ünnep a világon? A szű megtelik-e még az öröm borával?*” Most, 1932-ben, úgy tűnik, nincs biztos válasz. De hogy a régi jó világot még megélt öregúr, akár a *vén cigány*, mondja a záró szavakat, reménykedhetünk...

Tükör a Balatonról. Talán szimbolikus, hogy a Balatonról (is) szóló hosszabb riportja, a *Hévízi tükör* a *Nyugat*-ban jelent meg. Az 1930. szeptember 1-i keltezésű írás az augusztusi hévízi gyógyfürdőzés során tapasztaltakat dolgozza fel. Fürdőlevél, amelyben megismerkedhetünk jellegzetes figurákkal, neves vendégekkel és egyszerű, közrendű fürdőzőkkel. Megszólal benne Nagy Endre, a híres konferan-szié, nyugalmazott ezredes, földbirtokos, állami tisztviselő és a harmadosztályhoz tartozó, magát a sekély vízben áztató földműves. A téma: a fürdői állapotok és természetesen azonnal az ország állapota. „*Herceg Festetich Taszilónak pontosan akkora birtoka van, amekkora a Balaton, százhatezer hold. Keszthely városának tízezer lakosa van, s az összes városi birtok tizenhat hold. Egy államhivatalnok kiszámítja, hogy negyvenkét éves lett, s a nyugdíja kettőszáznegyven pengő. Ha még tíz évet szolgál, csak tizenöt pengővel nő a nyugdíja. Tehát beadja a nyugdíjazását. S összekötetései révén meg is kapja. Állami kölcsönből villát épített a Balaton partján [...] Tizenöt pengőért nem érdemes tovább szolgálnia, így viszont Eldorádóban él.*” Ez a *Rokonok* világa és már-már a *Nagy Lajos* hangja.

A sok országos gond mellett, persze, ott vannak a néha máig ismerős balatoni bosszúságok is. „*Sió-fokon halat rendeltem vacsorára. Azt felelték, ma nincs hal, nem jött Budapestről. – Én balatoni halat akarok. – Azt mi Budapestről kapjuk. A Balaton ki van adva egy részvénytársaságnak, s az Budapestről osztja el a halat egész Európának és a balatoni vendéglőknek.*”

Bárcsak úgy lenne, hogy Móricz balatoni riportjait már csak, mint történelmi dokumentumokat olvashatnánk. És ne lenne soha többé úgy, ahogy *Hévízi tükör*-ét zárja: „*A fekete vizeken a piros lótszok közt kis fekete gond tanyáz.*”

Vasvári Zoltán

ISKOLA ÉS HONISMERET

Támadás az egyházi iskolák ellen (1945–1946) (I. rész)

A második világháború után a szovjet segítséggel hatalomra törő Magyar Kommunista Párt (MKP) közvetlen irányítása mellett működő „demokratikus” rendőrség mosonmagyaróvári kapitányságának politikai nyomozója, mint „rohadt szoknyásokat” emlegette – kihallgatás közben – a hazánkban 1666 óta működő Piarista Rend helyi gimnáziumában nevelő-oktató tanárokat. A piarista atyák ugyanis egybeszabott, deréktől lefelé bővülő felöltőt viseltek, ami – főként a gyors járás vagy pl. labdarúgás közben – suhogó hangot adott. Az egyes nyomozók durva, eredményhajhász, olykor kéjelgő kifakadásáiban ezt a ruházatot nevezték „szoknyának”.

Az 1945 őszi elszennvedett választási vereség ellensúlyozására 1946 tavaszán a kommunisták által megindított országos egyház- és vallásellenes támadás legfontosabb célpontját képezte a római katolikus egyház, beleértve annak iskoláit, elsősorban a rendi iskolákat, közöttük is kiemelten a piarista gimnáziumok hálózatát.

A „Pietas et litterae” világa

Jelenits István értelmezése szerint a kegyesrendi (piarista) szellemiség lényege abban áll, hogy *„egyszerre akarja nevelni az embert és a keresztényt. Valami okos és mégis gyengéd érzelmekkel átszőtt alapmagatartást jelent, tiszteletet a teremtő minden értéke iránt, családi közösséget, amellyel az ember megtalálja helyét a teremtő és a megváltó Isten tervében, és tevékenyen, de szerényen igyekszik előmozdítani a közösség javát.”*¹

„Pietas et litterae” – azaz kegyesség és tudás – ez hát a lényeg. De mindez hogyan érvényesült valós történelmi körülmények között, az egyetemes katolicizmuson belül, annak részeként, a huszadik század zavaros, viharos, öldöklő évtizedei alatt? Mennyiben igaz az a politikai baloldal által hangoztatott kritikai megállapítás, miszerint a piarista rend volt a Horthy-rendszer zászlóvivője? Vagy az az élc, hogy „a piaristák jó tanárok, de rossz papok”? Terheli-e őket felelősség azért, hogy a neveltjeik egy része a háborús hisztéria részese, majd katonaként, leventeként áldozata lett? Milyen következményekkel járt, hogy a háború utáni demokratikus átalakulás reményteljes, de eleve bukásra ítélt éveiben, az első pillanattól kezdve szemben álltak az alakuló politikai rendszerrel és ennek a szembenállásnak hangot is adtak, cselekvőleg léptek fel ellene? Mennyiben tartalmazzák az igazságot azok a baloldali sajtóban megjelent cikkek, amelyek ismert piarista személyiségeket támadtak imrédystának, fasisztának titulálva őket?

Sajnos azok a történelmi források, amelyek segítenének témánk problematikájának megfejtéséhez, hiányoznak vagy szűkszavúak. Nagy hasznát vennék a személyes visszaemlékezéseknek, az iskolák tantestületi értekezleteiről készült (ha készült) részletes jegyzőkönyveknek, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) idevágó iratainak, valamint a múlt mély és sokoldalú bemutatására törekvő iskolatörténeteknek.² A rendelkezésünkre álló szerény forrásanyagból is felsejlik valami abból, hogy 1945-től miként folytatták működésüket a piarista rendi közösségek, iskolák.

Egy „új világ” küszöbén

A II. világháború utolsó hónapjaiban a rendi iskolák is hadikórházakká alakultak. Először a német hadsereg, majd a szovjetek használták az épületeket. A bombázások, az átvonuló front harcai súlyos ká-

¹ Hu.wikipedia.org/wiki/Piarista%C3%A1k-10k

² A Katolikus Tanügyi Főigazgatóság 1956-ban elégett iratai, az egyházi levéltárak jelenkor-történelmi iratainak viszonylag alacsony rendezettségi foka, a történelmi igényű iskolatörténetek és a visszaemlékezések szakszerű és széleskörű gyűjtésének hiánya mind-mind komoly akadályai a kutatásnak. Viszont a levéltárak vezetőinek és munkatársainak segítőkészsége példás. Ezért a fenntartást és minden fölösleges bürokratizmust mellőző segítségért ezúton is köszönetet mondok a primási és a piarista levéltár munkatársainak.

rokat okoztak nemcsak az épületekben, hanem a bútorzat és a szertárok állományában is. A fából készült tárgyakat túlsúlyként, a biológiai szertárok preparátumainak „levét” szeszes italként, a könyvtárak pótolhatatlan állományát WC-papírként, tüzelőként stb. használták. Amit a hadseregek meghagytak, azt széthordta a lakosság „mentés” címén. Ablaküveg csak mutatóban maradt, az is törött. A víz- és gázvezetékek is használhatatlanná váltak. Az idősebb diákok légoltalmi szolgálatot teljesítettek, majd leventeként sokukat a nyugati országhatár átlépésére kényszerítették. Közülük az életben maradtak, szerencsés esetben, 1945 őszén már ismét itthon lehettek. Az atyák (többségükben?) családjuknál, rokonságuknál húzták meg magukat, csak a front átvonulását követően tértek vissza rendházaikba. Néha-nyan külföldön maradtak. Örök mindenütt akadtak, és a „zabálási” hullámok csendesítése érdekében a vendéglátásra kitéhezett szovjet tisztikart igyekeztek jól tartani, amíg csak a készleteik engedték. A lassan benépesedő rendházak közösségei igyekeztek tájékozódni a gyökeresen megváltozott politika mibenlétéről, és az újjáépítés, valamint a forrongó köz- és politikai élet közepette előkészítették az új, 1945/1946-os tanévet. Tapasztalták, hogy a tanulók általában „nyugtalanok”, az idősebbek (VII–VIII. osztályosok) „cinikusak”.³

A veszprémi piarista gimnázium vezetése szerint: „*Sok még az újjáépíteni való, a lelkekben is...*” Am a Kalazancius örökségből, a katolikumból és az igazi demokrácia forrásaiból táplálkozva ez a munka sikerrel járhat. Önképzőkörük, ennek jegyében a testi és szellemi-munkás ifjúság együttműködésének lehetőségeiről írt ki fő pályatételt.⁴ A Dugonics András nevét viselő szegedi gimnázium évkönyve a „felszabadulás” kifejezést használja, s könyörgő zárandoklatot szervezett a „jó békéért”. A Mária Kongregáció az „oroszk bejövetele” előtti működésére visszatekintve állapítja meg: munkánk „*főként arra irányult, hogy megismerjük korunk vallási, erkölcsi és szociális problémáit, az egyház jelenlegi helyzetét és hogy felvértezzük magunkat azok ellen a támadások ellen, amelyek vallásunkat és világnézetünket érhetik. Ez okból sokat foglalkoztunk a nagy pápai körlevelekkel.*”⁵

A sátoraljaújhelyi piaristák az apácák által vezetett Carolineum polgári leányiskolával karöltve táncanfolyamot rendeztek.⁶ Mosonmagyaróváron a tanári kar megvitatta – többek között – a „korszerű történelemtanítás” alapelveit. Oratóriumon a vallási és világnézet kérdések és a velük összefüggő problémák megoldásának kérdései szerepeltek.⁷ Kecskeméten is ennek az egyesületnek a keretében folyt az eszmecsere a „*lelkiélet jelentősebb alapelveiről, főleg a kegyelmi életről, és mindarról, ami azt elősegítheti (hogy a fiatalok) [...] jellemes és lelkiismeretes emberek legyenek, akik mindig tudják, hogy mivel tartoznak Istennek, egyháznak és a Hazának*”. 1945. március 15-én az ünnepi emlékezés vezérgondolata a magyar nép „német elnyomókkal” szembeni harcainak tanulsága volt. Egy visszaemlékező páter szerint a hangulat „bizakodó” volt.⁸ Debrecenben „Csibészbanda” néven működött az alsósok Diákbizottsága. Ők irányították az alsósok életét. Büszkén állapították meg, hogy 59 érettségizőjük közül tizenkettő az orvosi pályát választotta.⁹ A Pécsi Nagy Lajos Gimnázium minden állami ünnepen részt vett. Bekapcsolódtak a szovjet katonák sírjainak gondozásába.¹⁰ A fővárosi Szent Imre Gimnáziumban a tanárok és a demokrácia viszonyáról értekeztek, mérlegre téve az „idők komor történelmi intését is...”¹¹

Más szerzetesrendi iskolákban hasonló volt a hangulat, a magatartás, a tájékozódás. Az esztergomi bencés gimnázium tanulói teljes létszámmal vettek részt a május elsejei kivonuláson.¹² A budapestiek

³ A Magyar Piarista Rend Központi Levéltára (PLT) 639, 640. szt. írt.

⁴ A Magyar Kegvestanítórend Veszprémi rk. Gimnáziumának Évkönyve az 1945-1946. iskolai évről (Az 1944-45. tanév érdemjegyeivel). Az iskola fennállásának 235. évében. Közlétesít: Balogh Ferenc igazgató. M.M.P.I. Veszprém, 1946. 3., 4., 10. Terjedelmi megkötöttség miatt a továbbiakban idézett Évkönyveknél a teljes címleírást kénytelenek vagyunk mellőzni. A gimnázium 1989-ben kiadott Emlékkönyvében közölt iskolatörténeti „rövid áttekintés” az általunk vizsgált kérdéskörre nem tért ki. Ld. *Stehli Ferenc: A Veszprémi Piarista Gimnázium történetének rövid áttekintése (1711–1948)*. Bp., 1989. 144.

⁵ A Dugonics András Gimnázium Évkönyve az 1945-46. tanévről.

⁶ A Sátoraljaújhelyi Gimnázium Évkönyve az 1945-46. tanévről.

⁷ A Mosonmagyaróvári Gimnázium Évkönyve az 1945-46. tanévről.

⁸ A Kecskeméti Gimnázium Évkönyve az 1945-46. tanévről.

⁹ A Debreceni Gimnázium Évkönyve az 1945-46. tanévről.

¹⁰ A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumának és rk. általános iskolájának Évkönyve az 1946-47. iskolai évről. A gimnázium fennállásának 260. évében. Szerkesztette: Kühn Szaniszló gimnáziumi igazgató, tanügyi főtanácsos. Pécs, 1947.

¹¹ A Budapesti Szent Imre Gimnázium Évkönyve az 1946-47. tanévről.

¹² A Szent Benedek Rend Esztergomi Szent István Gimnáziumának és általános iskolájának Évkönyve az 1944-45, 1945-46. és 1946-47. iskolai évekről. Esztergom, 1947.; A Pannonhalmi és a Budapesti Gimnáziumok Évkönyvei.

nem maradtak távol a Magyar Ifjúság Országos Tanácsa (MIOT) rendezvényeitől. Náluk a Mária Kongregáció „életébe még nem tért vissza a háború előtti lelkesedés”. A pannonhalmiak is megtartották a „szokásos és elrendelt” ünnepélyeket, ugyanakkor kiemelten foglalkoztak a „szociális” igazságosság kérdéskörével.¹³ A Pécsi Pius – jezsuita – Gimnáziumban Kollár Ferenc SJ. *Fiúk a viharban* című társadalmi drámáját adták elő. A Pázmány „Bölcselőkör” ülésein elhangzó előadások bizonyítani kívánták, hogy: 1) az állam isteni eredetű, 2) az ember állattól való származtatása nem felel meg a józan észnek, 3) a szociális kérdés „megoldható a szocialista államon kívül is”. A gimnáziumban működött Diákszékhely a május 1-jei kivonulás helyett tornabemutatót rendezett.¹⁴ A Budapesti Érseki Gimnáziumban a Mária Kongregáció „nem csak tisztán lelki” témákkal foglalkozott. A Toldy Ferenc Önképzőköri programjába pedig új tárgykörök kerültek. Nevezetesen: „az irodalom, vallás-, szociális-, népi és a proletariátus kérdéseivel szemben való állásfoglalások ismertetése [...] tárgyilagossági ítéletmondás”.¹⁵

A piarista gimnáziumok vezetése – a többi rendi iskolával együtt – a történelmi-politikai változások ellenére ragaszkodott hagyományaihoz, de iskolai és egyesületi munkáján belül az eddiginél jóval nagyobb súlyt biztosított a szociális kérdéskörnek. Kiemelte ennek a gondolatkörnek történelmi gyökereit, saját rendjének múltjában. Talán a jezsuiták kivételével mindannyian igyekeztek eleget tenni az állami, helyi politikai kívánalmaknak, már csak a támadási felület csökkentése érdekében is. Nem rejtették véka alá, hogy a társadalmi haladást a keresztény-szocializmus megvalósulásában látják, amely változatlanul biztosítaná a teljes vallás- és lelkiismereti szabadságot, az egyházak autonómiáját és hagyományos működési területeit, kitüntetett helyen az ifjúság nevelését és oktatását. Az árnyalatnyi eltéréseket sem feledve, úgy tűnik, 1945-ben döntően a higgadt, tájékozódó magatartás volt az uralkodó a kegyesrendiek körében.

Kérdés: a gondjaira bízott fiatalokat rá tudták-e venni (nevelni) erre az életben maradási jelentőségre? Mert az első pillanattól kezdve feszült, majd mesterségesen is élezett politikai viszonyok között ez elengedhetetlen volt. Az ifjúság megrendítő háborús élményei, személyes tapasztalatai, családi és iskolai (pl. piarista) neveltetése, a szovjet megszállók magatartása, a baloldali pártok képviselőinek és sajtójának időnként minősíthetetlen hangvétele, iskoláik, tanáraik elleni támadások, a „reakciókkal” szembeni megtorlások, a baloldali ifjúsági szervezetek ádáz vetélkedése, mind-mind a higgadt gondolkodás és magatartás ellen hatottak. A gátakon tehát időnként bizony átcsapott a hullám.

Támadás balról

A történelmi irodalom az MKP Politikai Bizottságának 1946. január 31-i határozatát jelöli meg a „reakció” elleni támadás forrásaként. Ebben olvashatjuk a következőket: „A Vidéki Főkapitányság politikai rendészeti osztályát utasítani kell, hogy több más város mellett Gyöngyösön és Mátra-vidéken is vizsgálják át az ottani politikai osztályok működését és lássák el azokkal az instrukciókkal, hogy a reakció minden legkisebb megmozdulásáról pontosan és kimerítően értesülve legyenek.”¹⁶

Ismert az is, hogy a Gyöngyös környéki és gyöngyösi gyilkosságok 1945. szeptember 4-én kezdődtek, és mindazt, amit ezek nyomán P. Kiss Szaléz ferences nevéhez, működéséhez kapcsolt politikai rendőrség, a baloldali sajtó fenntartás nélküli és durva hangú támogatását bírva, egy országos szervezkedés bizonyítékaként tártak a közvélemény elé.¹⁷ A budapesti főkapitány ugyancsak utasítást adott ki a kerületek karhatalmi parancsnokai számára (közölte: *Magyar Nép*, 1946. 1. sz.): a „jövőben esetleg megnyilvánuló antidemokratikus, fasiszta vagy irredenta tendenciájú csoportosulásokat minden rendelkezésére álló eszközzel akadályozzák meg”. A *Makói Népűjság* április 16-i számában jelezte: április 13-án lezajlott az első rendőrségi razzia: „a harc kíméletlen és erőlyes bevezetője”.¹⁸

A „tavaszi hadjáratnak” valóban ez volt a nyitánya, de a szálak a múltba nyúltnak. Ezúttal csak 1944. március 19-ig, hazánk náci megszállásáig tekintünk vissza. A nemzeti függetlenség, a szabadság és a demokratikus átalakulás valamilyen változatának ifjú hívei már akkor akcióba léptek. Ez az elszánt kiscsiny tabor (az antináci fiatalok laza tömörülése) a háborút követően széthullott, egyes politikai pártok-

¹³ A Szent Benedek Rend Budapesti Gimnáziumának Évkönyve az 1946-47. iskolai évről.

¹⁴ A Jézus Társasága pécsi Pius Gimnáziumának és Általános Iskolájának Évkönyve az 1946-47. tanévről. A gimnázium fennállásának 35. évében. Az általános iskola fennállásának 2. évében. Pécs, 1947.

¹⁵ A Budapesti Érseki Gimnázium Évkönyve az 1946-47. iskolaévről.

¹⁶ *Földesi Margit*: A megszállók szabadsága – a hadizsákmányról – a jövétételről – SZEB-ről Magyarországon. Bp., 2002.

¹⁷ <http://www.xxszazadintezet.hu/index.php?011369&d=1%20>. (Máthé Zsuzsanna: Egy ferences szerzetes tragédiája.); *Balogh Margit*: Mindszenty József. Bp., 2002.; *Dr. Szántó Konrád OFM*: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája. II. átdolgozott kiadás Bp., 1992.; *Magyar Katolikus Lexikon*. Főszerk. Dr. Diós István. Bp., 2007. 871.

¹⁸ *Magyar Nép* 1946. február 16. 1.; *Makói Népűjság* 1946. április 16. 1.

hoz kötőtte szerkerét, vagy önerőből igyekezett érvényesíteni társadalmi-politikai céljait. A háború okozta szorongás oldódása, az elvesztett évek pótlása iránti lebírhatalatlan vágy, a társadalmi felemelkedés reménye és számos más motívum munkált a fiatalokban, amikor jövőjük leginkább kecsegtető útját keresték. Ez az útkeresés sok esetben együtt járt az egyházaktól, a vallásos élettől való eltávolodással. Harc folyt újult erővel a fiatalokért és ez nem szünetelt egy pillanatra sem. A demokratikus vagy magukat annak nevező pártok, mozgalmak, ifjúsági szervezetek igyekeztek kiszolgáltatni a fiatalok rövidtávú, főként a szórakozásra irányuló kívánságait: sportversenyek, bálók, majd politikai oktatási formák keretében. A fiatalok, főleg a munkás és szegényparaszti fiatalság jelentős tömegei izlelgették a „demokráciát”, léptek fel a baloldali pártok tömeges támogatóiként. Érzekelte ezt a „pálfordulást” minden egyház vezetése. A szűk keretek közé szorított katolikus sajtó hangot is adott aggodalmának. Az *Új Ember* 1945. szeptember 30-i számában *Három fórum előtt...* (Megtámadott ifjúságnevelésünk) című cikkben olvasható: „*Új ifjúságnevelési hullám csapkodva futkos át meg át a magyar rónán. Magabizó és erőszakos [...]. Egyedül értékesnek tartja magát [...]. Nevelni akar világnézeti tájékoztatás nélkül, helyesebben: pozitív kereszténység nélkül. Központi és helyi lapjai soha és sehol sem mutatják jelét annak, hogy a magyar ifjúság új szellemisége csakis a 'rég' kereszténység lehet. De annál több hely és biztatás jut egy jellegtelen, megfoghatatlan, naturalista humanizmusnak.*”¹⁹ Mindszenty József hercegprímás 1945 októberében az ifjúsághoz intézett szövegében is ez a fő kérdés: „*Hát merre, merre hazánk ifjúsága? A széthullásba? Vae soli, gloria multis. Jaj a magánosnak, az erős tömegé a diadal és dicsőség... Tánba menjünk? Nem. [...] Esményünk egy oly Magyarország, amelynek alapja a vallás-erkölcs, támasza a nemzeti érzés, lakói szívvel-lélekkel magyarok.*”²⁰

A szívvel-lélekkel magyarok: ezek közé tartozónak érezték magukat azok a fiatalok, akik nem a naturalista-humanizmus szellemében nevelkedtek, sem otthon, sem az iskolákban, sem az egyesületekben, valamilyen téren szerelem érte családjukat vagy személy szerint őket. Nehezen viselték el az erőszakos fellépést, a harsány műveletlenséget, iskolájuk, tanáraik szidalmazását, üldözését, bebörtönzését. Hangot is adtak nemtetszésüknek, tiltakoztak a demokrácia nevében elkövetett önkény ellen. Végül esetben csekély erőiket illegális szervezetek létrehozásával igyekeztek ütőképessé tenni.

Baja – az „állatorvosi ló”

A ciszterci rend bajai III. Béla Gimnáziumában, e nagy múltú (1757-ben alapított) iskolában tanárainak, egykori és az 1945-utáni években ott tanuló egyes diákjainak magatartása példaként szolgálhat a katolikus középiskolákban jelen lévő, az ottani neveléssel is összefüggésbe hozható magatartásformák megítéléséhez, összevetéséhez, egy árnyalt kép kialakításához. De lehetőséget nyújt annak bemutatására is, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB), a politikai rendőrség, a helyi és az országos baloldali sajtó munkatársai közös föllépése milyen viszonyban állt a valósággal, milyen „fentről diktált” politikai célokat szolgált.

Mi is történt Baján, már jóval az 1946-os baloldali ellentámadás, P. Kiss Szalézék üldözésének kezdete előtt? Itt is, mint az országban mindenütt, a hivatalos ünnepek, felvonulások, tömeggyűlések alkalmával az iskolás fiatalságot hivatali utasítással kivezényelték. Ők alkották a „spontán” felvonulók tanárainak által rendben tartott rétegét. Ők adták a mozgalmi dalokat harsogók minőségű kórusát, velük kiáltottatták az ünnepség, a tömeggyűlés jelszavait. Nekik illett elismerő hurrával és tapssal jutalmazni a szónokokat, akik – főleg a kisebb településeken – nem rendelkeztek Demosthenes-i képességekkel. Mondanivalójuk pedig zömmel a múlt rendszer és képviselőinek, így az egyházaknak a szidalmazásából, fenyegetéséből és az országot megszálló szovjet hadsereg, valamint a „nagy és legyőzhetetlen” Szovjetunió és „bölcs vezére”, Sztálin elvtárs magasztalásából állt. Nem lehet csodálkozni azon, hogy a háborús tapasztalatok, a szovjet katonák erőszakoskodása, a nyílt színen zajló lincselések, az igazolási eljárások, népbírósági perek hatása alatt álló fiatalok időnként kinyilvánították ellenvéleményüket. Ilyenkor mindig akadt – Baján is – valaki, aki sietve „jelentett” a rendőrségnek, az MKP helyi szervezetének és mint látni fogjuk, az országos sajtónak is. Ezekről a „kilengésekről” legfeljebb helyi hírlapi cikkeske született. A másik pólust a Kosztolányi-féle „összeesküvés” képezte, amelyről majd külön tanulmányban kívánunk beszámolni.²¹

A kettő között helyezhető el a következő történet. A politikai baloldalnak az oktatással kapcsolatos egyik fő követelése volt az 1945 előtt használt tankönyvek felváltása, egységes állami, a demokratikus világnézetnek megfelelő tartalmú és szemléletű tankönyvekkel. Ez azonban lassan, nehézkesen ment és az átmeneti időben jórészt a tanároktól függően oldották meg a problémát. Például: kihúzták a szöveg „reakciós sorait”, és a tanár által diktált új szövegrészeket illesztettek be, vagy a tanulnivaló egészét le-

¹⁹ *Új Ember* 1945. szeptember 30. 7–8.

²⁰ U. o. 1945. október 25. 1–2.

²¹ *Kosztolányi Károly: Emlékirataim. A bölesőtől a hontalansáig. Lakitelek, 1995. 190.*

diktálták, a fiataloknak pedig jegyzetelniük kellett az elhangzottakat. Ennek a problémának különösen az ún. „ideológiailag-érzékeny” tárgyak esetében (magyar nyelv és irodalom, történelem) volt jelentősége. Az iskolákban folyó demokratizálási folyamatot természetesen sokan kísérték figyelemmel: a baloldali orientációjú szülők, a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezetének funkcionáriusai, a SZEB helyi képviselője és természetesen a „leghivatottabb”, a „demokratikus rendőrség” politikai osztályának munkatársai.

Ez történt a III. Béla Gimnáziumban is. Minden bizonnyal már 1945 decemberében eljutott a hír az illetékesekhez, hogy az iskolában régi tankönyvekből, „reakciós” szellemben tanítanak. A SZEB és a politikai rendőrség képviselője a helyszínen ellenőrizte az értesülést és talált is régi tankönyveket a növendékek egy részénél. Papp Kelemen tanárt és az igazgatót, László Vincét azonnal (1946. február 11-én) kihallgatták. A helyi Nemzeti Bizottság február 22-én kelt átiratában vázolta a történeteket az illetékes Pécsi Tankerületi Főigazgatóságnak (PTF). A pedagógusokkal – értekezlet keretében – folytatott beszélgetés során kiderült, hogy „számos olyan tankönyv van forgalomban, amelynek csak a borítólapját változtatták meg, vagy ragasztották rá az új engedélyszámot”, tartalmuk viszont változatlan. Jelezték, hogy a tankönyvek ára a szülők anyagi lehetőségeihez képest túl magas. Komoly segítséget jelentene, ha a segítő egyesületek ingyenes tankönyveket kapnának, a pedagógusoknak pedig – szünidőben – két-három hónapos átképzést szervezne a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.²²

Másnap, február 23-án a Nemzetgyűlés elnöke, Varga Béla tájékoztatta a képviselőket a történetekről és az ügy azonnali kivizsgálását követelte. Amennyiben az őrizetbe vétel megfelelő jogalap nélkül történt, a szabadon bocsátásról tájékoztatást kért.²³ Ugyanazon a napon a helyi rendőrség Politikai Rendészeti Osztálya (PRO) tájékoztatta a Zirci Apáti Hivatalt, hogy Papp Kelemen internálták. Papp, hangzik az indoklásuk, „a régi fasiszta könyveket nemhogy nem szolgáltatta be, hanem azokból egészen 1946. február 11-ig [...] a katedrán tartott”. Internálása az ügy kivizsgálásáig tart.²⁴ Az iskola igazgatója részletes írásbeli jelentést küldött (1946. március 28-án) a PTF-nak. Védelmébe vette tanárát, és vázolta a fiatalságnak az „ügygel” kapcsolatos magatartását. Papp – szerinte – csak az adatok miatt használta a régi tankönyvet, nem tanított „fasiszta szellemben”.²⁵ Régi és mostani tanítványai is ismerik „határozottan demokratikus és a nép érdekeit mindenkor szeretettel felkaroló gondolkodását”. A kihallgatásukról készült jegyzőkönyvet nem kapták meg, így tehát nem tudja mellékelni. A február 11-e utáni napokban még két tanárt és több diákot is kihallgatott a rendőrség. A letartóztatásokat követő napon, délután, a IV–VIII. osztályos diákok és más iskolák tanulói „nagy tömegben készültek a rendőrség elé vonulni néma tüntetésre, hogy küldötségük [...] Papp Kelemen szabadon bocsátását kérje”. A rendőrség vezetője telefonon figyelmeztette az igazgatót a gyülekezésre, ő pedig az általa történt leszerelésről tájékoztatót. Papp Kelemen – jelentette László Vince – helyettesítik, majd új őrandent készítenek. Mindent megtettek az új, engedélyezett tankönyvek beszerzése érdekében. A régiéket összegyűjtése az egészen rendkívüli nehéz életkörülmények miatt jutott feledésbe: „lakóhely nélkül és lakásberendezés nélkül, iskolaépület nélkül és iskolai felszerelés nélkül állotunk, amikor szeptember elseje ránk köszöntött, hosszas küzdelem után és a legnagyobb kinlódások árán szereltük fel úgy-ahogy gimnáziumunkat és rendházunkat, és hoztuk működésbe iskolánkat és egészen újonnan létesített internátusunkat”. Február 11-ét követően mindent megtettek a „lappangó” régi könyvek begyűjtése érdekében. A munkát ő személyesen végezte el. A Főigazgatóság 1946. április 5-én jelentette a történeteket a VKM-nek, további vizsgálatot szükségtelennek tartva. A VKM erről április 16-án tájékoztatta a helyi Nemzeti Bizottságot. Ezzel a „legitimista” Papp Kelemen és a „reakciós tankönyvek” ügye lezárult.

De keletkezett újabb ügy: elindítója egy bajai „hírlapíró”,²⁶ aki „illetéktelen magánértesülései alapján” egy helyi szervezkedésről tájékoztatta a fővárosi lapokat. A baloldali sajtó kapva kapott ezen és május 21-én a *Népszava* jóvoltából értesülhetett az ország olvasóközönsége arról, hogy újabb fegyveres diák-összeesküvésre derült fény Baján és Szombathelyen.²⁷ A cikk írójának „alapos” tájékozottságára utal, hogy még a bajai gimnázium névadóját sem ismerte, nem III., hanem IV. Bélát emlegetve. Tudomása szerint a politikai rendőrség a házkutatások során „igen sok gyutacsot, robbanóanyagot és lőszert talált...” Az „összeesküvést” egy nyugatra távozott horthysta tiszt fia szervezte.²⁸ A Makói Népiújság már kéziránatokról is írt. Eddig harminc személyt tartóztattak le. Hogy a hír még hatásosabb és sejtel-

²² Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-J-1-j-26.dbz. 28703-1946.

²³ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBLt) V-98-122.

²⁴ Uo.

²⁵ MOL XIX-J-1-j-26.dbz. 33-2-43930.

²⁶ Kis Újság 1946. május 24. 3., Bajai Hírlap 1946. május 25. 3.

²⁷ Népszava 1946. május 21. 4.

²⁸ Tipikus közhely (blöff). A váci esetén – de sok más politikai minősített per esetében is – ez az egyik súlyos minősítési elem.

mesebb legyen, hozzátette: még nem lehet tudni, hogy a szervezkedés „szálai meddig nyúlnak”.²⁹ A *Kis Újság* május 24-iki számában „Nyilatkozatot” közölt a bajai gimnázium „ügyében”. A Pécsi Tankerületi Főigazgatóság közli ebben, hogy a rendőrségi őrizetbe vételek után azonnal vizsgálatot tartottak. Kiderült, hogy a helyi rendőrség az egyik tanulóval (családjuk pincéjében) „mindössze egy Flaubert-puskát talált, az iskola tanulói közül senki sincs rendőrségi őrizetben”. Másnap a *Bajai Hírlap* tájékoztatást adott közre. Ebben olvasható: „A bajai rendőrség tudomására jutott, hogy gimnazista diákok fegyvert rejtgetnek. Házkutatás során néhány diáknál nagyobb mennyiségű robbanóanyagot és fegyvert találtak. A nyomozás során 8-10 diákot őrizetbe vettek. A fiatalok azzal mentegetőztek, hogy azért nem adták le az említett anyagokat, mert féltek az esetleges következményektől. Mivel a kötelező besorozást elmulasztották, ellenük és szüleik ellen az eljárás megindult.” Az ügygel a fővárosi lapok is foglalkoztak, mégpedig felelőtlen információ alapján olyan értelemben, mintha Baján nagyarányú fasiszta diák-összeesküvés történt volna. Az informátor „meggondolatlan cselekedete alkalmas arra, hogy a népek a demokratikus sajtó igazmondásába vetett hitét meggingassa. Súlyosan vétett a magyar demokrácia ellen”, ezért internálták. Úgyancsak ezen a napon a *Képes Figyelő* írta: „Felébredünk és vigyázni fogunk.” „És szól ez minden 'összeesküvőhöz', akik most bukkannak fel Szombathelyről Pécsig és Soprontól Bajáig ugyanazzal a becstelen és hazaáruló céllal, amellyel egyszer már megölték ezt az országot. Most készülnek [...] arra, hogy másodszor is ennek a vérző nemzetnek a szívébe döfjék rozsdás bicskájukat...” Ezzel szemben a katolikus egyház vezetése megnyugvással könyvelte el a politikai machináció országos lelepleződését.³⁰

A Baján és más iskolavárosban történtek – függetlenül igazságtartalmuk mértékétől – alkalmat adtak pl. a bajai népbíróság felállítására, működésének megkezdésére, a „reakció” fogalmának eltérő részletességű és mélységű meghatározására, az Igazságügy Minisztérium vezetésének politikai megerősítésére, és – mint arra a későbbiek során kitérünk – sok egyébre is. Mindez a baloldal térhódítását szolgálta.³¹

A katolikus egyházat és intézményeit, köztük a gimnáziumokat támadó sajtó korántsem teljes áttekintéséből kitűnik, hogy „célkeresztjükbe” került: a bajai, a mosonmagyaróvári, az esztergomi, a váci, a budapesti, a soproni, az egri, a szombathelyi, a debreceni, a tatai gimnázium. A nem egyházi fenntartásúak közül a hódmezővásárhelyi, a szentesi és a szekszárdi gimnázium. A fővárosi Dózsa György, a Szilágyi Erzsébet, a Ráskay Lea, a Werbőczy és az evangélikus gimnázium. A budapesti Szent Imre Kollégium, valamint az Izabella úti kereskedelmi iskola. Mekkora lehetne a számuk egy teljességre törekvő sajtó-átvizsgálás esetén?

A szerzetesrendek az 1945/46-os tanévben – erről egy másik írásunkban részletes adatokat közlünk – 24 fiú és 15 leánygimnáziumot tartottak fenn. Ezekben 20 384 növendéket neveltek-oktattak. Talán nem érdektelen felfigyelni arra, hogy a debreceni Szvetitsen kívül egyetlen leányiskolát sem ért sajtótámadás, világi iskolát is alig.³²

Nézőpontok

Tekintsük át, hogy szórványos (zömmel egyházi forrásokból nyert) adataink mit árulnak el az 1946-os baloldali támadás helyi változatairól, időrendjéről. Debrecenben a félévi értekezlet időpontja körül éleződött ki a helyzet. „Rendületlenül” címmel a piaristák meg egy apáca, a Szvetits Intézet és a piarista gimnázium növendékeinek részvételével iskolai ünnepélyt rendeztek a színházban. Annak ellenére, hogy a darab szövegét a rendőrség előzetesen jóváhagyta, a diákelőadás után be akarták tiltani. Figyelmeztették a rendezőket, hogy a „*munkásság fog behatolni a színpadra és velük veretik össze a szereplőket*”. Ezzel együtt, engedélyezték a folytatást. Bár a szervezők felkészültek az esetleges védekezésre, a darab újabb előadására nem került sor.³³

A helyi rendőrkapitányság politikai osztálya minden áron bizonyítani akarta, hogy itt is kimutatható a gyöngyösihez hasonló szervezkedés jelenléte. Ezért május 14-től elsős és negyedikes diákokat hallgattak ki, minősíthetetlen hangnemben, súlyosan fenyegetve őket, folyamatosan szidalmazva a piaristákat. A rendőrségi nyomozást követően hivatalos vizsgálat is indult, amely a diákok bátor kiállása és az

²⁹ Makói Népújság 1946. május 21. 3.

³⁰ *Képes Figyelő* 1946. május 25. 1. *Mindszenty József*: Emlékirataim. Bp., 1989. IV. kiadás. 122–123., Magyar katolikusok szenvedései 1944–1989. *Havasy Gyula*: Dokumentumgyűjtemény. Bp., 1990.

³¹ *Képes Figyelő* 1946. május 25. 1., *Mindszenty* i. m. 122–123., *Havasy* i. m.

³² A harc, a háború, a fegyverek, a hozzájuk kapcsolódó „romantika”, a hősiesség vonzereje, a dicsőség utáni vágy a korabeli leánynevelés miatt sem ragadta magával a gyengébbik nem fiataljait. A későbbi illegációból viszont ők is kivették a részüket.

³³ *Historia Domus 1945-1946*. Debrecen.

iskola igazgatójának célravezető taktikája eredményeként május 26-ával lezárult.³⁴ A piarista gimnáziumot hivatalosan felmentették a demokráciaellenes nevelés és fegyveres összeesküvés gyanúja alól. Februárban a nagykanizsaiak panaszolták, hogy cserkészcsapatukat feljelentették hadijáték (számháború) miatt. A debreceni Historia Domusban jegyezték fel, hogy március 3-án a politikai rendőrség „összeesküvés-félt (gyanított) és leplezett le. Március 19-én kelt Zimányi Gyula levele – feltehetően minden piarista gimnázium vezetőjéhez eljuttatták – a „konviktorok ügyéről”. Ez tájékoztatás és figyelmeztetés volt egyaránt.

A Zala című lap május 1-jei számában kárhóztatta az 1945 előtti ifjúságnevelést, a Hitlerjugendtól a farkaskölykökön át a leventéig.³⁵ Az Új Szó május 9-i számában a mosonmagyaróvári gimnazisták május elsejei papírból készített nyilaskereszt-szórásáról, a demokrácia becsmérléséről és tiltott fegyverbirtoklásról tudósít. A cikk írója szerint majdnem minden VII. osztályosnak volt pisztolya.³⁶ A megtámadottak úgy látták és ítélték meg a történeteket, hogy intézetük ellen az „irányított hajsza” május 2-án kezdődött, hat-nyolc diákot vettek őrizetbe „összeesküvés” címén, s alaptalan vádakkal illették őket. A politikai rendőrség célja: rágalmazás, a nép haragját a papok ellen irányítani. Tatán a politikai osztály vezetője belátta – jelentette a gimnázium igazgatója a rendfőnöknek –, hogy a meggondolatlan két másodikos pályáját nem szabad kettétörni. Azt javasolta, hogy a fiúk ne járjanak iskolába, hanem másodiktól év végén tegyenek magánvizsgát.³⁷

A nagykanizsai gimnáziumot és paptanárait a Zala című újság dicsérte, majd támadó cikkel kívánta lejárni. A gyanúsított tanárokat, bizonyítékok hiányában a bíróság felmentette. „A helyi pedagógus szakszervezet vette kezébe az ügyet – olvasható a Historia Domusban – és bonyolította le becsületesen, nagy jóakarattal, de igazságosan.”³⁸ Ezzel együtt – írták másutt – „Sok gondot okozott ez az ügy, míg lezárult”.³⁹ A veszprémi, kézigránátokkal halászni kívánó diákok ügyét is „megértéssel” kezelte a rendőrség.⁴⁰ Tatán május 28-án kezdődött a rendőrségi vizsgálat és még június második felében is tartott.⁴¹ A Szabad Nép június 7-i számában „Új háborút követelnek a premontrai diákok” című írás jelezte, a baloldali sajtó teljesen elrugaszkodott a valóságtól, szerepe a gyanakvás magvainak elhintésében, félelemkeltésben, a megosztott magyar társadalom csoportjainak egymásnak ugrasztásából áll. Nem tudjuk magyarázatát adni a támadásnak, hiszen a sátoraljaújhelyi gimnáziumban ilyen „kilengések, erőszakos cselekedetek, vagy akár kisebb szabálytalanságok” – legalábbis Évkönyvük tanúsága szerint – nem volt.⁴²

(Folytatjuk.)

Gergely Ferenc

³⁴ PKLt 756-1946. A rendőrség politikai osztályának egyik nyomozója, aki magát katolikusnak vallotta, válogatott szidalmakkal illette a piaristákat, azt kívánva többek között, hogy bár már valamennyit felakasztották volna. A tankerületi főigazgató által vezetett május 20-i kihallgatáson a kérdezett diákok nem merték megismételni azokat a szitkokat, amiket a nyomozók alkalmaztak megfélemlítésük érdekében.

³⁵ Zala 1946. május 1. 2.

³⁶ Új Szó 1946. május 9. 5. Mosonmagyaróváron a politikai osztály minden eszközt bevetve nyilas összeesküvés létét kívánta bizonyítani. Az egyik VII. osztályos tanulót annak szervezésével vádolták. Őt gumibottal vették. Először a két kezére, majd lemezelenített talpára két izben is 25-30 ütést mértek. Közben 15-20-szor arcul ütötték. Egy izben „bekötötték a szemét, s egy villamos-készülék elé állították azzal a megjegyzéssel, hogy valódi orosz Standard vallató készülék előtt áll. Ollót adtak a kezébe, amit a készülékhez kellett tartania. Szerencséd van – mondták – rövidzárlat van. Utána többször belerúgtak.” Rá akarták venni, hogy lépjen érintkezésbe a Gazdasági Főiskola növendékeivel, és vegye rá őket, hogy a szervezkedést ők folytassák. Ezt megtagadta. Mire a vizsgáló ráüvöltött: „Akkor itt döglesz meg!” A fiú hasonlóan válaszolt: „Akkor itt döglöm meg.” Ebben az esetben is sok gondot okozott a fiatalok meggondolatlan „gyűjtő szenvedélye”, amelynek egyik fő forrása ebben az esetben egy kitelepített személy gazdátlanul maradt hagyatéka volt (1945 előtti könyvek, újságok, fényképek stb.).

³⁷ PKLt 760-1946. A tatai házfőnök jelentése a rend főnökének.

³⁸ Uo. 723-1946., 287-1946.

³⁹ Uo. 723-1946.

⁴⁰ Uo. 733-1946.

⁴¹ Uo. 763-1946. A tatai vizsgálatok során szó esett egy antiszemita megnyilatkozásként is értelmezhető gesztusról, ami egy szalagavatói meghívással függött össze. Ezt egy konviktor jelentette a helyi MKP-nak. Egyébként a házkutatást végző nyomozók az atyák minden fellelhető levelét és könyvét elvitték.

⁴² A magyarországi kegyestanítórend sátoraljaújhelyi gimnáziumának évkönyve. Sátoraljaújhely, 1946. 3.

A népi játékok típusrendjének haszna az oktatásban és a kutatásban

A népi játékok között nemcsak játéktárgyak találhatók: közéjük tartozik a bodzapuskán, kukoricahegedűn, virágkoszorún, szekéren, stb. kívül a fogócska, bújócska, különféle szövegek, kitalálós játékok és számos egyéb játékfajta is.

A népi játékokat először az oktatással kapcsolatban kezdték felhasználni: már a XIX. században (amikor még nem is ismerték őket igazán), volt, aki rájött, hogy a gyerekeket játékos formában a legkönnyebb tanítani. Egy grófnő, Bezerédy Amália hazafias érzésből összeállított kislánya számára egy könyvet játékokból, amely 1840-ben jelent meg; a könyvben lévő játékokat magyaros játékoknak tartotta, és vele kislánya magyar nemzeti érzéseit kívánta megerősíteni.

A népi játékok a gyerekek iskoláját jelentették a kötelező oktatás bevezetése előtt. Erre alkalmasak is voltak, hiszen minden tudnivalót tartalmaztak, amire a gyerekeknek a hagyományos közösségekben szükségük volt. A kisbábok a játékok során szereztek ismereteket saját testükről, arról, hogy hogyan tudják mozgatni, illetve mire tudják használni kezüket, lábukat. A külvilággal is a játékok, mondókák segítségével ismerkedtek: megtanulták a különféle növények, állatok neveit, mondókákat énekeltek nekik is, a Napnak és az esőnek is. Mozgáskultúrájuk is a játékok során fejlődött: egyes játékokhoz erő szükséges (pl. két csapat kötelet húz, és az a kérdés, melyik csapat tudja elhúzni a másikat), másokhoz ügyesség (pl. a páros forgóhoz, ahol ketten úgy forognak, hogy összekapaszkodva, kissé hátradőlve kiegyensúlyozzák egymást), ismét másokhoz gyorsaság (pl. a fogócskákhoz), vagy éppen a csapatban együtt mozgás (vonulások). Szellemi képességeiket is fejlesztette a játék: egyes játékok hosszú szövegek megjegyzéséből és hibátlan elmondásából állnak (akárcsak a versek, amiket el kell mondani az iskolában), másokban ki kell találni valamit, vagy meg kell találni egy eldugott tárgyat, vagy az elbújt játékokat. Még olyan játékok is vannak a népi játékok között, amelyek az önfegyelmet fejlesztik: pl. nem szabad megszólalni vagy nevetni, túrni kell a csiklandozást stb. A játékok során tanulták meg a gyerekek azt is, hogyan teremtsenek kapcsolatot egymással, hogyan viselkedjenek különféle helyzetekben, hogyan mutassák ki érzelmeiket és hogyan fogadják mások érzelmnyilvánítását (a párválasztó játékokban a párválasztás egyértelműen annak kifejezése volt, hogy kinek ki kedves, ki kit szeret). A játékok segítettek abban is, hogy mindenkinek kialakuljon önértékelése, és abban is, hogy elfoglalja helyét a társadalomban, szocializálódjon. Minderre a gyerekeknek ma is szükségük van: az ilyen „tananyag” nem avul el.

Ma azonban a kötelező oktatás az iskolákban folyik és a tanárok, illetve a tananyag kitalálói, gondozói sokat vesződnek azzal a kérdéssel, hogy bizonyos ismereteket hogyan tudnának a gyerekeknek megtanítani. Sokfelé elterjedt az aggodalom az ifjabb generáció fizikai állapotát illetően és számos gyakorlatot igyekeznek kitalálni, hogy a gyerekek ne legyenek görbék, lusták, ne hízzanak el stb. A testnevelés-órán végzett gyakorlatok azonban nem segítenek, mivel a gyerekek maguktól nem játsszák őket, és nem érzik fenyegetőnek, hogy „ha ezt nem csinálod, 30 év múlva fájni fog a hátad”. Egyre növekszik a szellemi állapotot illető aggodalom is: a gyerekek nem értik, amit olvasnak, nincsen megfelelő szókincsük stb. Ezzel kapcsolatos ötletekről nem tudok, csak a panaszokat ismerem, és azt az álláspontot, hogy a gyerekeknek nem szabad feladatuk adni, hogy verseket tanuljanak meg, mert az túlterhelné őket.

Sajnálatos módon a szakemberek nem ismerik a népi játékokat, amelyek számos kérdésre megoldást jelentenek. A magyar nyelvben a „játék” szó azt is jelenti, hogy „nem komoly dolog”, így aztán a játékokkal kapcsolatos ötletek gyakran eleve elutasítással találkozhatnak. Pedig van egy igen fontos hasznuk: mindahhoz, amit a gyerekek megtanulhatnak játszás közben, motivációt adnak. A gyerekek nem azért játszanak, hogy mozgáskultúrájuk, kéz ügyességük, eszközkezelési ügyességük, leleményességük fejlődjön, hanem azért, hogy jól érezzék magukat. Hogy közben milyen fejlődésen mennek át, az nem érdekli őket, csak „melléktermék”. Bárki kipróbálhatja: ha azt mondja a gyerekeknek, hogy „*most ugróiskolázatok, hogy fejlődjön egyensúlyozási ügyességetek*”, akkor mindenki húzza az orrát (kelletlen képzet vág). Ha azonban azt mondja, hogy „*gyertek, ugróiskolázunk!*”, minden gyerek lelkesen rohan felrajzolni az ábrát, illetve lapos kavicsot keresni, amit a megfelelő kockába lehet dobni.

Hogy milyen fajta fejlesztéshez, milyen fajta játék használható, abban segít a népi játékok típusrendje. A népi kultúra minden területén számos változattal találkozunk: ez a tárgyak és a szellemi termékek esetén is így van. A kézzel himzett párnahuzatok között nincsen két egyforma; a játékok, mondókák is változatokban élnek. Egy játék különféle változatai alkotják a játéktípust. A XXI. század elejéig nem készült a népi játékok minden fajtáját összefoglaló típusrend. Egyes magyar közlések énekes játéko-

kat,¹ fonójátékokat,² labdajátékokat³ stb. tartalmaznak, de olyan rendszerezés régebben nem készült, amely mindenfajta népi játékot magában foglal. Jelenleg már rendelkezésünkre áll egy ilyen rendszer a MTA BTK Zenetudományi Intézetében, amely az ott lévő, a népi játékoknak több mint 33000 változótól álló gyűjtemény alapján készült. A gyűjtemény a játékokat írott formában tartalmazza.

A korábbi rendezések elsősorban szövegek, dallamok, illetve játékeszközök alapján készültek, de ezek közül egyik sem alkalmas a teljes játékanyag összefoglalására. Nagy előrelépés volt ezen a területen Kerényi György rendszere,⁴ amely a cselekményt tette a rendszerezés alapjává, de ő részben túlságosan kevés játék alapján dolgozott, részben nem mindenhol tartotta magát ahhoz az elvhez, amelyet ő maga talált ki. Az is kiderült, hogy egyes játékok cselekménye olyan szerteágazó és bonyolult, hogy annak alapján nem minden játék osztható be egyértelműen egy rendszerbe. A cselekmény alapú játékkendet váltotta fel a XXI. század elejére a *játékok típusrendje*, amely több mint két évtizede működik, és idáig minden problémát sikerült megoldani, amely a rendezéssel kapcsolatban fölmerült.

A típusrend kialakításában az első lépés a játékmag meghatározása volt. A játékmag a játék meghatározó eleme, amely nélkül nem játszható el, illetve nem ugyanaz a játék. Van pl. olyan játék, amelyben bekötik valakinek a szemét, és neki meg kell fognia valakit a többiek közül. Van olyan változat, amelyben a megfogottnak kötik be a szemét, és van olyan, amelyben a bekötött szeműnek ki kell találnia, hogy kit fogott meg. Az előbbi változatok a fogócskákhoz tartoznak, mert egy játszónak meg kell fognia valakit. Kérdés volt azonban, hogy az utóbbi változatok a fogócskákhoz vagy a kitalálós játékokhoz tartoznak: a kitalálós játékok között is van olyan, amelyben valakinek befogják a szemét, és ki kell találnia, hogy ki fogta be. A megfogás utáni kitalálás azonban kellő mérlegelés után a fogócskákhoz került, mert mindenekelőtt az a feladat benne, hogy a bekötött szeműnek meg kell fognia valakit: ez a játékmag. A cselekmény egy záró elemmel bővül; ez a kitalálás. A típusnak tehát a játékmagja, hogy bekötött szemmel meg kell fogni valakit. Az ide tartozó változatok két altípusba oszthatók: nem kell kitalálni, hogy ki a megfogott, vagy ki kell találni.

A második lépés a típuscsoportok kialakítása volt. Miközben megtörtént a játékok típusokba osztása, kiderült, hogy egyes típusok játékmagja közelebb áll egymáshoz, mint a többiekéhez. A bekötött szemmel való megfogáson kívül pl. számos olyan játéktípus van még, amelyben valakinek meg kell fognia valakit: akár többen is lehetnek. Ezek a típusok a fogócskák típuscsoportjába kerültek. Egyéb típuscsoportokat is ki lehetett alakítani. Külön típuscsoportot alkotnak pl. a vonulások, amelyekben minden típus játékmagja az együtt mozgás, az egymáshoz alkalmazkodó járás. Számos játéktípusban a játékmag, hogy valakinek ki kell találnia valamit; ezek a kitalálós játékok. Azok, amelyekben meg kell találni valamit vagy valakit (valakiket), a rejtő-kereső játékok típuscsoportjába kerültek.

A harmadik lépés a tömbök kialakítása volt. A típuscsoportok kialakítása közben azt is érzékelték, hogy egyes típuscsoportok a játékmag valamely eleme miatt egymáshoz közelebb állnak, mint a többihez. Van pl. három olyan típuscsoport, amelynek minden típusában az jelenti a játékmagot, hogy valamely játékeszközzel mi történik: ezek az eszközös játékok tömbjébe kerültek. Hat tömböt különböztetünk meg: ezek az eszközös, mozgásos, szellemi, párválasztó játékok, valamint a mondókák és a kiolvasók-kisorsolók tömbjei. Ebben a rendszerben a népi játékok minden fajtája szerepel, és a tömbök, típuscsoportok, valamint a számítógépes nyilvántartás segítségével könnyen megtalálható.

<i>Eszközös játékok</i>	Tárgykészítő játékok
	Eszközös ügyességi játékok
	Labdajátékok
<i>Mozgásos játékok</i>	Ölbeli gyermek játékaik
	Mozgásos ügyességi és erőjátékok
	Fogócskák
	Vonulások
<i>Szellemi játékok</i>	Szellemi ügyességi játékok
	Beugratások
	Kitalálós játékok
	Rejtő-kereső játékok
	Tiltó játékok

¹ A Magyar Népzene Tára I. Gyermekjátékok. Bp., 1951.

² Lajos Árpád: Este a fonóban. Bp., 1974.

³ Porzolt Lajos: A magyar labdajátékok könyve. Bp., 1885.

⁴ Kerényi György: A játékok rendje. In: A Magyar Népzene Tára I. Gyermekjátékok. Bp., 1951. 703–789.

<i>Párválasztó játékok</i>	Párválasztó körjátékok
	Leánykérő játékok
	Párválasztó társasjátékok
<i>Mondókák</i>	Természetmondókák
	Növénymondókák
	Állatmondókák
	Őbelieknek szóló mondókák
	Csúfolók
	Mondókák – más
	Tandalok
<i>Kisorsolók, kiolvasók</i>	Kisorsolók
	Kiolvasók

Mindez azt jelenti, hogy részben a kutatók, részben az oktatók rendelkezésére áll egy több mint 33000 játékváltozatból álló rendszer, amelyben könnyen megtalálhatók bármilyen célból keresett játékok. A számítógépben nincsen meg a teljes játék, de annak adatai igen, és a típuszám alapján könnyen megtalálható a dossziében (valamennyi, a gyűjteményben lévő változatával együtt). A számítógépben megtalálható a típuszámon kívül a származási hely neve, az adat azonosító száma, a gyűjtő neve és a gyűjtés ideje, az adatközlő neve és születési ideje, a játék szövegkezdete (ha van) és a játék dallamkezdete (ha van). Tervezem a szövegek és dallamok teljes beírását, amely számos esetben már megvan, de igen sokat ki kell egészíteni. A beírt adatok segítségével kiderül pl., hogy a Zenetudományi Intézet gyűjteményében lévő 33427 játék közül 5846-nak sem szövege, sem dallama nincsen, 17356-nak csak szövege van, és mindössze 10225-nek, a játékváltozatok kevesebb, mint egyharmadának van dallama is.

Évek óta kutat a gyűjteményben egy erdélyi kolléga, akit a játékszövegekben rejlő szimbólumok érdekelnek. Rendszeresen visszatér, mivel saját állítása szerint kutatásaihoz ilyen könnyen és jól használható anyagot sehol nem talál.

A XXI. század első évtizedében 4 kötetnyi játékot sikerült publikálnom (összesen több mint 2300-at a teljes magyar nyelvterületről). Tanítottam is tanfolyamokon a játékokat különféle célokra használó tanárokat; néptáncegyüttesek vezetőivel és óvónőkkel, tanítónőkkel egyaránt találkoztam. Minden tanítványom igen lelkes volt, és volt, aki már találkozásunk előtt ismerte és használta könyveimet: mind egyikük állította, hogy a közölt játékok és a típusrendbe sorolás egyaránt igen hatásosan segíti munkáját, utóbbi azért, mert könnyen megtalálja, hogy milyen fejlesztéshez milyen játékok használhatók. Ha a gyorsaságot akarja fejleszteni, jól használhatók a fogócskák vagy a labdajátékok, ha a memóriát, akkor a szellemi ügyességi játékok, ha a találékonyságot, akkor a kitalálós, rejtő-kereső vagy szintén a szellemi ügyességi játékok stb. Ezek között mindig megtalálja azt, amit a gyerekek szívesen játszanak, és fejlődésükhöz motivációt ad.

A típusrend minden bizonnyal alkalmas lesz nemzetközi összehasonlításra is, és feltárja a különféle népek játékaik közötti hasonlóságokat és különbségeket, valamint azok okait. Az már eddig is kiderült, hogy mit énekelnek az esőnek a magyar és az angol gyerekek. A magyar gyerekek azt éneklék: „*Ess, eső, ess, zab szaporodjon, búza bokrosodjon, az én hajam olyan legyen, mit a csikó farka, még annál is hosszabb, mint a Duna hossza!*” Az angol gyerekek ellenben ezt: „*Eső, eső, menj el, a kis Johnny játszani akar!*”⁵ Az eltérés oka nyilvánvaló. A magyarság viszonylag szárazabb területen él, ahol a zabnak, búzának esőre van szüksége, hogy bőven teremjen, ezért kéri a mondókában az esőt. A folytatásban megjelenik az analógiás mágia: ahogy az eső megnöveszti a zabot, búzát, nyilván ugyanúgy megnöveszti a lányok haját is, a dús, hosszú hajat pedig az egészség jelének tekintették, azért kérték azt is. Az angolok ellenben csapadékos területen élnek, nekik elegendő van az esőből, azért küldik el.

A nemzetközi összehasonlításához azonban még szükség van a típusrend lefordítására, hogy angol nyelven legyen olvasható. Ehhez még sok időre van szükség; mivel anyagi támogatást eddig sem kaptam munkámhoz, valószínűleg ezután sem fogok, munkatársam pedig nincsen (1979 óta egyedül dolgozom ezzel az anyaggal), a fordítás tehát bizonnyal eltart egy darabig. Remélhetőleg azonban létrejön egy olyan fordítás, amely alkalmas lesz arra, hogy a népi játékokkal foglalkozó kutatók is használni tudják a típusrendet, és ezzel visszajelzést is kaphatok majd előnyeiről és hibáiról.

Lázár Katalin

⁵ Teljes szövege: Rain, rain, go away, Little Johnny wants to play! Bakos József: Mátusföldi gyermekjátékok. Bp., 1953. 67. (9. l. ábrájegyzet). Beretz Árpád amerikai születésű adatközlő mondta el Bakos Józsefnek.

SORSKÉRDÉSEK

A bukovinai székelyek hazajövetele 1941-ben

2011-ben a bukovinai székelység hazatérésének hetvenedik évfordulójára emlékezett. Kóka Rozália kezdeményezésére ünnepi programsorozaton vehettünk részt a budai várbán, május első hetében. A Litea könyvesboltban egy hétig a bukovinai székelyekről szóló könyvek bemutatója volt, a Vármegegy Galériában a kitelepítéskor készült fotók kiállítását láthattuk. Május 8-án, a hazatérés emléknapján országos bukovinai székelytalálkozóval zárult az egyhetes rendezvénysorozat. A Mátyás-templomban, a hálaadó szentmisén Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes emlékezett meg az évfordulóról, Hadik András szobránál Hende Csaba hadügyminiszter méltatta a generális szerepét a székelység életében. Ettől kezdve Tolna, Baranya és Bács-Kiskun megye falvaiban, ahol a bukovinai székelyek ma élnek, ünnepsorozat kezdődött. A fotókiállítás végigjárta ezeket a falvakat is.

Rudolf László az 1941-es kitelepítésről dokumentumkötetet jelentetett meg *Bukovinából Bácskába 1941* címmel. A kötet 304 dokumentumot tartalmaz időrendi sorrendben 1940. augusztus 6-tól 1941. december 27-ig. Találunk benne 70 távirati szöveget, különféle jelentéseket, 52 MTI-hírt, 20 levelet, a Magyar Országos Tudósító közleményeit, korabeli újságcikkeket, jegyzőkönyvet, meghívót, javaslatot, rendeletet stb. Lépésről lépésre követni lehet a menekülésáradat megindulását, a szervezett kitelepítés és a Bácskában való elhelyezés eseményeit. S mindezt nemcsak írásban, hanem képekben is láthatjuk, hiszen a dokumentum második kötete Horváth József operatőr fotóit tartalmazza, aki kamerájával végigkövette az utolsó székely csoport útját Kosnáttól Bácskáiig, s a Bácskába való letelepedésről, az új élet megkezdéséről is számtalan fotót készített.

Felvetődik a kérdés, hogy 1940 ősze és 1941 júniusa között miért hagyta el az egész közösség a szülőföldjét? Mi készítette a székelyeket, hogy 165 év után ismét hazát cseréljenek? „A százötven évet meghaladó idő alatt megszokják, megszeretik, de magukénak sohasem vallják Bukovinát” – olvashatjuk Földi István könyvében.¹ Ezzel a megállapítással teljes mértékben egyetérthetünk.

A XVIII. század végén (1776 és 1786 között) Bukovinába letelepített székelyeket a kincstár nagyon hamar magukra hagyta, s így hamarosan valamelyik környékbeli földesúr fennhatósága alá kerültek. Ez azt jelentette, hogy a szabadságára oly büszke székely kényszerűségből jobbágyként robotolt és dézsmát fizetett valamelyik földesúrnak. 1848 után megszűntek az úrbéri viszonyok, de addigra a letelepedéskor kapott 18 fálcsa föld egyre jobban elaprózódott a bőséges gyermekáldás miatt. Nagyon hamar elkezdődött a tömeges elszegényedés. Egy szűk rétegnek sikerült ugyan a dézsmabeszedés jogát megvásárolnia, s így nagyobb vagyont szereznie, de ez falvanként csak néhány embert érintett. Ettől kezdve a bukovinai székely családok élete állandó küzdelem a szegénység ellen, a megélhetésért. Minden lehetőséget kihasználtak, minden alkalmat megragadtak, amivel valamilyen jövedelemhez juthattak. Krumplit, káposztát, hagymát termeltek kevéske földjükön, s a környék román vagy más nemzetiségű falvaiban, vagy a radóci piacon eladták. Az ügyesebb asszonyok szőtéseikkel, főleg a zínes gypjiából szőtt festékessel kereskedtek. A székelyek voltak a környék legbátrabb áruszállítói, egész Romániát bejárták szekereikkel. Ők voltak a moldvai bojárok kedvelt idénymunkásai. Mindez azonban csak a mindennapi betevőt nyújtotta. Egyre szaporodott a földnélküliek, a ház- és teleknélküliek száma. Bukovina sohasem tudott biztonságos megélhetést nyújtani számukra.

Az egyik megoldást már kezdetektől az elvándorlás jelentette számukra. Moldva volt az első számú menedék, ezt az anyakönyvek, illetve a fennmaradt írásos emlékek bizonyítják.² Az első nagyobb elvándorlás 1826-ban történt, a hegyek között Karlsberg német község közelében alapítottak egy új telephelyet *Tomnatik* néven. Harminc andrásfalvi és hadikfalvi család így akart megszabadulni a robottól és a szegénységtől. Csalódniuk kellett, mert az ígért adómentességet nem kapták meg, a szántóföld na-

¹ Földi István: Mádéfalvától a Dunántúlig. Szekszárd, 1987. 35.

² Forrai Ibolya: Hadikfalva falukönyve. Bp., 2006. 21.

gyon kevés volt, az erdők irtását nem engedélyezték. 1848-ban már levélben kéri a magyar országgyűlést, hogy jelöljön ki egy új telephelyet számukra, mert megélni másképp nem tudnak. Néhány évtized múlva Tomnatik magyar lakói mindnyájan visszaköltöztek eredeti lakóhelyükre.³

Az 1883-as al-dunai kitelepítést már a magyar állam is támogatta, olyan nagy sikere volt, hogy az eredetileg tervezett kétezer helyett négyezren hagyták el Bukovinát, s alapították meg a Nándorfehérvár (most Belgrád) melletti, ma is létező három községet: *Hertelendyfalvát*, *Székelykevét* és *Sándor-egyházát*. Bár ez a telepítés nem volt megfelelően előkészítve, a kitelepülőknek nagy csalódást és sok szenvedést okozott, mégis elindított egy nagy kitelepülési hullámot az akkori Magyarország és Amerika felé. A XIX. század végén és a XX. század első felében 15 ún. csángó-telep jött létre Erdélyben. Ebben az időszakban több mint tízezer székely hagyta el Bukovinát. Mindenütt megjelentek, ahol földhöz juthattak. Sokszor csalódtak, becsapták őket, mégis újra és újra próbálkoztak.

Az első világháborút Ausztriával lezáró Saint-Germain-i békediktátum szerint 1919-ben Bukovinát Romániához csatolták. Korábban, a Monarchián belül Ausztriához tartozó Bukovinában a székelyek szabadon használhatták a nyelvüket, magyar nyelvű tanítás és istentisztelet volt mind az öt faluban. 1920 után ez a lehetőség megszűnt, a székelyek helyzete egyre rosszabb lett. Ahogy közeledett a második világháború, Romániában egyre zavarosabbá s feszültebbé vált a belpolitikai helyzet. Az 1940-es esztendő különösen nehéz volt. A Szovjetunió megszállta Észak-Bukovinát és Besszarábiát. Az új határ Andrásfalvától és Hadikfalvától néhány kilométerre húzódott. Az andrásfalviak az erdejüket is elveszítették, az már orosz területre került. 1940 nyarán Hitler 80 ezer bukovinai németet telepített át Németországba, valamint a német csapatok által megszállt Lengyelországba. A bukovinai magyarok teljesen magukra maradtak, hiszen a körülöttük élő nemzetiségek közül a németiséggel tartottak szorosabb kapcsolatot. Az Észak-Bukovinából elmenekülő románok megszállták a németek által üresen hagyott falvakat, s a magyarokat is igyekeztek kiszorítani lakóhelyükről. Sok atrocitásnak voltak kitéve a visszavonuló román hadsereg részéről is. Zsidó- és magyarellenés hangulat alakult ki. Az utcákon, boltokban feliratok jelentek meg, amelyek tiltották a magyar nyelv használatát, csak románul lehetett a közterületeken beszélni. Gyakran megtörtént, hogy a piacon elkobozták a bukovinai székely áruját (terményét), mondván, az román földben termett, nem illeti meg őt. Az eddig békésen egymás mellett élő románok és magyarok között mindennaposá váltak a sűrlődások. A magyarokat „bozgornak”, „bangyelének” nevezték, azaz hazátlan semmirekellőnek, s Budapestre, Magyarországra küldték őket. Azok a moldvai bojárok, akik eddig ragaszkodtak a bukovinai székelyekhez, mert jó munkaerőnek tartották, most kijelentették, nem kell többé székely munkás. A katonaköteles férfiakat munkaszolgálatra (kocsentrára) vitték, ahol saját ruhájukban, gyakran szállás és élelem nélkül kellett ásnuk a tankcsapdákat, vagy építették az utat a hadsereg számára.⁴

1940. augusztus 30-án megszületett a 2. bécsi döntés, amelynek értelmében Magyarország visszakapta Észak-Erdélyt és a Székelyföldet. Így a magyar határ közel került a bukovinai magyar falvakhoz, a Kárpátok vonulataira. Németh Kálmán, Józseffelva plébánosa még a határ lezárása előtt igyekezett átjutni Magyarországra, hogy Teleki Pál miniszterelnökkel találkozhasson a bukovinai székelyek hazatelepítése ügyében. Emlékiratai szerint régóta feltett szándéka volt a hazatelepítés, amit az 1939-es józseffelvi tüzvész még jobban megerősített. Visszaemlékezéseiben írja, hogy a bécsi döntés éjszakáján együtt hallgatták a rádiót a plébánián a falu népével: „*A nép ömlött az udvarra. Az öregeket behívtam a plébániára, és mindent megbeszélünk reggelig.*”⁵ Másnap már a magyar határ felé tartott. A vonaton bukovinai székely legényekkel találkozott, akik a katonai behívó elől szöktek. Mire Kolozsvárra értek, már vagy ötvenen verődtek össze. Kolozsváron sikerült Németh Kálmánnal találkozni Teleki Pál miniszterelnökkel. Teleki akkor még nem tartotta időszerűnek a telepítést, azt tanácsolta Németh Kálmánnak, menjen Budapestre, majd ott részleteiben megbeszéljük a dolgot. A plébános ezután Budapesten tevékenykedett az ügy érdekében.

Mint a megbolygatott méhkas, olyanná vált a bukovinai székelyek élete. November közepén megjelent a román belügyminiszter rendelete, amelyben felszólította a „magyarfajú” személyeket, hogy 1941. február 28-ig nyilatkozzanak optálási szándékukról.⁶ Szorongatott helyzetbe kerültek. Munkát

³ *Sántha Alajos*: Bukovinai magyarok. Kolozsvár, 1942. 62.; *Foki-Solymár-Szöts*: Források... Szekszárd, 2000. 58–60.

⁴ A romániai munkatáborokról, az ott folyó életről szemléletes leírást olvashatunk *Lőrincz Imre*: A bukovinai Istenségtől a völgyeségi Majosig. Bp., 1986. 386–424.; A bukovinai székelyeket ért atrocitásokat több dokumentum is megemlíti. Ld. *Rudolf László*: Bukovinából Bácskába 1941. Bp., 2011. 9–10., 32., 36–37., 40., 43–44.

⁵ *Dr. Németh Kálmán*: Százézer szív sikolt. Bácsjózseffelva, 1943. 299.

⁶ *Rudolf* i. m. 27.

nem kaptak, az Észak-Bukovinából beözönlő románok sürgették őket, hogy menjenek Magyarországra. A németeket a szemük láttára menekítették Németországba. Bár biztató híreket írt Németh Kálmán Budapestről, konkrét intézkedések nem történtek. Saját kezükbe vették hát sorsuk irányítását. A katonaköteles férfiak után a szegényebb sorsú családok adták el mindenüket, s jelentették be a hatóságoknak hazatérési szándékukat. Kosnánál lépték át a magyar határt. A marosvásárhelyi csendőrpáncsnokság 1940. decemberi jelentése szerint: „1940. november 10-től 1940. december 13-ig 518 személy jött át”.⁷ A menekülteket a 33./3. határvadász őrs fogadta, eleinte a saját ellátmányából vendégelte meg őket, s irányította tovább valamelyik menekülttáborba vagy falvakba. A bukovinai székelyek legtöbbje Szerencs vagy Losonc környékére került, de jutott belőlük szinte az egész ország területére. Amire a szervezett telepítés (1941 májusa) végre megindul, több mint 4500-an jöttek át önként Magyarországra.

Németh Kálmán nyolc hónapig kitartóan küzdött, hogy megvalósuljon a bukovinai székelyek hazatelepítése. Napirenden tartotta, nem hagyta, hogy elodázzák az ügyet. Tizenegyszer volt Teleki Pál miniszterelnöknél megbeszélésen, beadványokat írt, előadásokat tartott. „Ezténként két-három helyen is tartok előadást, mindig másfajta közönségnek [...] Tíz nap óta a következő helyeken döngöttük a falat: a Baross Szövetségben, csupa újságírók előtt. Az Irgalmasok fürdőjének nagytermében, a Hollós Mátyás Művészársaság nagygyűlésén [...] A héten voltam három legényegyletben, a Tudományos Munkaközösség előadóestjén, a Prohászkaoknál, Újpesten, egy munkásgyűlésen, a Külügyi Bizottság ülésén a parlamenti Múzeumban és valahol katonáéknál” – írja visszaemlékezésében.⁸ Sikerült a közzvéleményt a bukovinai székelyek ügye mellé állítani. 1940 októberében már több egyesület sürgette a telepítés elindítását, novemberben tudományos munkaközösséget alapítottak, amely a bukovinai székelyek visszatelepítésével is foglalkozott.⁹

A kormány lassan mozdult. A minisztertanács 1940 novemberében döntést hozott a hazatelepítésről, de csak 1941. január 17-én jelentette be Teleki Pál, hogy az anyagi fedezet is megvan. 1941. február 4-én a magyar kormány jegyzéket intézett a román kormányhoz a kitelepítés ügyében. A románok csak annyit válaszoltak, tanulmányozzák az ügyet. A két ország közti megegyezést csak május 11-én írta alá a román kormány.¹⁰

A magyar körökben eközben arról vitatkoztak, hova telepítsék a székelyeket. Az andrásfalvi reformátusok Pápa mellé, a volt Wittmann-majorba szerettek volna letelepedni. Küldöttségük Magyarországra utazott, megnézte a helyet, jónak találta, s levelet írtak Bonczos Miklós államtitkárnak, kérve, hogy ide telepítsék a reformátusokat. Itt együtt maradhatnak, a földek jók, s reformátusok közé kerülhetnek.¹¹ A kormány a Szamos-völgyét, Beszterce vidékét jelölte ki a telepítés helyéül, úgymond így hidat képeznének Székelyföld és magyarországi magyarok között. Ez a terv sem Németh Kálmánnak, sem a román kormánynak nem tetszett.

Közben zajlott a második világháború. Április 6-án a németek támadást indítottak Jugoszlávia ellen, április 11-én a magyar csapatok megszállták Bácskát. Ezzel újabb terület került vissza Magyarországhoz a Trianon előttiékből, s eldőlt a bukovinai székelyek sorsa is. A kormány úgy határozott, hogy Bácskába, a dobrovoljácok helyére telepíti a bukovinai székelyeket.¹² Május 4-től a kosnai határállomáson megjelenő székely családokat már nem különböző táborokba, hanem Szegedre irányítják, s innen Bácskába. Megindult végre a szervezett telepítés.

Bácska visszafoglalásakor a magyar hatóságok felszólították az 1920 után betelepített délszláv (dobrovoljác) lakosokat, hogy sürgősen hagyják el a magyar területeket. Az elkeseredett dobrovoljácok eladták mindenüket, több helyen fel is gyújtották a házat, mielőtt elhagyták. A kiűrt falvak kezdetben nem őrizték, így lehetőség volt arra, hogy teljesen kifosszák a házakat. A katonaság vette a kezébe az irányítást. A székelyek betelepítése előtt fel kellett mérni a telepek állapotát. A házakat kitarították, a kutakat fertőtlenítették, az otthagytok, még meglévő gazdasági felszereléseket, ingóságokat leltározták. A megérkező székely családok élelmezéséről is gondoskodtak. A vasútállomásokról katonai teherautók szállították a megérkező családokat és csomagjaikat a kijelölt telephelyükre.

⁷ Rudolf i. m. 38.

⁸ Dr. Németh i. m. 325., 327.

⁹ Rudolf i. m. 28.; A. Sajti *Enikő*: Délvidék 1941–1944. Bp., 1987. 58.

¹⁰ A. Sajti i. m. 59., 65.

¹¹ Rudolf i. m. 56–61.

¹² Szerbia 1920 után az uralma alá került Bácskában földreformot hajtott végre. Igénybe vette az állami földeket és az elmenekült magyar földbirtokosok földjeit, mintegy 192 ezer hold földterületet. Ebből 53 ezer holdon 62 úgynevezett zárt telepet hozott létre Szabadka és újvidék között. Ide szerbiai, montenegrói dobrovoljácokat és más szerbeket telepített le. Dobrovoljácoknak nevezték az első világháborúban önkéntes szolgálatot teljesítő katonákat. A telepítés egyik célja nyilván az volt, hogy megváltoztassa Bácska etnikai összetételét. Vö. Szabados Mihály: Egy telepítés tanulságai. Magyar Szemle 1941/3. 172–173.

Honosítási okirat 1941-ből

fontos berendezéssel állt a rendelkezésükre. Mindenkit megvizsgáltak, ruhájukat magasnyomású gőzben fertőtlenítették. Gombos Gyula írja: „Az orvosi jelentésből örvedetesen megállapítható, hogy egészségi állapotuk kielégítőnek mondható.”¹⁵ Élelmezésükről is gondoskodtak. Éjszakai pihenő után folytatták útjukat Dés, Kolozsvár, Nagyvárad, Békéscsaba és Szeged útvonalon. Szegeden volt az egyik elosztó központ, a másik Újvidéken. Útközben Kolozsváron, Nagyváradon, Békéscsabán megállt a vonat, ünnepélyesen fogadták és megvendégelték a hazatérőket.

Május 4-e után összegyűjtötték a különböző menekülttáborokban és a környező falvakban élő, már korábban átjött székely családokat és Szegedre, majd innen Bácskába irányították őket. Az első csoport május 10-én érkezett Szabadkára. Lőrincz Imre is ezzel az első csoporttal érkezett családjával, visszaemlékezésében így ír erről: „... sok bukovinai menekült érkezett Szegedre, a Rókus állomásra. A város lakói nagyon kíváncsiak voltak ránk, este sokan jöttek megnézni bennünket, hogy milyen a viselet, az öltözékünk, és tudunk-e egyáltalán magyarul beszélgetni. [...] Most már a népek úgy megszorodtak, csak családfele kettőszázhetven volt, s még hozzá a gyermekek és az öregek. Ezek csak még istenségi voltak. Itt már Szegeden megtörtént a falvak szétválasztása. Megérkezett Budapestről Bonczos Miklós államtitkár meg apósom, Gáspár Márton, ők irányították a települést. [...] Május 10-én 1 órakor megindult az első személyvonat a honfoglalókkal együtt, elhagytuk Szeged városát. [...] Nemsokára megérkeztünk Szabadkára, ott az állomáson katonai díszszázad fogadott a Himnuszt énekelve. Nem sokáig tartózkodtunk Szabadkán, mentünk tovább. [...] Bennünket Kishegyesen az állomáson meleg szeretettel fogadtak, zenezővel, mindjárt meg is vendégelték jó paprikás gulyással, szép fehér kenyeret kaptunk, még jó bácskai bort. Az idő már késő délután, estefelé volt, így nem sokat időztünk Kishegyesen, mindjárt ott volt a sok lovas kocsi. Most már mindenki a saját gazdája lett, nem kellett senkit irányítani.”¹⁶

Közép- és Dél-Bácskába, Szabadka és Újvidék közé, a volt dobrovoljác telepekre kerültek a bukovinai székelyek. Mivel a dobrovoljác telepek kicsinyek voltak, csak néhány száz főt tudtak befogadni, több telepen száznál kevesebben éltek, a több mint tizenháromezer bukovinai székelyt huszonnyolc telepre tudták elhelyezni. Igyekeztek az egy faluból származókat egymás közelébe telepíteni, ennek ellenére nagyon szétszóródtak, a rokon családok távol kerültek egymástól. Minden telep új nevet kapott, aszerint, hogy honnan származtak a lakói. Ilyen nevek születtek: *Hadikszállás, Hadikliget, Hadik-*

Miközben Bácskában folyt az előkészület a székelyek fogadására, a Románia és Magyarország közti részleges megállapodás lehetővé tette, hogy egy bizottság Bukovinába utazzon a kitelepítés megszervezésére. A bizottság tagjai a kormánybiztosság, a MÁV, valamint a bukaresti magyar nagykövetség tisztviselői voltak. Felmérték a bukovinai családok összsvagyonát, ők indították el a csoportokat és a poggyászaikat a hadiki állomásra, intézték a még függőben lévő pénzügyi és vámkérdéseket.¹³ Május 11-én végre megszületett a megállapodás a román és a magyar állam között, amelynek értelmében a hazatérők 2000 lej készpénzt, 2 napra szóló ételmet, ruházatukat és a szükséges házi felszerelést hozhatták magukkal. Egyéb vagyonukat eladhatták. A kétezer lejen felüli összeget a követség kiküldöttje vette át, és az illetékes szervek útján Bácskába juttatta, ahol a tulajdonos átvehette. Nem hozhatták magukkal a harangokat, a gazdasági felszerelést, az állatokat, gabonaféléket és nagyobb mennyiségű élelmiszert. De elhozhatták az anyakönyveiket.¹⁴

Május 4-e és június 16-a közt nap, mint nap érkeztek a székely csoportok Kosnára. A kormánybiztosság megszervezte, hogy a magyar határon megfelelő személyzettel orvosi különítmény várja a hazatérőket. Két, 500 személyes fűthető barakk, egészségügyi vonat fürdő- és fertőtlenítő berendezéssel állt a rendelkezésükre. Mindenkit megvizsgáltak, ruhájukat magasnyomású gőzben fertőtlenítették. Gombos Gyula írja: „Az orvosi jelentésből örvedetesen megállapítható, hogy egészségi állapotuk kielégítőnek mondható.”¹⁵ Élelmezésükről is gondoskodtak. Éjszakai pihenő után folytatták útjukat Dés, Kolozsvár, Nagyvárad, Békéscsaba és Szeged útvonalon. Szegeden volt az egyik elosztó központ, a másik Újvidéken. Útközben Kolozsváron, Nagyváradon, Békéscsabán megállt a vonat, ünnepélyesen fogadták és megvendégelték a hazatérőket.

¹³ Rudolf i. m. 86–94.; Gombos György: A bukovinai székelyek hazatelepítése, újabb tennivalók. Magyar Külügyi Társaság. Bp., 1942. 16–18.

¹⁴ Gombos i. m. 18.

¹⁵ Gombos i. m. 20.

¹⁶ Lőrincz i. m. 446–447.

halom, *Andrásföldje, Bácsandrásfalva, Andrásmező, Istenhozott, Bácsistensegits, Bácsjözseffalva*, stb. Ugyanekkor a vitéz-családokat és a harcokban elesett katonák hozzátartozóit is letelepítették erre a vidékre. Mégpedig úgy, hogy minden faluba jusson egy-két vitéz-család is „a fegyelmezett katonás vitézi szellem meghonosítása végett”.¹⁷

Minden telepen csendőrök és katonák várták a betelepülőket és segítették őket a kirakodásban, a házak elfoglalásánál. A székelyek többségének csalódást okoztak a bácskai házak. Míg Bukovinában fából épített háromszobás házakban laktak, itt sárból, vályogból készített szoba-konyhás kicsi épületekbe kellett beköltözniük. Nagyon szűkösen fértek el benne a sokgyermekes bukovinai családok. Hiányoztak a gazdasági felszerelések és az igavonó állatok is. Ismét Lőrincz Imre emlékeiből idézek: „Azon az éjen jól kipihentük magunkat a gyermekekkel együtt a donyha alatt, ágyban. Reggel a feleségem kiment, aztán bejött és sír. Kértem, hogy mi bajod? Hát mondja, hogy ő most vette észre, hogy a mezőn lakunk. A háznál volt két darab tehén, amiből az egyik nekem lett kiosztva. Másnap megalakult egy olyan falusi előljáróság, amibe én is beleestem. A falu bírója Győrfi Lajos lett, és mi pedig Ambrus Domokossal kellett járjuk a falut, még volt egy gazdasz, azzal együtt osztogattuk ki a jöszágot. Kinek mi jár, és így indult meg az élet. Ahol sok tyúk volt, megosztottuk legyen valami mindenhol.”¹⁸

A közigazgatás beindítására 19 községi főjegyzőt telepítettek ide az anyaországból, akik a székelyek választotta bírókkal együtt irányították a telepeket. Gazdasági szakemberek, ún. *telepfelügyelők* irányításával indult meg a falvakban a mezőgazdasági munka. Egyelőre közösen végezték a kapálást, aratást, cséplést, a termény betakarítását. A közösen betakarított terményből osztották ki mindenkinek a család létszámához mérten a fejadagot. Továbbá 30 pengő készpénzt, a telepítés idejétől augusztus 31-ig napi és személyenkénti 72 fillért élelmezésre, az aratópárok napi egy kilogramm kenyeret és 25 dekagramm szalonnát kaptak az államtól.¹⁹ A földeket csak 1941 őszén mérték ki a családoknak. A szülők 3 hold földet kaptak, s ezen felül minden gyermek után egy-egy holdat. A vitéz-családok 15, a hősi halált haltak hozzátartozói 8 holdat kaptak.

Minden faluban megszervezték a magyar nyelvű iskolákat, 21 tanító és tanítónő vállalta a bukovinai gyerekek oktatását. Erre nagy szükség volt, mert Bukovinában 1920 óta nem volt magyar nyelvű tanítás, kivéve az andrásfalvi református iskolát. Tizenkilenc telepen óvodát és napközi otthont nyitottak a sok apró bukovinai gyermeknek. Az egészségügyi ellátásról tíz zöldkeresztes nővér gondoskodott. Orvosi rendelő csak az anyaközségekben volt, innen jártak ki hetente egyszer-kétszer a telepekre. Hitéletük gyakorlásáról 12 ferences és kapucinus szerzetes gondoskodott.²⁰

A bukovinai székelység az országos érdeklődés középpontjába került. 1941 nyara csupa ünnep, fogadások, riporterek hada, újságírók, fotósok előtti szereplések jegyében zajlott. Ismét Lőrincz Imrét idézem: „1941-es esztendő úgy telt el, mindig volt ahova menni, minden vasárnap meg ünnepnap volt látogató a faluban.”²¹ Az ország vezetői keresték fel őket. A korabeli újságok idillikus képet festettek róluk, dicsérték szorgalmukat, munkabírásukat.

Maga a székelység örült, hogy megszabadult a bukovinai szegénységtől, a Moldvába járás keserveitől. Lelkesen kezdtek az új életet, szépítették, bővítették házaikat, örültek a jól termő gazdag bácskai földnek. Hamar bekapcsolódtak a vidék gazdasági vérkeringésébe. Három év alatt szinte újjáteremtették a bácskai telepeket. A világ eseményei nem jutottak el hozzájuk, naivan, az utolsó pillanatig azt hitték, hazaérkeztek, munkájuk nem hiábavaló. Minden bukovinai székely, aki ezeket az éveket átélte, szívesen emlékszik vissza Bácskára. Ezt, gyűjtéseim során idősebb emberekkel beszélgetve, gyakran tapasztaltam. Sokat jelentettek a magyar nyelvű iskolák, nemcsak a gyermekeknek, hanem esténként a felnőtteknek is. Nagyon sokan ekkor tanultak meg magyarul írni, olvasni. A tehetséges fiatalok közül sokan középiskolában tanulhattak, amit Bukovinában csak egy-egy család engedhetett meg magának.

De 1944 őszén bekövetkezett az exodus. Menekülni kellett a front elől, az egész Dunántúlon szétzóródva egy-egy kamrában, istállóban és más helyeken meghúzódva töltötték el több mint hat hónapot. S 1945 tavaszán megint újra kellett kezdeni mindent, ismét a máséban! Mégis szívesen emlékezünk 1941-re, a hazatérésünkre, mert ha sokat is kellett szenvednünk, bebizonyítottuk hűségünket s a magyarságunkat.

Fábián Margit

¹⁷ Gombos i. m. 21.

¹⁸ Lőrincz i. m. 449.

¹⁹ Gombos i. m. 24.

²⁰ Szabados i. m. 177–179.

²¹ Lőrincz i. m. 456.

ÉLŐ HONISMERET

Határtalanul

Beszélgetés Csete Örs programigazgatóval

A Mátyás templommal szemben álló épületben nagy átalakítások folynak. Sokan ismerhetjük a csodálatosan díszített belső tereket, hiszen színházi előadásokra, konferenciákra, kiállításokra jártunk ide – a jövőben ez lesz a Magyarság Háza. A Bethlen Gábor ZRT Határtalanul Programigazgatóságára ígylek-szem. Csete Örsöt, a program megálmodóját és vezetőjét régóta ismerem – s bár az Apáczai Közalapítvány megszűntetése sok álmatlan éjszakát, csalódást okozott –, most is izzik körülötte a levegő, lelkesen mesél új programjokról.

– Megkérdeztem tőlem, mi az értelme annak, hogy a szomszédos országokba milliókért szervezünk osztálykirándulásokat a gyerekeknek? – kezdi beszámolóját Csete Örs. – Egyszerű a válasz: ezek a gyerekek viszik majd a hátukon 20–30 év múlva az országot, a nemzetet. Ott ülnek majd a parlamentben, ott lesznek egy pékségben, vagy a tanári katedra mögött és többségüknek ez lesz az egyetlen külföldi magyarsághoz kötődő élménye.

– *Évtizedekig azon siránkoztunk, hogy a hazai magyarok nagy részének fogalma sincs arról, hogy több millió honfitársa él a határainkon kívül. Csak azok tudták, akik közvetlen élményt kaptak egy-egy erdélyi, felvidéki úton. Kérem, ismertesse meg olvasóinkkal programjukat.*

– Mielőtt erre rátérnék, röviden szólnom kell az előzményekről. A közelmúltban elhunyt Berényi Dénes akadémikus volt az Apáczai Közalapítvány alapító elnöke, akinek tudása, szerénysége, becsületessége előtt most is fejet hajtok. Ő alakította ki azt a támogatási rendszert, melynek alapján 12 évig működött az alapítvány. A Közalapítvány forrásait pályázati úton kapta, évről évre a Munkaerőpiaci Alaphoz kellett pályáznunk, ahol szóban is elő kellett adnunk, miért kérünk a külföldi magyar oktatás támogatására pénzt. Egy ilyen tanácsülés után, kettőnkben merült fel a gondolat, hogy – azoknak a tanácsstagoknak a gyerekeit, akik mindig fanyalognak a pályázataink támogatásánál – beültetnénk egy autóbuszba és elvinnék egy határon túli kirándulásra: ottani magyar iskolába, szörvény temetőbe, omladozó románkori templomhoz, valamelyik magyar fejedelem sírjához, vagy éppen abba a faluba, amit a szlovák-ukrán határ vág ketté, ahol mindenki megértheti Trianont. A fiatalok hazatérve aztán bizonyára elmondanák a szüleiknek, miért fontos segíteni a külföldi magyar fiatalokat, a magyar nyelvű oktatást. Ez az ötletünk Berényi professzorral 2000 körül jutott eszünkbe, forrásokat is kerestünk, de az alapítvány keretei közt nem tudtuk megvalósítani. Néhány évvel később, 2005-ben készítettem el a „Magyariskola program” című oktatásfejlesztési tanulmányt, melyben kiemelttem, erősíteni kell Magyarországon a határon túliakkal való kapcsolatokat, hogy ne ismétlődjön meg az, ami 2004 decemberében történt. Ott írtam le, hogy minden magyarországi iskolást legalább egyszer el kell vinni a szomszédos országokba – állami forrásból, osztálykirándulás keretében. Publikáltam, konferenciákon ismertettem, teltek az évek, nem történt semmi.

2006 után a Gyurcsány-kormány az egész nemzetpolitikát átadta az SZDSZ-nek. Az Apáczai Közalapítványt teljesen kiszorították a határon túli támogatásokból, a mi munkaerő-piaci pénzünk pedig a létrejött Szülőföld Alap kapta meg. Nem adtuk fel: különböző pályázatokat készítettem, közülük az egyik arra irányult, hogy 6 ezer szakközépisikolást vigyünk el kirándulni magyarok lakta területekre – és láss csodát, 2008 decemberében, politikai ellenszélben, nyertem! A munkát a tervezéssel kezdtem: felvettem két szociológust, akikkel több száz iskolát kérdőíveztünk, majd mélyinterjúkat készítettünk félszáz igazgatóval, s az így összegyűjtött anyagot leírtuk, elemeztük, és ezzel az előzetes tudással, ennek alapján terveztük meg a projektet. Egy éves előkészítést követően 2009 novemberében hirdettünk pályázatot, és 2010 májusában indultak a kirándulások. Néhány héttel azelőtt, mielőtt június elején a polgári kormány – programmá tette a nemzeti összetartozást, amely egy nagy eszme, nagy gondolat! Amikor erről döntött a parlament, találkoztam Pokorni Zoltánnal, aki tudott a programunkról és támogatásáról biztosított. A saját fia példáját említette, aki iskolai kiránduláson volt Arad környékén, ahol az

ottani gyerekekkel buszmegeállót készítettek, és azóta is erről lelkendezik. Pokorni Zoltán vetette fel, hogy parlamenti határozat szülessen arról, hogy június 4-e a Nemzeti Összetartozás Napja emléknap legyen a közoktatásban, valamint hogy minden iskolás jusson el külhoni kirándulásra. Felkért a határozati javaslat kidolgozására, amihez én még hozzátettem egy elemet: legyen egy olyan hely Budapesten, ahol a külhoni magyarok találkozhatnak a magyarországiakkal, illetve a magyarországiak a külhoni magyarsággal – így került be ebbe a 101/2010. számon, októberben nagy többséggel elfogadott országgyűlési határozatba a Magyarság Háza is.

– *Mi történt azután, hogy az Apáczai Alapítvány a megnyert pályázati pénzből több ezer diák utaztatását befejezte? Tudom, hogy mindent megtett a szervezet megmaradásáért.*

– Nem sikerült megmentenem az alapítványt. Hat és félmilliárd forintot fordítottunk külhoni oktatásügyre botrányok nélkül, évekig ellenszélben, szép csendben. A megszüntetésnek nem volt szakmai oka, 12 év sikeres munka után, féléves vergődés következett, majd a Bethlen Gábor ZRT vette át a Határtalanul programot. Ha valakit érdekel, mit tettünk a 12 év alatt, gépelje be a közalapítvány nevét a keresőbe – hatvanezer találatra lesz.

Talán érdemesebb a jelenről beszélni: a „Határtalanul” program keretében többségükben hetedikes diákokat viszünk kirándulni, akiknek még van egy évük addig, amíg az iskolában a Párizs környéki békeszerződésekről tanulnak. Tavasszal kéttucatnyi magyarországi iskolában jártam projektlátogatáson, mindenütt az derült ki, a gyerekek 2/3-a még nem járt külföldön, 90 százalékuk pedig nem járt korábban a szomszédos országok magyarok lakta területein. A legtöbb gyerek első külhoni élménye, egyben első külföldi útja is. Egy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei iskolaigazgató mondta, hogy nagyon sok gyereknek ez egyúttal az utolsó külföldi útja is, mert olyan családokból, környezetből jönnek. A program nemcsak ahhoz járul hozzá, hogy a gyerekek megtapasztalják, hogy a szomszédban is vannak magyarul beszélő gyerekek, hanem átkelve a határon láthatják a másfajta életet, szokásokat. És 800 kilométer után, a buszból kiszállva ráadásul magyar fiatalokkal találkoznak, akikkel egy a nyelvük, tudják ki volt Petőfi! A diákok útinaplóikban megható beszámolókat írnak, egy kalocsai osztály Székelykeresztúron focizott az ottani srácokkal, az egyik fiú így kommentálta: „vesztettünk, de se baj, mert így is a magyarok győztek!” Ha egy kirándulásból ennyi marad meg az osztály tudatában, akkor már megérte, mert ezek a gyerekek megtapasztalják, hogy ott vagyunk mindenütt a Kárpát-medencében! Gyönyörű tájaink vannak (a Hargita, a Vereckei-hágó, Kassa környéke), amelyek igenis a mieink is, akik itt élünk az Alföldön, vagy a Duna mentén. Fontosnak tartom a külhoni magyar gyerekekkel kialakuló kapcsolatokat, barátságokat – ma már létezik villámposta, facebook, könnyű a levelezés, a kapcsolat-tartás. Ilyen magyar-magyar fiatalok közötti kapcsolatokkal lehet befoltozni azt, amit Trianon szétépett. Ha majd ezeknek a kapcsolatoknak milliói hálózák be a Kárpát-medencét, akkor magunk mögött hagyjuk Trianont.

– *Turisztikai utakon valóban nem nagyon alakulnak tartós emberi kapcsolatok. Ahogy itt nézegetem a gyerekek útinaplóit, feltűnik, hogy a kirándulások mellett közös munkában is részt vesznek – ez érdekes új elem. Hallhatnánk konkrét példákat erről?*

– Olyan sok van, hogy nehéz kiragadni egyet-kettőt – válaszolja Csete Örs lelkesen, miközben mutatja a fotókat, rajzokat. – A közös munkából lesznek tartós emberi kapcsolatok, hiszen „te fogod, én fűrom, ő kötözi stb.”, vagyis a munka által jobban megismerjük egymást. Barátságok, olykor szerelmek alakulhatnak. Ezt felismerve hirdetjük meg a középiskoláknak az „együttműködés programját”. Azt finanszírozzuk, hogy a magyarországi diákok felkeressenek egy határon túli magyar oktatási intézményt, majd a külhoni diákok viszonzózzák Magyarországon a látogatást, és a két találkozás alatt készítsenek közösen egy olyan tárgyat vagy szellemi terméket, amely a tanulmányaikhoz kapcsolódik. Szakközépis-kolásoknál ez aránylag kézenfekvő: például a dabasi szakközépis-kolások kimentek Szabadkára, és az ottani magyar tannyelvű szakiskolában a dabasi kőműves és burkoló fiúk az ottani magyar szakmunkástanulókkal egy dísz-kutat építettek, amelyet előzőleg interneten terveztek meg. A kőműves fiúk felépítették az iskola udvarán, a burkolók kivágták a csempéket, a szabadkai vízvezeték-szerelő fiúk pedig bevezették a vizet, a csempemintát közösen felragasztották, s a végén megnyitották a csapot. Délelőttönként ezzel foglalkoztak, délután Szabadka és a palicsi tó felfedezésére indultak, esténként buliztak.

Másik példa: a győri Zeneművészeti Szakközépis-kola diákjai Kárpátaljára utaztak és egy ottani zenei szakiskola magyar szekciójával, egy neves hegedűművész vezetésével mesterkurzust tartottak. Egy hetes tanulás után közösen elő is adták a megtanult zeneművet.

Gyakran előfordul, hogy a másik iskolában létrehoznak egy olyan berendezést, amit ott használni tudnak. Hódmezővásárhelyen, az iskola udvarán láttam például egy gyümölcs- aszalót, melyet a szé-kelyföldi szakközépis-kolás diákok készítettek.

Voltak diákjaink Dél-Erdélyben, Magyarigenben, a tudós Bod Péter falujában, ahol egy csodálatos református templom van (és ahol a lelkéssel együtt már csak 7–8 magyar él), és végigkísérhetjük az utazásról készült videón, ahogy kigazolták a félig-meddig elhagyott magyar temetőt, s a lelkéssel együtt bejárták a vidéket. A beszámolóban az egyik fiú azt írta, hogy neki a külhoni utazásból a temető megtisztítása jelentette a legtöbbet.

Egy másik iskola filmjében az utazás előtt megkérdezték a tanárok a budapesti és sepsiszentgyörgyi szakközépiskolásokat, milyen elképzeléssel, várakozással indulnak útnak, majd egy hétig együtt dolgoztak a gyerekek, s a végén újra feltették nekik a kérdést. Kiderült, hogy a látogatás végére teljesen eltűntek a korábban nagyon is létező előítéletek. Minden kirándulásról készül egy kisfilm, amit a YouTube-n, a *Határtalanul* csatornán meg lehet nézni – eddig 177 háromperces video került fel. Ma-holnap negyvenezer körül van azoknak a száma, akik ezeket a filmeckéket megnézték; az iskolák készítik, és az elszámoláshoz benyújtják. A www.hatartalanul.eu honlapon van egy térkép, erre minden utat felteszünk a főbb megállóhelyekkel, fotókkal, videókkal.

– Ismerve Csete Örsöt és lelkes csapatát, biztos vagyok abban, hogy már megvannak a jövőre vonatkozó terveik is.

– Természetesen! Most egy iskolai kirándulás keretében történik a kapcsolatfelvétel, élményszerzés, ám a mi fejünkben már egy olyan projekt rajzolódott ki, melynek több ága-boga van. Fontos lenne, hogy a tanárok képzésébe bekerüljön a külhoni gondolat, hiszen eddig ilyen jellegű tanártovábbképzés még nem volt. Más: a gyerekek között létrejönnek a kapcsolatok, de segíteni kell őket ezek fenntartásában. Ennek egyik felülete lehet a facebook, és gondolkozunk a fiatalok számára valami nagy, országos játékon, amivel megmozgathatjuk őket, és újabb tartalmat adhatunk a kapcsolataiknak.

Magyar történelmi emlékhelyek látogatására, gondozására is szeretnénk pályázatokat kiírni, például a Doberdóra, az Isonzóhoz. Tiszteletreméltó korábbi civil vállalkásokhoz hasonlóan, minden évben, egymást váltva, néhány osztály felkereshetné a magyar katonatemetőket, rendbe tehetné a hadisírokat, megújítaná a feliratokat. Biztos vagyok abban, hogy lelki értelemben ez sokaknak sokat jelentene. Haza-szeretetről lehet beszélni, de ez gyakorlat, hasznos cselekvés, átélhető élmény.

Tervezünk olyan programot is, amely a Kárpát-medencében minden évben – tábor formájában – egy épületnek vagy emlékhelynek a rendbetételére irányul. Olyan egyszerű munkákkal, amit a diákok is elvégezhetnek. Ha valaki részt vett egy ilyen közös munkában, a szíve biztos örökre ott marad egy kicsit. Aztán otthon elhangzana: „Papa, gyere, megmutatom mit csináltunk!” Magyarországon kb. egymillió háromszázezer közoktatásban tanuló diák néhány év alatti kiutaztatásával milliók gondolkodása tölthető fel ismerettel és tapasztalással a külhoni magyarságról. Ha ezek az elképzeléseink megvalósulnak, akkor megváltozhat Magyarországon a közgondolkodás: nem vagyunk egyedül, saját magunkkal vagyunk határosak, vagyis meghaladjuk Trianont!

Az interjút készítette: Zika Klára

EMLÉKHELYEK

Szent Szórád és Benedek emlékhelye a Dunajec vidékén

1083 nyarán Szent László királyunk elsőként két remetét, Zoerard (magyarosan Szórád) – Andrást és Benedeket avatta szentté, időben megelőzve Szent Istvánt, Imrét és Gellért püspököt. Őket általában Zobor-hegyi remeték névvel illetjük. Életüket, legendájukat Pannonhalmi Boldog Mór pécsi püspök írta meg. Életükről és magyarországi, felvidéki kultuszukról részletes összefoglalót adott Sólymos Szilveszter.¹ Sokkal jelentősebb és előbb tiszteletük alakult ki viszont Lengyelországban. Ennek helye a Dunajec folyó felduzzasztása során keletkezett Czchowski-víztározó melletti Tropic faluban lévő kegyhely. Mivel a magyarok előtt jóformán teljesen ismeretlen ez a hely, érdemes részletesebben is bemutatni.

Szórád remete az ezredforduló utáni első évtized végén érkezett Magyarországra és a Zobor-hegyi bencés apátságban lett szerzetes. Ekkor kapta az Andrást nevet. Apátja engedélyével először az egyik közeli barlangban remetéskedett, majd a Trensén melletti Szkalka-hegyen élt a vadon magányában, elvonulva a világtól. Remeteségében tanítványa, társa is akadt, Benedek, aki Szórád halála után is ugyan-

Szent Szórád és Benedek templom Tropicében

¹ *Sólymos Szilveszter: Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Bp., 1996.*

ott folytatta aszketikus életét. Benedek három évvel később vértanúhalált szenvedett, rablók ölték meg, testét a Vág folyóba dobták.

A két remetét Hartvík püspök Szent István legendája és elsősorban lengyel történetírók írásai alapján lengyel származásúaknak tartották. Az utóbbi időben Boba Imre mutatta ki, hogy az isztriai Póla vidékéről (*terra Poliensis*) származnak, ezt keverték össze Lengyelország latin nevével (*terra Poloniae*).² Az isztriai eredet már Bonfini *Rerum Hungaricum Decades* című könyvében is szerepel, a köztudatban azonban mégis a lengyel származás terjedt el. Ennek fő hirdetője Jan Długosz lengyel történetíró volt, az 1466-ban befejezett *Annales Regni Poloniae* című munkájában.

Długosz leírja, hogy *Swyrdardus qui et Zoerardus* remete a Dunajec völgyében, a Czchów város közelében lévő Tropiében élt. Itt egy Szent *Guerardus*-nak szentelt templom állt, s a közelében lévő barlangot a helyi hagyomány remetességgel kapcsolta össze. A templom védőszentje nem más, mint a Magyarországon vértanúhalált Szent Gellért püspök. Feltételezhető, hogy a lengyel történetírót a két név (*Guerardus-Zoerardus*) hasonlósága vezette félre.³ A templomot 1560 és 1562 között lengyel antitrinitáriusok feldúlták, majd négy évtizeden át használták. Csak a következő évszázad első felében kapták vissza a katolikusok. Kibővítették, majd újra szentelték a templomot, immár Szent Szórád és Benedek tiszteletére. Nyitráról, ahol Szent Szórád sirja van, ereklyét is kaptak.

Lengyelországban a két remetét, Szórádot és Benedeket (Św. Świerad i Benedykt) a legelső lengyel szentek között tisztelik. Gyönyörű helyen, a Dunajec folyóból a közelmúltban kialakított Czchowski-víztározó felett régi, fehér meszelt templom áll. Valószínűleg 1045 körül alapította I. Megújító Kázmér király. A román kori kis templom alapjait az 1965-ben zajlott régészeti kutatások tárták fel. Ez a legrégebbi templom az ország déli részén, de egész Lengyelországban a legősibbiek közé tartozik. A templom legöregebb része a román kori szentély, benne egy freskótöredék, ami a magyar Szent István királyunkat ábrázolja, koronával a fején. Ez a freskó a XII. század első feléből származik, s a legrégebb Lengyelországban. Az eredeti román kori templomnak három, részben befalazott ablaka maradt meg, kettő a szentélyben, egy a hajó északi falán. A templomot többször is megrongálták. Először a tatárok pusztították el, majd a vallásháborúk idején az ariánusok gyalázták meg. Mindig újjáépült, emiatt gótikus, reneszánsz és barokk átépítés nyomai is felfedezhetők a templomban. A stílusok keveredése azonban harmonikus egységet alkot. A boltíves bejárat és két ablak gótikus, reneszánsz a sekrestye kökeretes ajtaja. A gótika korából maradt meg egy XV. századi kép, ami feltehetően a szandeci műhelyben készült. Szűz Máriát ábrázolja a Gyermekkel, jobb oldalán Szent Borbálával, bal oldalán Szent Katalinnal. Gótikus emlék egy Feltámadt Krisztus szobor is. A templomot a XVII. század elején barokk stílusban átépítették, megnövelték a hajó méretét, megújították belsejét, s 1641-ben újra szentelték.

A belső berendezés barokk-rokokó stílusú. A főoltáron egy 1626-ban készült díszes aranyozott keretes kép Szűz Mária égi megkoronázását ábrázolja, melyen a templom patrónusai, a két remete szent a földön térdelve imádkozik. Az egyik oltáron Veronika kendőjének Krisztus arcát láthatjuk a XVII. századból. Az északi falon a feszület mellett található a helyreállítás támogatójának (Jan Wiernki) barna színű síremléke. A donátor nevének kezdőbetűit a főoltárra is ráírták. A XVIII. század második felében készült festett famennyezeten a Szentlélek eljövételét ábrázolták, az apostolok és Szűz Mária feje fölött lángnyelvek alakjában árad ki a Szentlélek. A híres reneszánsz festő, Giorgio Vasari XVI. századi művének másolata. A képet a XIX. században átfestették.

A Boldog Mór által írt legendában olvasható az a történet, melyet jellemző motívumként több helyen is ábrázoltak, a XVII–XVIII. században metszeteken (Sadeler, Ranbeck és Hoffmann), olajképen a csechowai pálos kolostorban, fára festve az oravkai fatemplomban, újabban Borbély Károly XX. századi linómetszetén, Pannonhalmán. „*Egy laposra vágott tölgyfatönköt minden oldalról éles nádszálakkal szurkált; ő maga pedig a tönkön ülve úgy pihentette fáradt tagjait, hogy ha az álomságtól elnehizedett teste esetleg valamelyik oldalra dőlt, az éles nádszálak súlyosan megsebesítették, és rögtön felébredt. Azonfelül még egy fakorongot is függesztett feje köré, és ennek négy oldalára köveket akasztott oly módon, hogy ha elálmosodva feje bármilyen irányba billent, kőbe ütődött.*”⁴

A lengyel legendákban is megjelenik egy tölgyfa motívum. Eszerint a remete a Dunajec-völgyében vándorolt, fáradt és éhes volt, nyughelyet keresett. De az emberek nem adtak neki szállást. Szórád végül egy tölgyfánál pihent meg, itt talált ételmezt, makkot. Majd a korhadt törzs részébe bújt be. Magában azt

² *Boba Imre*: Szent András-Zoerard lengyel volt-e vagy isztriai? Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 4. Bp., 1992. 5–11.

³ *Boba* i. m. 5., 9.

⁴ *Sólymos* i. m. 36–37.

A templombelső (Udvarhelyi Nándor felvételei)

gondolta, ezek az emberek szívükben még félig pogányok, ezért itt kell maradnia, hogy igazi keresztényekké váljanak.

A templom alatti korhadt vén tölgyfát a helyi hagyomány Szent Szórád tölgyfájaként tiszteli, ahol a remete menedéket keresett. A tölgyfát (vagy elődjét) már egy 1626-ban készült képen is megfestették. Az öreg fa ma biztonsági kapocscsal van megerősítve, s fémtetővel van lefedve, védve az időjárás viszontagságaitól. A lengyel hagyomány ehhez a tölgyfához köti az éjszakai virrasztást garantáló szűrősnádak és nehéz kövek készítését is.

A lengyelek mindkét remetét vértanúként tisztelik. Bizonyára szigorú, aszketikus életmódja miatt tartják Szórádot is vértanúnak. Míg Magyarországon július 17-én ünneplik, ott július 13-án gyűlnék össze tiszteletére. Érdekes, hogy a lengyel gazdák és méhészek körében igen népszerű a kegyhelyre való zarándoklat. Ekkor ünnepélyesen megáldják az új termést, a megérett gabonát és a mézet.

Tropic temploma közelében Szent Szórád és Benedek remetéknek több kultuszhelye is létrejött. Érdemes felkeresni Szórád remetelakját, az erdővel körülvett szent forrást, a közelmúltban kiépített lengyel szentek kálváriáját és rózsafüzérét. Szent Szórádnak köszöbrot is állítottak és a XIX. századi harangtorony első harangját is róla nevezték el. A kő harangtoronyban három harang lakik. A sziklaormon Szent Benedek vértanú remete szobra magasodik. A templom mellett hatalmas amfiteátrum-szerű szobadéri oltár létesült.

A két remete kultusza él és virágzik a dél-lengyelországi kegyhelyen, a Dunajec-völgyében, Újszandectől mintegy harminc kilométerre, északra. A templommal szemben, a tó áttelens oldalán áll Tropsztyn XIII. századi vára is, melyet nemrég építettek újjá romjaiból. A vár a Dunajec-völgyében haladó utat védte. Tropic kegyhelye jól kapcsolódik a felvidéki, Nyitra és Trencsén környéki, feledésre ítélt Szent Szórád és Benedek kultuszhelyekhez, mindenkit csak buzdíthatok e csodálatos környezetű hely meglátogatására.

Udvarhelyi Nándor

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Aranyat termő szőlők

A középkortól kezdve több évszázadon át hazánkban és külföldön egyaránt tartotta magát az a hiedelem, hogy Magyarország egyes vidékein a szőlők aranyat teremnek. Ennek értelmében a mosott és a bányászott arany mellett sokáig megkülönböztették a „nőtt aranyat”, „termett aranyat” („aurum vegetabile”) is, amely a régiek szerint gabonaszálakon és fűfélék szárain is előfordult.¹ A szőlőkön-szőlőkben az alábbi háromféle módon: 1) vesszők, indák formájában nőtt ki a földből a tőkén, vagy a tőke mellett; 2) kiszivárgott a szemekből és azokon volt látható szemcsék, cseppek, morzsák formájában; 3) a szemekben aranymagok voltak.

A legrégebbi ilyen tárgyú közlések a középkori fő szőlőtermesztő területünkről, a Szerémségről szólnak, majd a török uralom kezdete után a szőlőtermesztéssel együtt áttevődtek a Tokaj-hegyaljára (számos ilyen adat származik a Felvidékről és néhány Sopron vidékéről is), ahogy Kornya Zsolt szellemesen megfogalmazta: „*És minden jel azt mutatja, hogy a gondos vincellérek a Szerémségből kimetszett szőlőtövekkel együtt az aranymagot is átojtották a kövér tokaji földbe.*”²

A legkorábbi adatokat Mátyás király udvari historikusaitól, Geleotto Marziótól (1485) és Pietro Ransanótól (1490) ismerjük. A legrégebbi ismert tudósítás így szól: „*És ha hallgatok is a szerémi hegy boráról, ami olyan édes, hogy hozzá foghatót az egész földön nehéz találni, [...] azt az egy hallatlan és ámulatra méltó dolgot mégis el kell mondanom, amit állítólag egy nemzet sem valhat magáénak: az arany olyanformán terem arrafelé, mint a cserjék, a spárgához, néha pedig a szőlőtő köré tekeredő kacsokhoz hasonlatosan. Többnyire kéthüvelyknyi vastag az a hajtás, sokszor láttam magam is. De ez az arany spárgabokor vagy tőke köré fonódó szőlőkacs nem tiszta arany; a rajnai arany fajtájára üt. Állítólag a gyűrűk, melyek ebből a természetes aranyból készülnek, meggyógyítják a bibircsókot. Könnyű ilyen gyűrűt készíteni, mert egyszerűen meg kell hajlítani az aranyhajtást, és körülfogni vele az ujjat. Nekem is van ilyen aranybokorról való gyűrűm.*”³

A XVI. századból a kiváló svájci orvos, természettudós és filozófus, Paracelsus tudósítását említjük, aki először 1521 és 1524 között járt hazánkban.⁴ Ezen a magyarországi útján felkereste Tokajt is,

¹ A régi adatokról, leírásokról, magyar és külföldi kutatókról és kutatási eredményekről összefoglalóan például az alábbi művek tudósítanak: *Weszprémi István: A Magyar Országi szőlő-tökéken nőtt 's nevelkedett Aranyról.* In: Magyar Országi öt különös Elmélkedések. Pozsony, 1793. 119–138. (E munkából az alább és a 2. sz. jegyzeten felsorolt szerzők sokat merítettek.); *Horváth Géza: Az aranytermő szőlők meséje.* Természettudományi Közöny XXVII. 1895. 505–514.; *Tóth Béla: Magyar ritkaságok.* Bp., 1899. 131–143.; *Szathmáry László: Magyar alkémisták.* Bp., 1926. 316–352.; *Gaál István: Amit rosszul tudunk.* Természettudományi koholmányok és balítéletek. Bp., é. n. 301–304.; *Kornya Zsolt: Az aranytermő szőlő.* H. n., 2000. (internet: <http://member.rpg.hu/renier/mutat.php?id=161>); *Niederbach Ákos: A nőtt aranyról.* In: Tátrai legendárium. Bp., 2000. 41–43.

² *Kornya i. m. 6.* A kérdéskör áttekintése Tokaj-Hegyalja kapcsán például a következő művekben található: Zemplén vármegye politikai és helyrajzi ösmertetése 10. Folytatás. Fordította: Matolai Etele. Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez II. 1896. 7. sz. 222–224. (*Szirmay Antal* Notitia topographica comitatus Zempleniensis [Budae, 1803] című munkája vonatkozó részének magyar fordítása); Az arany termő tokaji fűrtök meséje. Vasárnapi Újság XXX. 1883. 29. sz. 470–471.; *Pap Miklós: A tokaji.* Bp., 1985. 55–63.; *Balassa Iván: Az aranyászóló mondája.* In: Tokaj-Hegyalja szőlője és bora. Történeti-néprajzi tanulmány. Tokaj, 1991. 428–431.; *Boros Amadeo: A hegyaljai bor termelésével kapcsolatos szájhagyományok és a helyi kultúrában fellelhető egyéb néprajzi vonatkozások.* In: Csoma Zsigmond – Balogh István (szerk.): Millenniumi szőlős-boros könyv. A szőlő és a bor Magyarországon. Bp., 2000. 177–179.; *Csoma Zsigmond: Tokaj a népköltészetben.* In: Sturm László (szerk.): Tokaj a magyar irodalomban. Tanulmányok és művek. Miskolc, 2002. [34–44.] 37–39.

³ *Galeotto Marzio: Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondasáiról és tetteiről szóló könyv.* Fordította: Kardos Tibor. Szerkesztette: Katona Tamás. Bp., 1977. 83.

⁴ *Magvary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből II.* Bp., 1929. 226.

amelyről a következőket írta: „A hegyaljai szőlő azért a legnagyobb növény, mert ott a vegetáció a mineráliákkal társulnak, amit én saját szememmel láttam, amikor Felső-Magyarországon vándoroltam és útba ejtettem Tokajt az ő vidékével (Mada [Mád], Tarcal, Talia [Tálya]), ahol a házigazda ketté vágott szőlővesszőt mutatott, amelynek hosszában olyan könnyű aranyszálak voltak, mint a minővel fonnak...”⁵

A magyarországi aranyat termő szőlőkről szóló közlések a hazai és a külföldi szerzők tollából a XVII. századtól megszorodtak, közülük az alábbiakban csak néhányat említünk meg. Fortunius Liceti páduai egyetemi tanár 1618-ban a szerémségi venyigéken lévő aranyindákról írt, amelyekből pénzt is vertek. Johann Joachim Becher *Metallurgia* című művében (1660) aranyszálakkal befőtt szőlőtörzsről és terméssarany szőlőmagokról olvashatunk. Philipp Jakob Sachs von Löwenheim boroszlói (ma Wrocław) orvos először kételkedett létezésükben, de miután bizonyító erejű leveleket kapott magyarországi barátaitól, Franckenstein Márton eperjesi doktortól és Held Mátétól, II. Rákóczi György erdélyi fejedelem orvosától, a növényi eredetű aranyról szóló értekezésében (1670) a fentiekben kívül több más magyarországi adatot említve tényként írt róluk. Held Máté például az közölte vele, hogy II. Rákóczi Györgynek 1651-ben a sárospataki várban olyan szőlőfürtöket találtak fel, amelyeknek bogyói aranyzemcséktől ragyogtak. Petersonius Hain János eperjesi orvos 1671-ben szőlőszemekben talált aranymagokról tudósított. E századból külön kiemelkedő Everhard Werner Happel német orvos neve és többkötetes műve (*Thesaurus Exoticorum*, 1682), amelyben külön fejezetet szentelt a magyarországi „nőtt arany”-nak, mondandóját a példák imponálóan gazdag jegyzékével illusztrálva.⁶

A XVIII. században még sokan hittek az aranyat termő szőlők létezésében, amint ezt a következő néhány példa is mutatja. Számosan írtak róluk régi és újabb előfordulásokat, megemlítve például Csiba István a Magyarország hegyeiről szóló munkájában (1714), Köleséri Sámuel az Erdély aranybányászatát taglaló művében (1717), Franz Ernest Brückmann wolffenbütteli orvos két tanulmányában is szól róluk (1727, 1738), Bél Mátyás is valós tényként kezelte a régebbi és újabb adatokat, Hubert Kristóf pozsonyi orvos 1733-ban a bázelei egyetemen a magyarországi „nőtt arany”-akról készítette el diploma-munkáját és Klein Mihály pozsonyi evangélikus lelkész Magyarország természeti ritkaságait bemutató könyvében (1778) is mint létező valóságról olvashatunk róluk.⁷

Bél Mátyás *Hungariae antiquae et novae prodromus* (1723) című művének 153. lapján rajtot is közölt az általa tudományos tényként kezelt „aurum vegetabile”-ről, mégpedig azért, „Hogy e szokatlan dolognak emléke megmaradjon, rézmetsző által eredeti helyzetének megfelelően vésett képet a nyájas olvasó számára itt közlendőnek tartottam.”⁸

A fent említett Köleséri Sámuel írta, hogy a bécsi császári kincstárban látott „nőtt arany”-at, amely az Eperjestől négy mérföldnyire lévő „tarcai” határból származott.⁹ Kiss Erika szerint a bécsi „Weltliche Schatzkammer 1750-ben készült leltárában szerepel két tokaji szőlőtöke, amelyre arany drót »nőtt rá«. A leltár az egyik szőlőtörzsről megemlíti, hogy azt »Tockay«-ban találták 1672-ben, onnan

Tokaji szőlő és aranytekeres rajza
Bél Mátyás „Prodromus” (1723) című művéből

⁵ Szathmáry i. m. 316.; Száraz Miklós György: Magyarország csodái. Csavargások régmúlt időkben. Bp., 2002. 95. Vö. Baradlai János – Bársony Elemér: A magyarországi gyógyszerészet története I. Az ősidőktől 1800-ig. Bp., 1930. 73.

⁶ Weszprémi i. m. 119–123.; Horváth i. m. 506–508.; Czako Elemér: Magyarországról való írás 1682-ből. Vasárnapi Újság XLIV. 1897. 45. sz. 754–755.; Tóth i. m. 133–135.; Szathmáry i. m. 347, 350, 351.; Gaál i. m. 302.; Kornya i. m. 5–9.

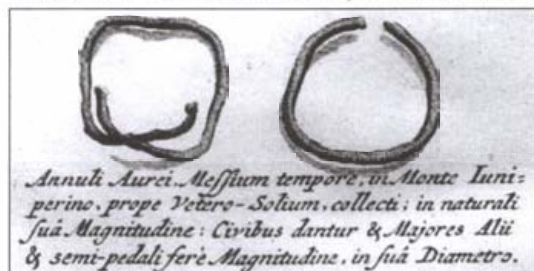
⁷ Weszprémi i. m. 120, 121, 123–124, 134.; Horváth i. m. 508–511.; Tóth i. m. 133.; Szathmáry i. m. 345–347, 350–351.; Gaál i. m. 303.; Kornya i. m. 10.

⁸ Bél Mátyás: Magyarország népének élete 1730 táján. Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Wellmann Imre. Bp., 1984. 381.

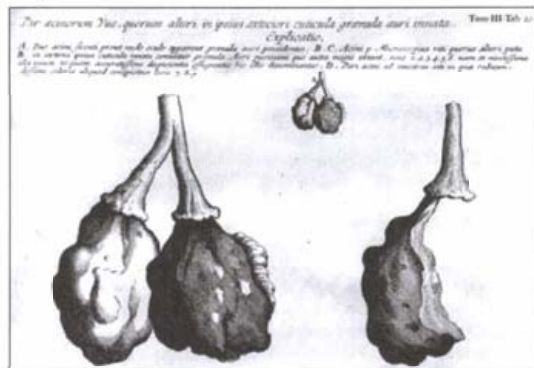
⁹ Horváth i. m. 509.; Kornya i. m. 10.

került a császári udvarba. A tárgy ma a Kunsthistorisches Museum gyűjteményében található...¹⁰ A mi Nemzeti Múzeumunkban is van egy aranymorzsa szőlőszem, mégpedig az állandó kiállításban is szereplő „tokaji szekrényké”-ben. Ez pedig egy „Arany szerelésű dobozka, üveg oldallappokkal. A domború fedelén a Szent Korona alakja látható. A doboz négy sarkán plasztikus arany szőlőindák kúsznak fölfelé, zölddel zománcozott kis levelekkel. A dobozban aranyszarvas plasztikus alakja, a szájában – a szakirodalom szerint – aranymorzsa tart. A tárgy a bécsi császári kincstárból került az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után a Magyar Nemzeti Múzeumba. Valószínűleg az 1740-es években készült, mesterét nem ismerjük, sem készítési helyét.”¹¹ A magyar ötvösművészet e büszkeségét eredetileg a XVIII. században Batthyány Károly herceg küldte Mária Teréziának.¹² (L. a címlapon.)

A „nőtt arany” gabonaszárakon, füveken és cserjéken is előfordult. Ilyenekről Zólyom környékéről már Jacopus Tollius, a diusburgi egyetem hazánkban járó tanára is tudósított 1687-ben írt egyik útjévelében.¹³ A XVIII. század elején hazánkat beutazó Luigi Ferdinando Marsigli itáliai hadmérnök

A Zólyom közeli Borókás-hegyen aratás alkalmával talált aranygyűrűk rajza Marsigli 1726-ban megjelent könyvéből

Aranyszemcsékkel borított szőlőszemek Marsigli 1726-os könyvéből

először Amszterdamban 1726-ban latin nyelven megjelent, *Danubius Pannonico-Mysicus...* című művében is olvashatunk a Zólyom közelében, a Borova horán (Borókás-hegyen) található „nőtt arany”-ról, sőt, rajzokon is bemutatta azokat.¹⁴ Vályi András még 1796-ban is ezt írta: „Zólyomi határban lévő Borova hora arról nevezetes, hogy a fűszálakon, szőlőleveleken stb. termőarany található.”¹⁵ Tompa Mihály a hegy nevével azonos című „regé”-jében ezeket a „kincs-szellem” embereknek adott ajándékként írta le, azonban a megajándékozottak telhetlenségük miatt megbűnhődtek.¹⁶

„Tárgyalásunk nem térhet ki az elől, ami Magyarország szőleiben a csodával határos. Ahogy ugyanis kihajtanak, időnként arany nő rajtuk a természet olyan csodálatos műveként, hogy minél inkább álmélkodunk rajta, annál kevésbé tudunk e bámulatos jelenségnek végére járni” – írta Bél Mátyás 1730 táján,¹⁷ de akkorra már hangot adtak véleményüknek a kétkedők is. Az elsők között kell említeni Raymann Ádámot, Sáros vármegye főorvosát, aki Bél fent idézett véleménye előtt két dolgozatban (1718, 1722), majd később is (1738) kísérleti alapon cáfolta a „nőtt arany” létezését.¹⁸ Őt igazolták az ügyben később fellépő XVIII. századi nagy mineralógusok, mint például Born Ignác (1774)¹⁹ és Scopoli Antal (1779),²⁰ valamint a régi hie-

¹⁰ Kiss Erika: Czédulák egy főiri kincstárból. Adalékok a frankói tárház történetéhez. Művészettörténeti Értesítő LX, 2011. 2. sz. [303–312.] 308.

¹¹ Kiss Erika (Magyar Nemzeti Múzeum) levélbeli szíves közlése.

¹² Kornya i. m. 10.

¹³ Tollius, Jacopus: Epistolae itinerariae. Amsterdam, 1700. 196. Idézi Jankovich Miklós [J]: Neógrád vármegye nevezetes Hársas Hegyéről, 's arany-míves lakosiról. Tudományos Gyűjtemény 1828. I. [20–31.] 20.

¹⁴ Marsigli, Louis Ferdinand: Description du Danube... III. Alehaye, 1744. Tab. 19–20., 131–132.

¹⁵ Vályi András: Magyar országnak leírása I. Buda, 1796. 249.

¹⁶ Tompa Mihály: Borova Hora. In: Tompa Mihály regéi 1845–1860. Negyedik kiadás. Bp., 1915. 104–109.

¹⁷ Bél i. m. 379.

¹⁸ Weszprémi i. m. 124–125.; Horváth i. m. 510.; Szathmáry i. m. 350.; Gaál i. m. 303–304.; Kornya i. m. 11.

¹⁹ Szathmáry i. m. 350. Lásd még Heltai István: Lovag Born Ignác. Természettudományi Közlöny LXV. 1933. [456–462.] 460–461.; Koch Sándor: A magyar ásványtan története. Bp., 1952. 19.

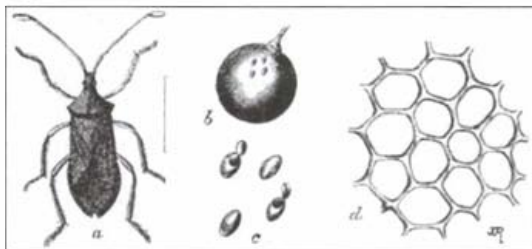
²⁰ Kornya i. m. 11.

delem ellen szóltak a hazánkban járó kiváló külföldi természettudósok, mint például Robert Townson,²¹ és a hazai tudományos népszerűsítés, ismeretterjesztés olyan úttörője, mint Sándor István.²²

Weszprémi István, Debrecen későbbi híres főorvosa az 1750-es években Angliában tanult. Ottani életének egy emlékezetes londoni epizódját 1773-ban a *Wienerische Anzeigen* című folyóiratban közölte. Történt egyszer, hogy Richard Mead udvari orvos hagyatékát árverezték, amelynek során egy Magyarországról származó, „aranymorzsákkal” borított szőlőfürtöt egy gazdag lord vett meg. Weszprémi kémia tanára, Michael Morris a lord és tanítványai jelenlétében kísérletileg bebizonyította, hogy a szőlőszemeken nem arany volt. A tanár a kísérletet magyarázó előadásában sértő megjegyzéseket tett Magyarországra. Weszprémi akkor még hazája és az aranyat termő szőlők védelmére kelt, de a bécsi lapban közzétett cikkében már professzorának adott igazat. Erre válaszul ugyanabban a folyóiratban Perlitz Dániel, Nógrád vármegye főorvosa próbálta bizonyítani, hogy a „nőtt arany” létezése lehetséges.²³ Weszprémi a fenti történetet később, 1799-ben *A Magyar Országi szőlő-tökeken nőtt és nevelkedett Aranyról* című értekezésében is közzétette. Ebben a részletes tanulmányában gondosan számba vette a téma történetét, az előzményeket, a hazai és a külföldi adatokat,²⁴ és az aranyat termő szőlők kérdésében végérvényesen feltette az „i”-re a pontot. Magvas dolgozatát Kaspar Neuman berlini vegyész 1754-ben papírra vetett szavait idézve így fejezte be: „Omne Aurum vegetabile e vitibus enatum ad aniles refertur Fabulas. *A Szőlő-tökeken nőtt és nevelkedett minden arany a Vén Aszszonyoknak Mesés-Históriájok közé tartozik.*”²⁵ Ezután komoly tudós már nem írt az aranyat termő szőlőkről, mint létező valóságról.

Meg kell jegyeznünk, hogy a hiedelem nem nélkülözött minden valóságálapot. Ma már tudjuk, hogy az aranyvesszők, -indák régészeti leletek voltak,²⁶ az „aranymagvak” észlelése optikai csalódás lehetett, de nem kizárt egy-egy, például kelta aranygyöngy beágyazódása sem,²⁷ a szőlőszemek felszínén előforduló cseppek, morzsák egy része növényi eredetű (a szemekből kiszivárgó, megszilárdult cukros nedvesség, *mézege, mézga, macskaméz*, ahogy ezt már Raymann, Weszprémi és Nagyváthy János is jelezte),²⁸ más része pedig egy növényi nedvvel táplálkozó és a petéit a szőlőszemekre tevő poloskafajtól származik (már Born Ignác is egy rovarfajra gyanakodott).²⁹

Kornya Zsolt írta a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, fent említett ötvösremekről: „*A »tokaji szekrényében« diszorgó szőlőszem igazi, hamisítatlan aranymorzsákat tartalmaz, erről modern tudósok is többször meggyőződtek. [...] Ami a »tokaji szekrényke« szőlőszemét illeti, nem kizárt, hogy hamisítvánnyal van dolgunk. A több mint kétszáz esztendősbogvo mai állapot mellett ezt már nem lehet sem cáfolni, sem bizonyítani.*”³⁰ Az aranyat termő szőlőkkel kapcsolatosan viszont van egy (finoman szólva) valótlan állítás (nyersebben fogalmazva: hamisítás), amit

Növényi nedvvel táplálkozó poloska és szőlőszemen lévő petéinek rajza Horváth Géza 1895-ben megjelent tanulmányából

²¹ Rózsa Péter: Robert Townson beszámolója a tokaji szőlőművelésről és borkészítéséről. In: Kovács Ferenc (főszerk.): Földrajz. A Miskolci Egyetem Közleménye A sorozat, Bányászat, 82. köt. Dr. Hevesi Attila tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Miskolc, 2011. [243–250.] 249–250.

²² Sándor István: Az Aranyról. In: Sokféle. Hatodik darab. Győrött, 1799. [45–49.] 48–49.

²³ Weszprémi i. m. 126–131.; Horváth i. m. 510–511.; Tóth i. m. 138–140.; Szathmáry i. m. 350–351.; Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. Bp., 1960. XXIV–XXVI.; Kornya i. m. 11–12.

²⁴ Weszprémi i. m.

²⁵ Weszprémi i. m. 138.

²⁶ Horváth i. m. 512.; Szathmáry i. m. 344–345.; Kornya i. m. 13–14.

²⁷ Horváth i. m. 512.; Kornya i. m. 14–15.

²⁸ Horváth i. m. 512–513.; Mágócsy-Dietz Sándor: Az aranytermő szőlő és a lisztharmat. Természettudományi Közönlöny XXVIII. 1896. 31–33.; Penyigei Dénes: Az aranyat termő szőlők meséje. Természettudományi Közönlöny LXXI. 1939. 189–190.; Kornya i. m. 14.

²⁹ Horváth i. m. 513–514.; Tóth i. m. 142–143.; Heltai i. m. 560–561.

³⁰ Kornya i. m. 14.

viszont be lehet bizonyítani. A budapesti Néprajzi Múzeumba 1942-ben került egy középiskolai pályamunka. A szerző nevét nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy a beküldő egy kisvárdai gimnazista volt. A kéziratban olvashatjuk: „*A tokajhegyaljai ember szereti a szőlőjét, mint az alföldi magyar a földjét. Nem is csoda, ha erős fantáziájával legendákat sző róla! Ilyen legenda az aranyvenyige legendája. Ez még ma is fennmaradt a nép száján. Egy jobbágy egy nemes ember szőlőjében egy sárga színű hajtást pillantott meg, melyet sem kihúzni, sem kívágni nem bírt. Végre nagynehezen letört belőle egy arasznyit. Persze, hogy az aranyműveshez ment vele, aki tüstént megállapította, hogy a darab venyige szinaranyból van. Egy hét múlva a jobbágy megint elment az aranytermő szőlőhöz és ime, újra kihajtott. Addig járt az aranytermő szőlőjéhez, míg nagyon meggazdagodott.*”³¹

Az említett pályamunkákból a fentebb idézett részt Erdész Sándor, a kiváló etnográfus közölte egy cikkében,³² ezzel azt beemelte a néprajzi köztudatba. A történetet később (Erdészre hivatkozva) gyanútlanul, jóhiszeműen mint folklóralkotást (mondát) vették át és közölték Tokaj-Hegyaljáról szóló műveikben olyan jeles néprajzkutatók, mint Balassa Iván³³ és Csoma Zsigmond.³⁴ Azonban, bár a szöveget a beküldő igyekezett néhány szavas „hitelesítő” bevezetéssel („*Ez még ma is fennmaradt a nép száján.*”) ellátni, és főhőssé egy jobbágyot tett, a közölt történet nem folklóralkotás, amint ez az alábbiakból kiderül.

Everhard Werner Happel 1682-ben Hamburgban megjelent, fent említett kuriózumgyűjteményében számos, az „*aurum vegetabile*”-vel kapcsolatos esetet sorolt fel Magyarországról. Egyik forrásként Philipp Jakob Sachs von Löwenheim boroszlói orvos levelezését használta. Utóbbi egyik adatszolgáltatója Franckenstein Márton eperjesi orvos volt. Ő 1659-ben terjedelmes levelet küldött Boroszlóba, amelyet Happel közölt említett könyvében. Ebben a levélben – egybek mellett – a következőket olvashatjuk: „*Heinrich Martin hires eperjesi orvos jegyzeteiből tudom, hogy egy magyar nemesnek, Walpatakynak, szőlejeében kertésze munka közben valami sárga hajtást pillantott meg, midőn ki akarta húzni, nem bírta, mert gyökere mélyen benyúlt a földbe; majd kapával neki esett, de sehogy sem boldogult, végre nagy fáradsággal egy arasznyit letört belőle, a melyet egy aranyművesnek megmutatván, nagy öröme megtudta, hogy a legfinomabb és legtisztább arany. Egy hét múlva a kertész visszatért az aranytermő venyigéhez, akkorára az már ismét kinőtt, letört újból egy pálczikát. Addig járt így az aranytökére, míg gazdája s a hatóság neszt nem vették; de akkorára ő már igen meggazdagodott.*”³⁵

A fenti két szöveg összehasonlítása révén nem nehéz felfedezni, hogy a „kisvárdai gimnazista” honnan „gyűjtötte” a „mondát”, forrása talán Tóth Béla műve,³⁶ vagy, amire utóbbi hivatkozott, egy korábbi közlés³⁷ (vagy más) lehetett. A történet érdekes, de a fentiek miatt a folklóralkotások (mondák) köréből törölni kell!

Bár Wespzprémi uram azt írta, hogy „*Igaz hát itt is az, a' mit közönségesen szoktunk mondani, nem mind arany az, a' mi sárgállik*”,³⁸ de bizony, akik a tokaj-hegyaljai borokat tisztelték/tisztelik és szerették/szeretik, aranynak tartják azt. Édes Gergely „szinarany”-ról (*A boroskancsóhoz*), Vörösmarty Mihály Tokajról szólva „Arany borod”-ról (*Jó bor*), Mikszáth Kálmán „olvasztott arany”-ról (*A gavallérok*), Krúdy Gyula pedig – hogy csak néhány irodalmi kiválóságot idézzünk – „aranszínű nedv”-ről, „folyékony érc”-ről (*A podolini kísértet*) írt. Jókai Mór *A lőcsei fehér asszonyban* „átlátszó arany”-nak és „cseppfolyóvá lett déli napsugár”-nak nevezte a tokaji bort, majd így folytatta: „*Más bortól az ember megbolondul, ettől bölcs lesz; nem részegül meg, csak felmagasztosul.*”³⁹

Hála József

³¹ Tokaj-Hegyalja. Kézirat, 1942. 7. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, L.sz.: 3214.

³² Erdész Sándor: Az „aranytermő szőlők” meséje. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 1956. december. [49–50.] 49.

³³ Balassa i. m. 431.

³⁴ Csoma i. m. 37.

³⁵ Czakó i. m. 754.; Kornya i. m. 6–9.

³⁶ Tóth i. m. 133–134.

³⁷ Czakó i. m. 754.

³⁸ Wespzprémi i. m. 133.

³⁹ Sturm i. m. 71, 106, 146, 151, 163, 165.

TERMÉS

Heves megye élő emlékezete

Gondolatok a XL. Országos Honismereti Akadémia elé*

A köszönet az első, ami eszembe jut itt a végvárbán, amit az egri kulturális szervezetek és a *Kulturális kaleidoszkóp* projektben résztvevő megyei partnervárosok szervezetei nevében kell mondanom. Tolmácsolom ezt őszinte szívvel azért is, mert programunk, amely a helyi értékek megismerését, népszerűsítését és a honismeret oktatásba történő visszavezetését célozza, a Honismereti Akadémia résztvevői által olyan nyilvánosságot kaphatott, ami elősegíti a 2010-ben kezdett munkánk sikeres folytatását. A kaleidoszkóp gazdája a Megyei Pedagógiai és Közművelődési Intézmény, de a megyetudatot fenntartó cselekvésben társakat talált három éve a megye városainak intézményeiben, helyi egyesületiben, alapítványokban. Példamutató kohéziós erő tartja fenn a kapcsolatot, a bizalom szárait a megye civil szervezetei körében. Így válhatott az országos akadémia egyik rendezőjévé a Heves Megyei Honismereti Egyesület, és méltó partnerré az évente megrendezett szakmai tanácskozásoknak. Bár az idei Akadémia központi témáját a szőlő és kultusza határozza meg, a művelés által kialakult hagyomány gazdagsága az ország különböző borvidékein élők összetartozásához vitathatatlanul hozzájárult. E szellemi örökség napjaink viharos értékválságában erőt és védelmet jelent nemcsak az egri, de minden hazai tájon az alkotó, földet és szellemet művelő embernek és közösségnek.

Bevallom, elfogult vagyok, mert büszkeségem forrása kiapadhatatlan: egyrészt megyénk értékei, dícső múltja, másrészt a városainkban, falvainkban élő elkötelezett emberek, közösségek aktivitása és az általuk erősödő megyetudat a táplálója. *Heves megye élő emlékezete* címet viseli az akadémia idejére a tárlókban felsorakoztatott helytörténeti monográfiák, tanulmányok, dokumentumok, mappákba szorított dolgozatok, amely a megyei helyzetet ábrázoló térképpel együtt sem ad teljes képet a megyénkben folyó helytörténeti munkáról. Honismereti körök, egyesületek, alapítványok, vetélkedők, pályázatok a folytonos változásban lévő kapcsolatrendszerben, kvázi szellemi műhelyként működnek településeinken.

Az akadémia meghívójában megjelölt témák – szőlő–bor–hagyomány–honismeret – közül a tárlat okán a negyedikre, a *honismeretre* szeretném figyelmüket fordítani a következő percekben. Láthatót és láthatatlant kerestem és találtam a készülődés során, amikor a megye városaiban a helytörténeti tárlat anyagát gyűjtöttem. Ezt tapasztaltam a megyei művészeti, honismereti, közművelődési program, a Kulturális kaleidoszkóp folyamatában is. Munkánk során társaimmal egy idea vezetett, amely emlékeztet a mesebeli vándorról szóló köleves meséjére, – amennyiben az éhség megvolt – a szellemi táplálék forrásaiban pedig biztosak voltunk.

Az egri, gyöngyösi, hatvani, hevesi helytörténeti gyűjtemények, de a kerecsendi, kiskörei tájházak megyénk élő emlékezetének kincseshányái. A városok intézményeiben dolgozó népművelők, könyvtárosok, pedagógusok, a munkába önzetlenül bekapcsolódó helytörténészek, helyi egyesületek szülőföld szeretete pedig különös ízeket adott ehhez a szellemi köleveshez. Oly korban élünk, amikor kultúra szegénykonyháján minden kicsi támogatásnak, figyelemnek jelentősége van. Az is erőt jelent, hogy nincs csodavárás, mert megtapasztaltuk, hogy hosszú ideje nélkülözünk olyan nagy formátumú kultúrpolitikusokat, mint báró Eötvös József vagy Klebelsberg Kunó. Ők koruk kihívásainak megfelelően – egy nehéz időszakban – a nemzet erejét mozgósítani tudták és vitathatatlaná tették a kultúra nemzetmentő erejét.

Ma is nehéz időket élünk. Az előzőekből következik, hogy megfogalmazódik bennem, bennünk a kérdés. Miből fakadnak társadalmi problémáink az utóbbi közel hetven évben? A magyar kultúra ügye milyen helyet foglal el az országot irányítók, a törvényhozók, a lokális döntéshozók gondolkodásában? Nincsenek illúzióink, sokakkal ellentétben ezért nem várunk csodát: a kaleidoszkóp szervezése során nemcsak a kérdések merültek fel, de válaszokat is találtunk. Az eltelt két év alatt bebizonyosodott, hogy

* Elhangzott a *Monográfiák, helytörténeti dokumentumok Heves megyéből* című kiállítás megnyitó beszédeként Egerben 2012. július 2-án.

a megyénk településein a helyi értékekre sok ember büszke, de még többen büszkék lennének, ha egyáltalán megismerhetnék, és a személyes élményt jelentő találkozásokra lehetőségük nyílna. Nemcsak tárgyakat, de gondolatokat is gyűjtő munkánk látható eredménye a városok és vonzáskörzetük szellemi örökségének egy része kiadványok formájában, de nem látható a szakemberek, aktivisták és sok helyen a várost irányítók érdeklődése és elkötelezettsége. Ezek együttesen töltenek el reménnyel a pénz által determinált világunkban.

Az országos akadémia résztvevőinek figyelme értékeink iránt kiváló lehetőséget adott, hogy feltárjuk a kinceskamrák ajtaját és fényt kapjon múltunk, amely nélkül nincs jelen, sem jövő. Látjuk gazdagságunkat, de látjuk a pókhálót, a takaró port és a lassan ölő penészgombát, rozsdát is. Döbbenet állunk elveszett értékeink üres urnái előtt.

Kinek a felelőssége, kinek a kötelessége? Az örökséget mindannyian kaptuk, a felelősség mindannyiunké. Divat ma az értelmiség felelősségéről beszélni. A megyében élő értelmiség felelősségvállalása – példaadó helytállása, kiállása a kultúra értékeiért – már egyáltalán nem egyszerű, személyes döntés kérdése. Miért? Ennek egyik oka a döntéshozók körében a kultúra iránt megnyilvánuló – évtizedek alatt kulturálisan beágyazódott – érdektelenség. A felelősség terhének és a kötelességből eredő munkának a megosztása pedig elvárható minden településen. Mit találtunk a megye városaiban a program elindításakor? Egyrészt elkötelezettséget és önzetlen munkálkodást a szakemberek körében, érdeklődést és eszelekvő részvételt a gyermekek, fiatalok részéről. Másrészt bizonytalanságot, olykor értetlenséget az önkormányzati képviselők részéről. Csak a városok polgármesterei – a védnökök – álltak ki feltétel nélkül a helyi értékeket népszerűsítő munka folytatása mellett. Ebben az évben már a megye részéről is figyelmet kapott a program, ami a kormány megbízott fővédnökségével végre a helyére került. Miért tartjuk ezt fontosnak?

Általánosságban kijelenthetjük, hogy a magyar történelem tragédiái ismertek, az viszont kevésbé, hogy azokat mindig a felemelkedés követte. A nemzeti géniusz nem gyengült a tragédiák által, a felemelkedés a nemzet életképességéből fakadt. Megyénknek is részese volt minden kor sorsfordító, nemzeti létünket végveszélybe sodró történésben. Ennek okán biztos állíthatjuk, hogy a megye élő emlékezete alkalmassá tesz a cselekvő részvételre. Olyan közös szellemi erőforrás ez, amelyből nemcsak élénk táruლ nemzeti történelmünk, de érthető közelségbe is kerül. A következő néhány időszilánk érthetővé teszi, mire gondolok.

Egerben a várhegy alatt állva fantáziánk segítségével felidézhetjük az egri püspökség és hiteles hely füstölgő romjait. Itt hamvadt el minden írott emlékezet 1241-ben, hogy aztán a kollektív emlékezet nyomán láthassuk az újra élővé tett múltat IV. Béla 1261-es okleveleiben, és kézbe vehessük a Heves Megyei Levéltár jóvoltából.

A mohácsi tragédiát és a 150 éves török uralmat túlélő nemzeti erő emlékezetét tartja fenn nap, mint nap a hegyen magasodó Egri Vár, ahol gyerekeink találkozhatnak a múlttal. A Rákóczi szabadságharc megyei emlékei oly nagyságokat állítanak eléink, mint Bottyán János generális, vagy Telekessy István püspök, akiknek személyes sorsa egybeforr a nemzet sorsával.

Az 1848–49-es szabadságharc megyei csatáiban a palócok példamutató helytállásával, a Kissasszony temetőben a személyes tragédia beteljesülésével találkozhatunk. A kőbe véssett emlékezet márványtábláin nemzeti géniuszunk egri, kápolnai, pétervásárai, boldogi fényessége világít át napjainkba.

Az 1956-os egri sortűz élő tanúságtevői pedig még itt járnak az utcákon. Példaadó hősokeket, objektumokat, dokumentumokat találunk a megye többi városában is a múlt élő emlékezetének fenntartásához.

Minden változás ellenére rendkívül fontos, hogy szülőföldünkön életben tartsuk azt a megyetudatot, amely évszázadok örökségeként még él az emberekben. De látva lássuk azt is, hogy a mai virtuális megye, valóságos falvak és városok örökségéből, ott élő emberek által létrehozott értékekből, a közösség érdekeit és értékeit mindenekelőtt vállalók büszke tudatosságából nyerhet testet. Fontos, hogy megértsük és elérjük, hogy a Szent Istváni megye létjogosultságát, ezáltal az itt élő emberek összetartozás-tudatát sem külső, sem belső hatalmi érdek ne tudja gyengíteni, deformálni. Nincs államalapítónkat meghaladó korszerűbb forma, legalábbis számunkra, ezer éve bizonyítottan nincs.

Figyeljünk és figyelmeztessünk a kihalásra ítélt településeket, vagy a már életjelt sem adó, csak fizikai értelemben létező falvak történetének tanúságaira. Láttassuk meg sorsát azoknak, akik elveszítik otthonukat a házában, mert ahonnan kivették a kultúrát, ahol hagyták elhalkulni a hagyományt és veszni hagyták az örökséget, ott semmiféle demokrácia nem terem életet. Látni és láttatni kötelességünk azt is, hogy a kisorsú emberek miként álltak, állnak helyt a vészterhes időkben. Azok az egyszerű és ugyanakkor nagyszerű emberek, akiknek a neve sok helyen a feledés homályába merült, de olyan ősek ők, akikre büszkék lehetnek a családokban.

A gyermekeinknek, unokáinknak nem csak száraz történelmi tények, ismeretek, hanem élménnyé tehető, ezáltal megélhető és megérhető történelem kell! Ennek a lehetőségnek a megteremtése az értel-

miség távlatos, a politikai döntéshozók időszerű felelőssége és kötelessége. Egyébként hogyan értheti meg az egri gyerek Kossuth Lajos üzenetét: „*Itt nem hirdetni, itt csak tanulni lehet a hazafiságot.*” Mert nem elég megtanulni a történelmet, meghallgatni a nagy szavakat, de fontos, hogy megláthassa és megérthesse: az Egri vár bástyáinak tövében nincs piros és fehér zöld nélkül. A bástyák köveiben ott megérinti ereje, azért maradhatott állva. Aki ezt nem tudja, aki ezt nem vallja, annak még járni kell az iskolát, hogy Egerben magyarrá, s magyarként egrivé válhasson. Ezen az úton juthat el a gyermek, az ifjú értelmű a francia gondolkodó felismerését átforgató csángó költő, Duma András súlyos üzenete: „*Először vagyok ember, s aztán magyar.*” Így vétehetjük fel kortársainkat és gyerekeinket „új ordas eszmék” támadása ellen. A történelmünket nem ismerők, a Szent Istváni állameszme évezredes örökségének értékeit tagadók e hazán belül is elfogadják a magyar nép intoleránságát hirdető propaganda csúsztatásait. Ezek a nemzeti öntudatot támadó próbálkozások nem mindig jelennek meg nyíltan, kifinomult eszközökkel folytatják a magyar kultúra elleni negatív diszkriminációt. De mitől is lenne értékeinket helyén kezelő magyarsága annak, aki nem talált otthonra a világban?

Miként lehetne nemzeti elkötelezettséget kialakítani a gyermekben, ha a közösség erejét nem tapasztalhatja meg. Ebben az életkorban ez a közösség nem lehet a nagyvilág. Tamási Áron pontosan megmutatta, mit kell elvégezni a felnőtteknek ezen a téren. Minden nemzet rendelkezik önvédelmi reflexszel. Fontos eleme a nemzeti önvédelemnek, hogy a gyerek megismerje saját szülőföldje történelmét, szülőfaluját, városát örökségét, értékeit. Ezért minden törekvésünk arra irányul, hogy visszavezessük a helytörténetet az oktatásba. Van rá példa megyénkben Gyöngyösön és Hatvanban, ahol kézbe vehető a helytörténeti olvasókönyv. A példák, a helytörténet és a helyi értékeket felmutató megyei erőforrások, a működő szellemi és kapcsolati tőke, a kaleidoszkóp programban megnyilvánuló értékorientált-ság okán kijelenthetem, hogy lesz erő megírni a helytörténeti olvasókönyveket. Olyan helytörténeti olvasókönyveket, amelyben a városok és az egy járásra élők közösségének földrajza, gazdasági és társadalmi öröksége, közösen megélt történelme élményszerűen válik láthatóvá gyermekeink számára. Ebben a vállalkozásban az értelmiség szerepe világos, mint ahogy az is, hogy a megvalósítás felelőssége megosztott kell, hogy legyen a döntéshozókkal, politikai szereplőkkel. Erre a valóságosan tetten érhető cselekedetre van időnk az elkövetkező években.

A Kulturális kaleidoszkóp magunknak szabott mérleg és leltár is egyben: mit tettünk szülőföldünk felemelkedéséért ma, holnap és holnapután? Beszédessé lesz, ha elkészül a leltár – közös sikere vagy kudarca minden városban mindkét oldal szereplőinek. Intézmények, civil szervezetek, szakemberek, fiatalok tartják és kérhetik számon a folytatást. Az emlékezés így válik élő folyamattá, s ennél többre mi egyszerű emberek nem vállalkozhatunk. Az atyák bölcs tanításaiból vett idézettel valljuk: „*A munkát nem neked kell bevégezned, de nem vonhatod ki magadat alóla.*”

Valljuk, hogy csak az erős lelkű nemzet tud nagylelkű lenni. A tárlat szolgáljon tapasztalásként és egyfajta főhajtásként a XL. Országos Honismereti Akadémia résztvevői és az általuk képviselt szervezetek áldozatos munkája előtt.

F. Gál Sándor
az Egri Közművelődési Tanács elnöke

A magyar szőlő- és a borkultúra társadalmi szerepe

Az Európa szerves részét képező magyarországi szőlészet-borászat különlegességnek számított kiváló ökológiai-természeti adottságaival, a szőlőtermesztés északi határához közeli, szép savakat és keveset borkat termő szőlőhegyeivel, aszúsodó szőlőivel, mediterrán jellegű dél-magyarországi területeivel, nagymértékű nyugati, majd észak-keleti irányú távolsági borkereskedelmével és sok nemzetiségűvel. Ebben a nagy konglomerátumban különböző hatások, területi-történeti különbségek, a fejlődés különböző szintjén álló, felzárkózó és leszakadó szőlő-bortermelő területek színes mozaikja tarkította az egységesnek nem mondható magyar bortermelést.

Magyarországon a finom bor állandó kísérője volt az asztali örömeinknek. A jobbágyok asztalától a királyi lakomáig mindenhol fontos és kizárólagos szerepet kapott a szőlőből erjesztett ital, amelynek ebben az időben még nem kellett megküzdenie olyan mértékben a sörrrel és a XVII. század óta terjedő pálinkával, mint manapság. A magyar konyha zsíros, füstölt fűszeres, nehéz ételei és ízei a száraz borkat igényelték. A bor fogyasztása és a bor szervirozása a középkorban is megkülönböztetett figyelmet kapott. Ez részben a borkak, mint isteni eredetű italnak, részben a borkészítési alkalmaknak, ünne-

peknek szólt. A bort általában az étkezés kísérőjeként különleges ízei, zamatai, illatanyagai (buké) miatt fogyasztották. A maiakkal összehasonlítva ezek a borok savasabbak, markánsabbak voltak. Sok közülük borhibával rendelkezett. A nem megfelelően gondos tárolás, kezelés, szállítás miatt esetleg újraerjedhettek, ecetesedhettek, borbetegségek léphettek fel. Azonban nemcsak a zsíros, fűszeres középkori konyha igényelte a lakomák fontos kellékeként a bort. A fertőzött kutak, az általánosan rossz közegészségügyi viszonyok is megkövetelték a borfogyasztást, sőt, a bor fontos szerepet játszott a népi gyógyászatban. Bőjtűidőben is sűrűn itták a bort, hiszen a régi példaszöveg szerint a hal úszni szereit!

Számos különleges alkalom is adódott a bor ösztársadalmi fogyasztására. Borral ünnepelték a keresztelőt, lakodalmat, név- és születésnapokat, a harci győzelmeket, az adásvételi szerződéseket, áldomásokat. A várakban, főúri udvarokban igen sokat ünnepeltek és nagy lakomákat rendeztek. E szokást a köznemesség is átvette, lakomáik éppen olyan gazdagok voltak, mint a főúri vendégségekben. A középkori étrend alapját a húsételek alkották és természetesen a borok. Korabeli leírások szerint a koccintás kötelező módja az úgynevezett *exelés*, a teli pohárnak fenékgig való kihörpintése volt.

De csak a magyaroknak és a jó földrajzi adottságoknak volt köszönhető a szőlő-bor társadalomalakító hatása? Mit köszönhet a magyar borkultúra a bevándorlóknak? Egyáltalán mikortól beszélhetünk magyar borkultúráról, amely többes gyökerű. Egyrészt az ókori Pannónia révén, a Dunántúlon Kr.u. a II. századtól kialakuló antik civilizációval kapcsolatot tartó szőlő-bortermelést tartja a mai tudományosság kiinduló alapnak. Erre rétegződött a IX. századi magyarság honfoglalása révén a Transz-Kaukázus felé rokonságot mutató keleti szőlő-borkultúrája, ami a XIII. századig markánsan megosztotta a Kárpát-medencét. (Folyó-menti galériaerdők fára futó szőlőiről fűrtök gyűjtögetése, balta nélküli metszőkés használata, a prés csekély mértékű alkalmazása, a taposás általánossága, verem használata a dongás edények helyett, alacsony alkoholtartalmú, savanykás üdítő ital, mint bor fogyasztása jellemezte ezt.) A középkori betelepítések maradandó hatása a kolostori birtokok (996-ban alapított pannonhalmi, majd az 1055-ben alapított tihanyi bencés kolostorok) szőlőművelésének, majd a tatárjárás után betelepített francia-vallon népességnek köszönhető, akik a szőlőművelés (annak is az erdőirtásos) nyugat-európai (az ókori római tapasztalatokra építő) módszereit erősítették meg. Emlékük máig él az északkelet-magyarországi (Eger-vidéki, Tokaj-hegylajai) szőlőművelésben. Somlón is, ahol 1270-ben Kun László királyt finom borral kínálták meg, aki tudakozódván a pincemester után, azt a választ kapta, hogy az illető hat éve jött a „frankok” földjéről. De a középkori német-magyar népi érintkezés is eredményezhetett hatást a szőlő-borkultúrában.

A reneszánsz nemcsak az ókori teljesítményekre rácsodálkozást jelentette, hanem az itáliai hatások felerősödését is, amit Mátyás király udvartartása, luxusa csak erősített. Az ürmősborok általános elterjedését, a malváziai (Raguza, a mai Dubrovnik kereskedői) édes borok, az első aszúborok elterjedését, a gyógyborok, fűves-illatosított borok használatának felerősödését jelentette. Mátyás király nagy pártfogója volt a szőlőművelésnek és a bornak. Budai palotája, ahol állandóan igen sok külföldi tartózkodott, nemcsak kultúrájáról volt híres Európa-szerte, hanem vendégszeretetéről és különösen pompás magyar borairól. Nevezetesek voltak a királyi kertek szőlőlugasai is. A vörösbort adó szőlőfajták vesszőit Itáliából (Campaine) és Franciaországból (Champagne és Burgundia) hoztatta. A borospincékre nagyobb urak ügyeltek, mint pl. a tisztartó és a sáfár, de gondját a kulcsár viselte.

A külföldiek a magyar borokat általában dicsérték, de Mátyás borait különösen kitűnőnek találták, és mint külföldön szokatlan dolgot jegyezték meg, hogy a király és a főurak egyaránt sokféle bort fogyasztanak evés közben. Módjával Mátyás király is kedvelte a bort, főleg a szerémit, budait, pozsonyit (1463-ban például 32 hordóval hozatott). A külföldi borok közül az olasz borokat, főleg a csemegeborokat itták a királyi étkezéseknél. A Mátyás király udvarában tartózkodó itáliai és magyar humanista tudósok (Bonfini, Galeotto Marzio, Vitéz János) írásaiból tájékozódhatunk a korabeli legjobb borokról. Bonfini sokra értékelt a szerémi és budai borokat. Nyilván azért, mert – Mátyással együtt – maga is ezt itta. Említi a jó minőségű egrit, valamint a Pozsega körüli mocsaras vidéknek és Zengnek a borait is.

A török megjelenése, és az előlük menekülő balkáni népcsoportok révén a *kadarka* szőlőfajta és a kadarkából készített vörösbörök nagymértékben átszínezték a korábban főleg fehérbort termelő ország térképét. A kadarkával együtt a szerbek által alkalmazott balkáni nyílt erjesztésű borkészítés terjedt el, ami új eszközök (Káci-félfenekű, csonkakúpos dongás edény, az összetört szőlőfűrtök kiszedésére szolgáló íves, fogas kézi meregetők), illetve új borfélések (mint a rác ürmös) megjelenésével járt. Ennek az időnek a terméke Tokaj-hegylaján a *tokaji aszú*, majd a XVIII. század elejétől az esszencia, vagy nektár, amit Kölcsey Ferenc a Himnuszban is megénekelt. A XIX. század elején a lengyel borkereskedők által készített *szamorodni* is megjelent, ahol az aszús, töppedt szemeket a nem aszússokkal együtt dolgozták fel. A tokaji bor készítésében, forgalmazásában a magyarok mellett németek, zsidók, lengyelek, ruszinok, örmények, görögök vettek részt és tették azt világhíres hungarikummá!

A XVII. század végétől, a török alóli felszabadulás után három nagy hullámban érkeztek nyugat-európaiak, elsősorban németek dél- és közép-német területekről, akik spontán betelepülés, illetve szervezett telepítési akciók (kamarai és földesúri) révén telepedtek meg. A sajátos német munkamoráljuk és szaktudásuk mellett eszközöket, fajtákat, technológiát is elterjesztettek (fajtatiszta telepítés, szív alakú gömbölyű kapák, trágyázás, ásó, ill. fedés-nyitás, karóhúzás és karóverés, a szőlő zöld munkák precíz elvégzése, zöld oltás, szín szerinti szüret, az első gépek pl. szőlődaráló, német fajták, zárt erjesztés, fejtés, a borkereskedelem és termesztés kézbentartása, szakirodalmi ismeretek, stb.).

A XVIII. század végétől a francia befolyás növekedett, szakirodalmi fordításban terjedtek az erjedéssel, a borkészítéssel kapcsolatos új tanok, amik azonban követésre nem találtak a dézsmával, robottal sújtott Magyarországon. De a kozmopolita új francia fajták (elsősorban a vörösbor szőlőfajták) Magyarországon is nagymértékben elterjedtek eleinte az uradalmakban, majd jóval később a jobbágy-paraszti szőlőkben is. A francia példa azonban a XIX. század végén is fennállt, amikor a filoxéra (szőlőgyökértetű) európai óriási kártétele esetében is a francia tapasztalatok segítettek. Franciaországi szakemberek ismeretei, kutatási eredményei révén sikerült ezt a hatalmas pusztítást legyűrni, amikor óriási számban váltak a szőlőművesek nincstelelné, és vándoroltak ki új élet reményében külföldre, Amerikába is.

A szőlő termesztése a középkortól kezdve a kedvező, sőt kitünő ökológiai adottságú dülőkön folyt. Ez a jó adottság elsősorban a napsütötte, meleg területekre, a jól felmelegedő vulkanikus talajokra, a jó beesés-szögű domboldalakra vonatkozott. Itt telepítettek először szőlőket. Ezek a dülőket hívták *málok*nak (a szó eredeti értelme kiemelkedő mellkas). Ezek a középkori málok, erdővezeti írtások, észak-keleten ún. *lázok* képeztek a magyar szőlő- és bortermelés legértékesebb területeit. A középkori szőlőtermesztés már egyértelműen a hegyoldalakra felkúszott szőlőket jelentette.

A nagyhirű, jó bortermő szőlőhegyektől közelebb-távolabb fekvő községek, városok társadalmáról már a szőlőhegyi iratok, leírások is említik, hogy lakóik szőlőkkel bírtak, abból éltek, borral kereskedtek. A középkorban kialakult az az életforma, amely a szőlőbirtokos bortermelőket jellemezte, akik esetleg távolabbi városi polgárként, nemesként nem helyben laktak, de a híres szőlőhegyen szőlőterületet birtokoltak. A szerémségi borvidéken, majd Tokaj-Hegyalján, Somlón, Biharban és később egyre több kiváló adottságú szőlőhegyen lett általános az idegen, ún. *extraneus* birtoklási módszer. Vagyis szőlők, pincék kötötték a gazdákat a szőlőhegyhez, állandó lakóhelyük máshol volt. A szőlőbirtok a bor jó ára miatt is jelentős vagyontárgynak, ingatlannak számított, amit adni-venni lehetett. A jó és híres szőlőhegyeken így már a középkorban – majd a XVI. századtól még inkább – jelentőssé vált az extraneus birtoklás. Az ország középső területein, a Duna mentén is jelentős idegen, külső birtoklás alakult ki a jobb szőlőtermő vidékeken.

A hegytörvények szigorúan megkövetelték – elsősorban a szomszéd szőlőbirtokosok érdekében – a rendszeres munkáltatást, a szőlő gondozását, a szőlőhegy állandó karbantartását az extraneus, külső gazdától is. A távolból történő műveltetés olyan szakemberréteg kialakulását segítette elő, akik nemcsak nagy szakértelemmel dolgoztak a hegyen, hanem a munkákat önállóan szervezve és irányítva, anyagi és erkölcsi megbecsülést szereztek. Ezek voltak a *vincellérek*, akik vagy munkairányítók és szervezők voltak, vagy maguk dolgozták meg vállalkozásba véve a szőlőterületeket.

Az őszi munkák dandárját a szőlőszüret adta mind a jobbágy-paraszti, mind az uradalmi-allodiális gazdálkodásban. A szüretre készülődés a szőlő őrzésével, fegyveres szőlőpásztorok-szőlőcsőszök felvadásával kezdődött. Az érő szőlőt senki és semmi nem károsíthatta, a szőlőt megdézsmálót a legszigorúbban büntették. Ma a szüretet a társadalom vidám munkának tartja, pedig rendkívül komoly, jól megtervezett feladatokat jelentett a borosgazdáknak. A szüretidő megválasztása a rendi társadalom időszakában a földesúri jogot képviselő adminisztráció dolga volt, engedélyük nélkül – a dézma- és a tizedszedés kötelezettsége miatt – a szüretet nem lehetett elkezdni. A szüretelés az Alföldön Szent Mihály napján (szeptember 29.), Erdélyben, a Dunántúlon–Balaton-felvidéken Gál, illetve Terézia napján (október 15–16.), Somlón és a Ság-hegyen Orsolya napja körül (október 21.), Tokaj-Hegyalján pedig Simon és Juda napja táján (október 28.) kezdődött. Ekkor szabadították fel a hegyet, s mindenki szüretelhetett.

Először az uradalmi szőlőkben kezdődött a szüret, robotban, majd bérmunkásokkal. Már a XVIII. század második felében felismerték a robotmunka alkalmatlanságát, ezért egyre inkább a fuvarozásra korlátozták a robot felhasználását, ami napszámos pénzkereseti lehetőséget jelentett a szőlővidékek szegényeinek. A nagyobb uradalmakban a XVIII. század végétől többmenetes szüretre törekedtek, vagyis a különböző időben érő, illetve a fehér és a kék szőlőfajtákat külön szedették a minőségi bortermelés érdekében. A jobbágy-paraszti szőlősgazdák vegyesen és egybe szüreteltek, ami miatt a boraik, illetve a beszolgáltatott dézsmaborok minősége gyengébb volt.

A szüretre gazdag szokáshagyomány is tartozott, amelyben a munka és a termésbegyűjtés, a szüret ünnepe összekapcsolódott. A megélenkült szőlőhegyen a vidám hangoskodás, zene-énekcszó, mozsárgyúcskák és petárdák robbanása jelezte egy-egy vigadózó nemesi társaság jó hangulatát. A kádárok, a borkötők, a kapások céhei és társulatai is színesítették és gazdagították a szüreti felvonulók tarka seregét. A szüreti felvonuláson középen feldíszített hintón a szüreti bíró és bíróné vagy király és királyné haladt, környezetükben maszkos és maskarás alakok. A menetet ünneplőbe öltözött férfiak szüreti koszorús csoportja nyitotta meg, vállon vitt hatalmas szőlőfürtös koszorúval a kánaáni bőséget és termékenységét szimbolizálva. A lányok és lovas bandérium menete után a feldíszített kocsik és hintók sora következett, majd gyalogosok, maskarások vidám menete zárta a szüreti felvonulást, amely vidékenként és történelmi koronként eltérő elemeket tartalmazott.

A szüreti felvonulások általában bállal, mulatsággal végződtek, amik az egész társadalmat megérintették. A szüreti bálók jellegzetessége volt a felkötözött szőlőfürt, amit ellopni, a kedves bálozó lánynak átnyújtani nemes virtusnak számított. A fürtökre báli szőlőcsöszök vigyáztak, akik a „tolvajt” valamilyen tréfás büntetésre vagy zálogra ítélték. A játékos csintalanság utáni büntetéspénz megfizetése a bál megrendezését, a báli költségek finanszírozását segítette. A szőlő és a szőlőművelés évszázadok óta a társas együttlétnek és az életbe vetett hitnek, az élni akarásnak, az örök reménységnek a szimbóluma is.

A bor nagy átváltozása a pincék mélyén általában november közepére bekövetkezett. Az édes mustból csipős, sokszor már kierjedt bor lett. Márton napján kóstolták meg először a bort a gazdák, elismerően és kíváncsiskodva pincszereztek egymás pincéiben. A borok kezelésével nem sokat törődtek, mert nem ismerték a biokémiai összefüggéseket. Pasteur nevéhez kötik annak kimutatását, hogy mikro-élőlények hatására következik be a must cukrának alkohollá erjesztése. Mint ahogy az lenni szokott, egy magyar, Preysz Móric soproni borkémikus négy évvel Pasteur előtt kimutatta mindezt, de mivel magyarul tette közzé megfigyeléseit, a világ borásztársadalmá nem vett róla tudomást. A magyar parasztság hosszú ideig seprején hagyta az új borokat, nem, vagy csak későn fejtett, ami a borok újraforrásához, a borhibák gyakoriságához vezetett. Mindezek ellenére a jól kezelt magyar borok, az uradalmak mintaborai Európa-hírviek voltak, ami a kiváló adottságú magyar szőlőhegyeknek volt köszönhető.

A magyarországi társadalom által ma hungarikumként ünnepelet jó magyar bor így és ennyiben „magyar”, vagyis ahol a föld, a szőlőhegyek magyarországiak, magyarok, de a művelés, az eljárások, a szaktudás, a hagyományok, az innovációk-újítások számos kulturális gyarapodás, az átvétel, a külföldi hasznosított tapasztalatok pedig a nagy európai, közép-európai migrációk, megtelepülések eredményei. Ezek a hatások azonban Magyarországon kristályosodtak ki, híres magyar borokat adva. Ma már senki sem kérdőjelezheti meg a soproni, a villányi, a szekszárdi, a budai, az egrői, a hajós-bajai borokat, mint magyar borokat és borvidékeket. Pedig a termelő kultúrájukban a német, a szerb is megtalálható a magyar mellett. Mert mi is a magyar? Fel lehet tenni a kérdést ezután? A magyar anyaföld, a szőlő-borvidék, a természeti-ökológiai kiváló adottságok, a szőlő-borkultúra szeretete, ápolása és óvása, amelyben a bevándorlóknak, migránsoknak, a magyarországi társadalmat alkotóknak is nagy szerepe volt és van.

Ma az amerikai, francia barik hordók, a külföldi eljárások, az olasz borászati eszközök, a hűthető-fűthető rozsdamentes krómácell tartályok már a magyar bort és borászatot szolgálják, és biztosítják, hogy az éleződő európai és világméretű gazdasági versenyben a terroá, a magyar termőhely kiváló ökológiai adottságait megőrizve, európai szintű, kiváló borok készülhessenek.

Csoma Zsigmond

A szőlőhegyek közigazgatása a XVI. században

Sopron vármegye

A kora újkori dunántúli szőlőhegyek igazgatásáról a vármegyei keretekre vagy borvidékekre koncentrálva számos történelmi, etnográfiai tanulmány jelent meg. Az alábbi kis dolgozat nem az eddigi eredmények összegzését kívánja adni, hanem egy kevésbé kutatott évszázad egyes dokumentumai alapján a további forrásfeltárások szükségességére szeretné felhívni a figyelmet. A szőlőhegyek rendjét, igazgatását szabályozó normatív források, a szőlőhegyi rendtartások, avagy artikulusok megjelenését az eddigi forrásfeltárás a késő középkorra teszi. A publikált dokumentumok legrégebbike a pozsony-

szőlősi/vajnori hegy (ma Pozsony [Bratislava] része) 1460–1470-es évekből származó nyolc pontos artikulusa, amelyben a szőlőhegy tisztviselőjét hegemesternek (*pergmayster*) nevezik, aki egy szolgálval rendelkezik (*knecht*).¹

A szőlőhegyekre vonatkozó normatív források szisztematikus feltárása e forrástípusok időrendje kapcsán további kérdéseket vet fel. A sporadikus késő középkori források mellett (pl. Im. 1486: Fejér vármegyei Tordas)² jelentős számú telepítőlevél, szőlőhegyi artikulus ismert a XVII. századi Dunántúl oszmán hódoltság alá nem tartozó – akár határovezeti – területről.³ A nagytáj XVIII. századi társadalmi, gazdasági reorganizációjával párhuzamosan e forrástípusok száma többszörösére növekedett. A XVIII–XIX. századból immáron filológiai, mikrotörténeti analízisek számára alkalmas szövegszaladók is a kutatás rendelkezésére állnak (pl. Veszprém, Somogy vármegyéből).⁴ Ugyanakkor a késő középkori szórványemlékek után a XVI. század nemcsak a Dunántúl tekintetében, de országosan is forráshiányos évszázadnak tűnt. Ebbe a hiátusba illeszkedett be a Sopron Város Levéltárában folytatott, illetve Sopron vármegyére vonatkozó forrásfeltárás, mely során jelentős mennyiségű XVI. századi városi statútum, illetve pár uradalmi rendtartás került elő. A részben publikált, jelentős részben még közöletlen dokumentumok egyaránt fontosak a szőlőhegyek kora újkori igazgatásának, gazdálkodásának, jogszabásainak szempontjából. Ismeretük további kiterjedt forráskutatást, a feltárt források közötti jogszabási viszonyok filológiai elemzését, egymáshoz való viszonyának megállapítását, multidiszciplináris vizsgálatát kívánja meg.

A vizsgált térség jelentőségét érzékelteti: Sopron vármegye nyugati részét, illetve a Fertő vidékét borászati-történeti szakirodalmunk a Mohács utáni királyi Magyarország egyik legfontosabb borvidéke részeként említi. A XV–XVI. század fordulójától egyre jelentősebbé váló Ruszt–Sopron–pozsonyi térség városai, mezővárosai egymással rivalizálva vettek részt a Sziléziába, Cseh- és Morvaországba, Kis-Lengyelországba irányuló borkereskedelemben, illetve a Habsburg uralkodók bécsi (majd I. Rudolf idején prágai) udvarának ellátásában.⁵

A forrástípus oldaláról: az ún. hegybéli artikulusok elemzése gyakran felveti, hogy e forrástípus a szőlőhegyi, falusi közösségek működéséhez, a közösségi autonómia megnyilvánulásához köthető. Szőlőhegyi közösségek természeti, gazdasági viszonyok függvényében, a kor- és köztörténettől befolyásoltan, településtípustól függetlenül kialakulhattak a kora újkorban jogi szempontból és gyakran gazdasági értelemben is a településhierarchia élén álló szabad királyi városok határaitól (avagy azok jobbágyfalvaiban), a különböző fejlettségű mezővárosokban, azok határaitól, illetve falvakban, pusztákban. A szőlőhegyi artikulus lehet a városi, mezővárosi statútum-alkotás része, tisztviselői a hivatali karba integrálódott választott vagy fizetésekre szűkültek. Ritkább az önszabályzó szabad agrárközösség (pl. nemesi falu) megye által kontrollált statútuma, speciális falutörvénye. Ennél jóval gyakoribb az egy-egy uradalomhoz tartozó falvak, kisebb mezővárosok földesúr és képviselője – avagy a földesurak és képviselői – által kiadott rendtartás. Ez utóbbi esetében a paraszti közösség és az uradalom közötti meg egyezések és mozgásteret az egyértelmű utasítástól a kölcsönösség különböző megnyilvánulásainak széles skáláján mozoghattak.⁶ A már említett falusi (nemesi községi) rendtartás a XVI. századból jelenleg nem ismert, csak a XVII. század első feléből. A városi, mezővárosi statútumokról, uradalmi rendtartásokról az alábbi vázlatos kép adható.

¹ Kováts Ferenc: A vajnori hegyközség rendtartása 1460-70-ből. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 7. (1900) 469–470., újra kiadása: In: Hegytörvények forrásközléseinek gyűjteménye (1470–1846). Szerk.: Égető Melinda, Bp., 2002. (Szőlőhegyek történetének forrásai; 2.) 19–20.

² Újraaközlése: Égető i. m. (2002). 21–22.

³ Pl. Győr melletti Szabadhegy (1672): Égető Melinda – Dominkovits Péter: Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Győr és Sopron vármegyéből (1551–1843). Szerk.: Égető Melinda, Bp., 2004. (Szőlőhegyek történetének forrásai; 3.) 37–39.

⁴ Égető Melinda – Dominkovits Péter – ifj. Hermann István: Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Veszprém vármegyéből (1626–1828). Szerk.: Égető Melinda, Bp., 2006. (Szőlőhegyek történetének forrásai; 4.); Égető Melinda – Polgár Tamás: Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Somogy vármegyéből (1732–1847) Szerk.: Égető Melinda, Bp., 2011. (Szőlőhegyek történetének forrásai; 5.)

⁵ Legújabbban: Pálffy Géza: A Magyar Királyság kevéssé kutatott 16–17. századi gazdasági szerepköréről. A bécsi udvar éléskamrája – A Habsburg Monarchia hadiipari piaca. In: Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára. Szerk.: Bessenyei József – Draskóczy István, Bp. – Miskolc, 2009. 250–252.

⁶ Tipológia: Égető Melinda: Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból. 2. jav. kiadás, Bp., 2001. (Szőlőhegyek történetének forrásai; 1.) 22–58.

A szabad királyi város. Sopron, a régió meghatározó szabad királyi városa első átfogó szőlőhegyi rendtartása Johann Reiss polgármester, Thomas Preiss városbíró hivatali idejében, 1545. május 19-i datálással, a két városvezető, a 12 tagú belső- és a 24 tagú külsőtanács – azaz a városvezetés legszélesebb körű egyetértésével –, a két hegyemester bevonásával készült el. Az iratot a városi jegyző foglalta írásba, aki fontos feladatot látott el a város jobbágyfalvainak magánjogi írásbeliségében, és valószínűsíthetően a szőlőhegyi vizsgálatok, jogesetek írásbeliséget követelő aktusainál is. A városi hivatalviselői karba tartozó hegyemester (*perghmaister*) a szőlőhegyek gazdálkodásának, jogbiztonságának, rendjének a felelőse volt, aki eljár az ingatlanok helyszíni szemlélésében, becsléseknél, vagyonosztásoknál, a rendészeti feladatok teljes körét ellátta (pl. állatok legeltetése, károkozások). Őt a város fizetett szolgálói segítették.⁷ Pár évvel később, 1551. július 15-én, a polgármester, bíró és a tanács kiadásában Sopron város egy 8 pontos szabályrendeletet alkotott, melyben a szőlőőrök (*huetter/hütter*) – a XVIII–XIX. századi magyar terminológia kölcsönzésével szőlőpásztorok – munkafelügyeleti, rendészeti feladatait határozta meg.⁸ Az 1560-as években a város több ízben is szabályozta a szőlőhegyekben dolgozó kapások, napszamosok munkáját, rögzítette fizetségét, illetve fegyelmezte őket. Az 1564. január 6-i rendszabás egy korábbi szokásrend megújítását sejteti (*reformation und ordnung*), amelyet a kapások, kapáslegények rendetlenkedése miatt 1567. december 1-jén megújítottak. Ebben a hegyemester köteleességévé tették minden szőlőbeli munka, így a kapásokkal, napszamosokkal kapcsolatosak felügyeletét is.⁹ A hegyemesterek esküvétele már 1551-ben bekerült a város tanácsülési jegyzőkönyvébe, a hegybéli tisztviselők, szolgálk esküszövegi jelenleg csak a század végéről ismertek (1591, 1595: szőlőpásztor esküje), miképpen az utóbbi esztendőből származik egy részletes szőlőpásztor utasítás is.¹⁰

A szabályozásnak megfelelő gyakorlat érvényesítésére, a konfliktusok esetén a hegyemesterek védelmére mutatnak a tanácsülési jegyzőkönyvek is. E forrástípus alapján számos eset ismert, mely során a hegyemesterek magánfelek örökségi pereiben eljárak; részt vettek az örökség tárgyát képező szőlőbirtokok felmérésében, elkülönítésében, megbecsülésében.¹¹ A város választott tisztségviselői közé tartozó hegyemesterek archontológiája 1525–1551 között ismert.¹²

Sopron város a XVI. század derekától nyolc, jelentős részben a Fertő partján található jobbágyközséggel Sopron vármegye birtokos társadalmában is jelentős helyet – a XVI. század végén a harmadik legnagyobb birtokos – foglalt el. Sopron nem csak a szabad királyi város határában található szőlőhegyekre, hanem a jobbágyközségek számára is kiállított hegytörvényt. A XVI. század végére datálható az a balfi szőlőhegyekre vonatkozó rendelet (*Pergordnung des torffß zum Wolffs*), amely a hegybéli emberek (*pergleuth*) feladatává teszi a helyi vagyonbecsléseket, hegybéli javakban történő vagyonosztásokban való eljárásokat, helyszíni szemléket.¹³ Egykorú városi szöveg-együttesből ismert, hogy a hegybéli emberek fogalom alatt a városvezetés által hivatalosan kirendelt városi emberek értendők; a konkrét forrás egy szőlőőrző személyére is kitér.

A mezővárosok. Fölöttébb sajnálatos, de a térség XVI–XVII. századi kiemelkedő szőlőtermelő, borkereskedő mezővárosaiból, Rusztról (Rust, A) – 1681-től szabad királyi város –, a kisebb Locsmándról (Lutzmannsburg, A.), avagy a Moson vármegyei Nezsiderből (Neusiedl am See, A.) a sopronihoz hasonló szőlőhegyi rendtartás jelenleg nem ismert. A borkereskedelem feldolgozására, a szőlőhegyi munkák ár- és bérvizsnyaira, a szőlőhegyek, szőlőtermelő mezővárosok társadalmára koncentráltó Harald Prickler ruszti kutatásai felhívják a figyelmet a tanácsülési jegyzőkönyvekben a szőlőhegyi munkákról, azok béréről folyamatosan felvett szabályrendeletekre. A mezővárosi hegyemesterek e településeken is a tisztújításokon választott tisztviselők voltak. Sopron vármegye Répce menti, jelentős szőlőtermeléssel bíró, de az említetteknel jóval szerényebb mértékben borkereskedelmet folytató mezővárosa, Csepreg, szőlőhegyeinek XVI. századi forrásai jelenleg nem ismertek. A kiterjedt szőlőhe-

⁷ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (=SL): Sopron Város Levéltára (=SVL), Oerteliana, (=Oe.), Lad. XXXIII. et HH. fasc. 2. no. 18/1.

⁸ *Égető – Dominkovits* i. m. (2004), 99–100.

⁹ *Égető – Dominkovits* i. m. (2004), 109–115.

¹⁰ SL:SVL, Oe., Lad. XXXIII. et HH. fasc. 2. no. 18/2.: a szőlőpásztorok (*weingart huetter*) 1591. 1595. évi esküszövegét közli, az utóbbi esztendőben feladatait is. 18/9. Az 1595. évi szövegváltozat XVII. századi kézírásal: uo. fasc. 2. no. 18/8.

¹¹ Pl.: *D. Szakács Anita*: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái III. 1570–1579. Sopron, 2011. Nr. 138–139., 452., 494., 678.

¹² *Tirnitz József*: Sopron sz. kir. város tisztségviselői 1525–1554. In: *Tirnitz József – Szakács Anita*: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái I. 1533–1554. Sopron, 1996. sz. n.

¹³ *Égető – Dominkovits* i. m. (2004), 116–118.

gyekkel rendelkező oppidum jelenleg ismert, publikált rendtartásai a XVIII., XIX. századból származnak. A döntően a hegyesterek, kisebb részben a városi magisztrátus előtt tett szőlőbirtok-adásvételeket tartalmazó, 1647-től folyamatosan vezetett hegykönyv egyértelműen a mezőváros és a szőlőhegyek igazgatásának szerves, szoros összefüggését mutatja.¹⁴

A falvak: az uradalmak normatív szabályozása. Sopron vármegye birtokosai sorából a speciális város-uralalom, Sopron és jobbágyfalvai esetében (Balf példáján) is láthattuk, hogy a városi magisztrátus földesúrként adott szőlőhegyi rendtartást jobbágyfalvának. August Ernst, Zimányi Vera, Harald Prickler, Felix Tobler, Bán Péter, Elisabeth Gmoser, Kenyeres István kutatásainak köszönhetően a XVI–XVII. századi nyugat-dunántúli uradalmak kutatottsága nagyon jónak nevezhető. Ugyanakkor e munkák elsősorban a dominiumok kialakulására, településállományára, gazdaság-, igazgatás és társadalomtörténetére fókuszálnak, az uradalmak normatív, az adott településállomány gazdálkodását szabályozó szerepükkel kevésbé foglalkoznak. E szabályozó szerep további kutatása fontosságának hangsúlyozásával ezúttal csupán két, a XVI. század közepi jobbágyfalura vonatkozó földesúr (illetve tisztviselője) által kiadott rendtartást emelnék ki.

1557-ben Christoph Gravenstein, a fraknoi grófság ideiglenesen kinevezett udvarbírája (*verwalter*), a dominium egyik településének, Tormafalunak (*Krenstorff*, Kremsdorf, A.) a szőlőhegyre, illetve a mezőkre vonatkozó rendtartást adott ki. A szőlőhegyben a gazdálkodás rendjének, a tulajdonviszonyoknak a betartásáért a szőlőőrző felelt. Pár esztendővel később, 1561 augusztusában, Hans von Weispriach kismartoni uradalmanak, fraknoi grófságának sáfárja a kismartoni uradalomhoz tartozó Oka (Oggau, A) község számára adott ki rendtartást, mely a szőlőhegyi jogszokások kontrolljává egyértelműen az alsófokú községi adó- és közigazgatás, bíraskodás első számú felelős emberét, a községi bírót nevezte meg, akit munkájában a közösség segít. Amennyiben szükséges, úgy a földesúri hatalom volt a következő szint. A forrás a büntetések részletezésekor szisztematikusan elkülönítette az uradalmat és a községet megillető tételeket. A rendtartás értelmében a hegybéli munkákat a rendészeti feladatokat ellátó hegymesterek kellett kontrollálnia, akit munkájában a szőlőőrzők segítettek.¹⁵ A fraknoi grófság közel két generációval későbbi, 1623. évi áprilisi szőlőhegyi rendtartása az említett mezővárosi tanácsülési jegyzőkönyvekbe bevezetett statutumokkal (ár- és bérlimitációkkal) rokonítható (Ruszt, Nezsider); az a szőlőmunkák egyfajta bérjegyzéke.¹⁶

Az uradalmak szabályozó szerepének érzékeltetésére engedtessek meg egy kitérés: gr. Széchenyi Ferenc Tibold Mihály jószágkormányzójával a XIX. század elején gyűjtette be Sárvár-felsővidéki uradalom településeinek régi szőlőhegyi artikulusait és adatott ki egy egységes uradalmi rendtartást. E folyamat részeként került az uradalmi levéltárba a kis Lövő mezőváros 1695. évi rendtartása, amely szerint a szőlőhegyek élén hegymester és hegybírák álltak. Őket munkájukban pásztorok segítették. Forrásunk részletesen szabályozta a szőlőbirtokok hegymester házánál lefolytatott adásvételének rendjét, a rendészeti funkciók mellett hasonló részletességgel leírta a hegymesterek járó természeti ellátást (pl. étkeztetés) is. A XVII. század végi, földesúri függésben lévő kis mezőváros szőlőhegyi rendtartása vitathatatlanul a forrásoknak abba a folyamatába illeszkedik, amely a szőlőtermelő közösségek jelentős autonómiájának történeti gyökereit hangsúlyozza, ugyanakkor az autonómia időbeli változására is rámutat.¹⁷

A falvak: az önálló nemesi közösségek. Sopron vármegye XVI–XVII. századi nemesi falvai két nagy tömbben, a Répce völgyében és a Rábaközben helyezkedtek el, a törvényhatóság legnyugatibb nemesi falva Felsőpulya (Oberpullendorf, A.) volt. A nemesi falvak a XVII. század közepő harmadától foglalták írásba rendtartásaikat.¹⁸ E nemesi közösségek falutörvényeinek keletkezési körülményeivel rokoníthatóan, 1643. június 14-én, Felsőpulya község a régi, elpusztult szőlőhegyek benépesítése végett rendtartást alkotott. A nemesi község birtokosai által megalkotott státutum az ugyancsak helyi birtokosok sorából kikerülő Lepovith Ferenc szolgabíró és esküdte jelenlétével vármegyei kontroll alatt készült. A rendtartás a hegyek rendjének őrzőjévé az esküt tett hegymestert nevezte ki, aki feltehetően a szőlőbir-

¹⁴ Dominkovits Péter: Adatok és források Csepreg mezőváros XVII. századi történetének kutatásához (1636–1670). In: Tanulmányok Csepreg történetéből. Szerk.: Dénes József. Csepreg, 1996. 190–194.

¹⁵ Égető – Dominkovits i. m. (2004). 101–108.

¹⁶ SL:SVL, Oe., Lad. LV. fasc. 2. no. 61.

¹⁷ Égető – Dominkovits i. m. (2004). A szőlőhegyek jogszokásainak, szervezetének uradalmon belüli egységesítésére: Égető Melinda: Adatok a Sárvár-Felsővidéki Uradalom szőlőhegyeinek életéhez a 19. század elején. Soproni Szemle, 53. (1999) 1., 21–29.

¹⁸ Pl. Sopron vármegyében 1637: Felsőpásztori, 1641: Gyülevész, 1642: Kisvölcséj, 1647: Tompaháza és Berek-alja, 1650: Felsőbük. Hudi József: A dunántúli nemesi községek státutumai a XVII–XIX. századból. Veszprém, 1999. 27–28., 30–31., 34–35., 38–42.

tokosok által választott személy lehetett. A határok és a gazdálkodás rendjének őrzőjét, a tolvajlások, károkozások ellen fellépő hegyemestert munkájában szőlőpásztor segítette. A nemes birtokosok nagyon ügyeltek a hegyemester tekintélyének a megóvására is, szidása 32 ft bírságot vont maga után, amely behajtása ügyében az illetékes szolgabíró kellett, hogy esküdtjével eljárjon. A későbbi, települési autonómiát mutató a falvak, benépesített puszták helyekre vonatkozó szőlőhegyi rendtartások egy lehetséges korai típusa jelenik meg ebben a nemesi községi rendszabásban.¹⁹

A szőlőhegyi települések kialakulása, egy-egy település (mezőváros, falu) XVI–XVII. századi igazgatásának, gazdálkodásának története további komplex kutatásokat kíván, amelyhez csupán szempontokat, adatokat adhatott ez a kis előadás. Ugyanakkor a szőlőhegyek igazgatásának sokszínűségére már e XVI. századi példák is felhívják a figyelmet, további kérdések megfogalmazására, kutatásokra ösztönözve.

Dominkovits Péter

A bor és az irodalom

A szőlő az emberiség régóta ismert és kedvelt kultúrnövénye. A bor kultúrkinés, különleges helyet foglal el a történelemben. Már a görögök tudták, hogy a bor orvosság, mérge és élelmiszer. *„A bor az embernek teremtett csodálatos adomány: feltéve, hogy egészségben vagy betegségben, ésszel és mértékkel, jellemre szabottan fogyasztják”* (Hippokratész). Egy görög hitrege szerint Pegazus, a múzsák szárnyas lova, akkor szökött elő Medusza nyakából, amikor annak fejét Perzszeusz levágta. Pegazus az Olümposzra repült, patkója nyomán szent források fakadtak. Leszállt Helikon (Parnasszus) hegyére. Patáiból vizet eresztett ki, attól kitünő szőlő termett, abból remek bor lett. A bort a kilenc múzsa megitta, ennek nyomán születtek meg a művészetek. Dionüszosz és Bacchus kultuszát a bor, a mámor, a vidámság jellemezte, a *bacchanáliákat* a rómaiaknál eleinte tiltották, mert kicsapongást, fékevesztett mulatozást, orgiát jelentett és jelent ma is szóhasználatunkban.

Babits Mihály *Az európai irodalom története* című opusza szerint Alkaiosz témái *„a bor, a szerelem, a haza hányt-vetett hajójának sorsán érzett aggodalom, a líra hagyományos témáivá lettek. Νύν χρῆ μῆθοσθη, kiáltja Alkaiosz diadaléneke. Nunc est bibendum, echózsa a római, majd hatszáz év múlva. S Alkaiosz neve idéz egy lírai attitűdöt is. Ahogy a lírikus típusát ma is látja a köztudat: ifjúi hæv és önérzetes mámor!”*

Anakreon jelmondata: *„Jobb részegen feküdni, mint a halotti ágyon”*. Fő témái közé tartozik a bor és szerelem örök szomja. Bordicsérő vallomását, *‘Hogyha szomjas vagyok, bort iszom’*, Csokonai így költötte magyarrá: *„ha szíhatok borocskát, a gondjaim csucsulnak”*. (Anakreóni dal: *„Midőn iszom borocskát, / alusznak aggodalmim...”*) Közvetlenül hatott Catullusra és Horatiusra is. Magyar nyelven talán legismertebb költeménye a *Gyűlölöm* című epigrammát – fordításában ismerjük: *„Gyűlölöm azt, aki telt kupa mellett, bort iszogatván / Háborut emleget és lélekölő viadalt. / S kedvelem azt, aki bölcs és Aphrodité meg a Múzsák / Szép adományairól zengve szeretni tanít.”* A későbbi európai irodalomra inkább az utánpótlak (anakreontikák – anakreonteia) révén hatott.

Aszklépiadész (Kr. e. 300–250) versben hirdeti: *„Borban az igazság”* (In vino veritas). Catullus: *Ős falernusi bort...* kezdetű versének zárata: *„Itt Dionüszos él: a színbor”*. Dionüszosz a szőlőművelés, a bor és a mámor istene volt az ókori görögöknél. A bor és az emberiség kapcsolatát bizonyítják a legendák: Dionüszosz szívéből nőtt ki az első szőlőtöke. Bacchus pedig ügyes borkereskedőből vált a bor istenévé. Marcus Terentius Varro *A bor dicsérete* című versét Kerényi Grácia fordításában ismerhetjük: *„A bornál nincsen kellemesebb, nincs jobb ital: / Bajűző, büfeledtető orvosszerünk, / Vidámság magvetője, édes iskola, / A társaságot összeforrasztó erő.”*

Catullus, a szerelmi szenvedély első modern énekes, Vergilius, az aranykor és a haza költője, Horatius, a világirodalom egyik leggazdagabb témavilágú költője, a bölcs mértékletesség lírikusa. Róma közelében található Tusculum (Tusculaneum), amelyet Horatius halhatatlanított, ahol Sabinumban élt, falernumi bort iszogatva alkotta műveit. Martialis, a csípős epigrammák költője, *Egy korcsmáros* című versében különös emléket idéz fel: *„Ravennában volt egy korcsmáros, / Hogy becsapott az istenadta. / Vizes bort kértem tőle, cselből, / És a zsvány víz nélkül adta”* (Kosztolányi Dezső fordítása).

¹⁹ *Égető – Dominkovits i. m. (2004). 120–123.*

A bor története az emberiség története – tartja a mondás. Közismert az Ószövetségben Noé megrészegedésének esete, az Újszövetségben pedig a kánaáni menyegző históriája. Amikor a lakodalomban elfogyott a bor, édesanyja kérésére Jézus a vizet borrá változtatta. (Sokan próbálták utánozni ezt a tettet, de eddig senkinek sem sikerült.)

A „palackba zárt napfény” mindig is fontos volt a magyar ember számára. Takáts Sándor szerint a magyar ember „életében e világra fordulásától a koporsója rovásáig a bor mindenütt szerepelt. Hadas időkben és békességben, viadal előtt és után, győzelemkor és verség után, böjtkor és mátkázó hétkor, menyegzői lakodalmakon és torokon, borszüréskor és takaráskor, a sokadalmakon és vásárokon, az uncsolás és a szerződés előtt és után bort ittak és egymást borral becsülték.” A magyarok már Meotisban, a Fekete-tenger vidékén ismerték a bort: „Midőn valakivel fogadást tettek, egy pohár bort hoztak, s ebbe karddal, vagy nyíllal vérüket ereszten megitták, nemcsak a fogadást tevők, hanem minden jelenlevők egyetemben. S ekkor mind barátság, mind fogadás szent és változhatatlan volt előttük. Sőt akik az ilyen vérral kevert borból ittak egymást véreiknek tartották.”

Az első írásos magyar emlék a szőlőről a Szent Márton-hegyi apátság (Pannonhalma) alapítólevelében található. A liturgia szükségessé tette, hogy ahol lehetséges a keresztény egyház rendelkezzen szőlővel. Az éghajlati és a talajviszonyok kedveztek hazánkban a szőlőtermesztésnek. A XIV. század elejére a magyar borok már ismertek voltak Németországban, Lengyelországban. Károly Róbert idején fejlett szőlő- és borkultúra jellemezte Magyarországot. Zsigmond alatt átmeneti visszaesés volt tapasztalható, Mátyás idején pedig nagy fellendülés következett be. A XVI–XVII. század állandó háborúi, csatározásai fellendítették a borfogyasztást, nemcsak a zsoldos hadinép, hanem a vizek fertőződése miatt is. Ismeretes a kanizsai várkapitány kérelme a nádorhoz: „Bort küldjön kend, mert uraim a víztől mind elbetegednek.” Pázmány Péter is szót emelt a részegeskedés ellen: „A haza szabadulásáért annyi részegítő köszöntések lettek, hogyha egy nagy völgybe vinnék a török császár erejét, és reá eresztenék azt a bort, melyet sok részegeskedésben megittanak Magyarország szabadulásáért, nem kellene vizözön sem a török veszedelmére, mind boron fúlnának meg.”

A magyar bor világhírének bizonyítéka Sebastian Mercier 1788-as levele: „Kóstolja meg a burgundi vöröset, a saint vivant-it, a citeaux-it, a grave-it, a vöröset és a fehéret egyaránt, de főleg a tokajit, ha alkalma van rá, mert véleményem szerint ez a földkerekség első bora, és csak a föld urait illeti meg az a jog, hogy ihassanak belőle.”

Sok nagy magyar alkotót, gondolkodót, költőt ihletett és inspirált a bor. Legismertebb dalos és „boros” költőnk: Petőfi. *Borozó* című verse közismert: „Gondülő borocska mellett / Vigan illan életem; / Gondülő borocska mellett, / Sors, hatalmad nevetem.” A szerémségi borvidék pusztulását követően a tokaji bor lett a magyar bor zászlóshajója. Kölcsey Himnuszunkban is megénekelte: „Tokaj szőlővesszein / Nektárt csepegtettél”.

Sokan vallják: a bor nélkül lehet élni, csak nem érdemes. Az irodalom se tud, nem is akar bor nélkül élni. (Volt idő, amikor a Tokaji Írótábort ivótábornak hívták.) XIV. Lajos, a híres Napkirály, a tokaji bort a „*Királyok itala – italok királya!*” títullal illette. Ez a szállóige latinul is szerepel a tokaji borok palackján: „*Vinum regum, rex vinorum!*” IV. Pius pápa (Giovanni Angelo de Medici) a tridenti zsinaton (1545–1563) izlelte meg a tokaji bort, amely a tállyai lankákról származott és igen meg volt elégedve ezzel a nedűvel.

Balassi Bálint: *Borivóknak való* című költeménye igazi hálaének: „Áldott szép pünkösödnek gyönyörű ideje, / Mindent egészséggel látogató ege, / Hosszú úton járókat könnyebbítő szele. [...] Ily jó időt érvén Isten kegyelméből, / Dicsérjük szent nevét fejenként jó szívből, / Igyunk-lakjunk egymással vigan, szeretetből.”

Csokonai Vitéz Mihály kedvelt költeménye, a szerepjátszás remekműve: *Szelemdal a csokóbőrös kulacshoz*. Csokonainál a bor és szerelmetesség kézen fogva jár Az anákreoni versekben, az *Anakreon* és *Ovid* pedig négysoros „boros” összegezés: „Életadó borról a téji Anakreon ira, / Gyenge szerelmekről játsza az éles Ovid. / S im, maga Bakhus amazt, Vénus maga ölte etzet. / Múzsza, rebegj! vég gyászt szülhet akármilyen dalod.”

Az egri születésű Vitkovics Mihály így dalolt *Az egri borhoz* című versében: „Egri bor, annyi jó napjaim életadója, / Tégedet áld, mint én, mind ki belőled iszik, / Verset is ír, táncol, minden bűt félre felejt el... / Egri bor, ott, hol nősz, ott van a szent Helikon.”

Vörösmarty Mihály *A vén cigányt* boros áldáskívánással fejezi be: „Szűd teljék meg az öröm borával...”. *Keserű pohár* című versében biztatást fogalmaz meg: „Gondold meg és igyál: / Örökké a világ sem áll.” *Eger* című műve a magyar irodalom utolsó klasszikus hősi éneke, hatyúdala. 1827-ben kezdte el írni és akkor fejezte be, amikor az egri diadal 275. évfordulóját ünnepelték. Kosztolányi szerint ezek

a sorok olyanok, mintha piros betűvel volnának szedve. Vörösmarty számunkra az ünnep: „Diszesen áll Eger a termékeny völgybe kitéve, / S mintha leélt idejét álmodná vissza, megaggott / Várkoszorúzza fejét kised dombhátra lehajtja: / Bús-mormolva fut a testvérhabú csermely előtte / (...) Fenn pedig a haza bánatját hordozva szívében / All harci Dobó.” Eger magisztrátusa figyelemre sem méltatta az egri diadalt hőskölteményben megéneklő művet. Vörösmarty erre céloz a *Rossz bor* című versében: „Igyunk, barátim, szomjas a világ, / Kivált a költő, aki tollat rág, / Hiszen mi irtuk a jó Főti dalt, / Igyuk meg hát ez átkozott italt.” A vers harmadik szakaszában így szól a költő: „Mondják Egernél híres bor terem. / Verembe szűrök tán? Nem ismerem. / Megénekeltem hőseit, borát / S mind a mai napig nem láttam áldomást” (Honderű, 1844. június 29).

Amikor aztán az egriek elküldték a tiszteletdíjat, egy hordó finom egri bort, a költő versben jelezte vissza örömét: „Ki illet e pohár, / Mely kézről kézre jár? / A hős Egert, Hevesnek fiait. / Te vagy Heves, kit felköszöntök itt. / Boldog vidék! (...) Kerüljön egyszer már a sor: Magyar hon! És tiszta bor!” (*Jó bor*, Honderű, 1845. október 7.) Vörösmarty *Egri bor* című művében is dicsőíti az egri diadal hőseit: „Ittanak a hősök s egyik így pendite: Török vér! / Hagyj folyjon! mondá hévvel az egri Dobó. / S folyt az azóta határ nélkül; s barna pogány vér / S lelke Dobónak forr lángboraidban, Eger.”

Petőfi a valóság rovására borisszaként dalolt, pedig bornemissza volt. Számos bordala mellett erről szól a *Furfangos borivó*: „Megiszom én a bort, mert szeretem, / De néha megy belém nagy nehezen; / Azonban rajtam nem fog ki sóha, / Minden dolognak van oka-foka. // »A kancsó zsarnokszív« – azt gondolom – / »Ki kell belőle a vért ontanom!« / S e gondolatra kancsóm kiürül, / Készítették bár feneketlenül.” Az *Eger* mellett című Petőfi-vers önjellemző: „Hol jó bort érezek, betérek; / Ne térnék hát Egerbe? / Ha ezt a várost elkerülném, / Az isten is megverne. // Egyúttal azt is megtekintem, / Hol viitt Dobó nagy lelke; / És felköszöntöm, aki őt oly / Dicsőn megénekelte. [...] / Be kell Egerbe mennem! / Mert ennyi édes vonzerőnek / Szívem nem állhat ellen.” Az *Egri* hangok vallomását a korjellemző zárás teszi jelentőssé: „...Itt benn ülök a melegben, / Környékez sok jóbarát, / Töltögetve poharamba / Egri bercei jó borát. / Jóbarátok, jó borocská – / Kell-e más? / Keleinkben a kedv egy-egy / Oriás. [...] Így!... de im, mit veszek észre? / Egy század minden pohár; / A jelen hátam mögött van, / Lelkem a jövőben jár. / A jövőben vígan élek, / Boldogon! / Mert nem árva már az egykor / Árva hon” (Eger, 1844. február).

Petőfi *Ivás közben* című versének nyitányát szözlásként szoktuk idézni: „Hányadik már a pohár? ... csak / Őtödik? [...] Ing a lábam, a nyelvem meg / Elakad – / Torkom a therpomyléi / Szorulat, / Leonidas a bor, mely lecsepege, / Gondolatim... Sex, Rex... Xerxes serege.” A magyar irodalmi hiedelem-hagyomány szerint a bormámor versihető erejű. Petőfi a valóság rovására is hirdette ezt a bormámoros tradíciót, vállalta a bormissza szerepjátszást, pedig valójában bornemissza volt. A bohémság hajóján evezett be a magyar irodalomba.

Ady már nem a valóság rovására dalol a borról. Az ős Kajánban lét- és magyar sorskérdésekkel együtt veti fel a borivás kérdéskörét: „...Korhely Apolló, gúnyos arcú, / Palástja csusszan, lova vár, / De áll a bál és zúg a torna. / Bujdosik, egyre bujdosik / Véres asztalon a pohár. // Robogva jár, kel, fut az Élet / Énekes, véres és boros / Szent korcsma-ablakunk alatt. // Uram, az én rögöm magyar rög, / Meddő, kisajtol. Mit akar / A te nagy mámor-biztatásod? / Mit ér bor- és váráldomás? / Mit ér az ember, ha magyar? [...] Hült testtel, dermedt-vidoran / Elnyúlok az asztal alatt.”

Tóth Árpád a szelid emberség és áhítat költője a *Pajtás, igyunk...* című versében fontos gondolatokat fogalmaz meg: „Pajtás, igyunk, vad a világ, / Setét kohóju hámor; / De édes kert a szerelem, / S szelid lugas a mámor. / Legyen ma társunk Bacchus úr / S a rózsásfürtű Amor!” Juhász Gyula *Óda Dionysoshoz* önjellemzően zengi dicséretét: „Hatalmas izmú hős, víg isten, földre szálló, // Mámor barátja te, az élet szeretője, / Kinek királyi bot a termő szőlőtöke, / Feléd cikáz e dal, elégiára váló.”

Hölderlin *Brot und Wein* című kötetével azonos címen publikálta Kosztolányi az 1920-s kiadású *Kenyer és bor* című kötetét, amikor maga is megérte a krisztusi kort. A kötet nyitóverse, a *Boldog, szomorú dal*, összegezés a költői pályán, a férfikor első leltára: „Van már kenyerem, borom is van...”

Gárdonyi (1898) című elbeszéléskötetének egyik novelláját dramatizálta színpadra *A bor* címen. Színművét a kritika nem, de a közönség szerette. Hőse, Baracs Imre csendes, jámbor, józan életű ember, akit egy ünnepi alkalommal felesége borivásra nógat. Baracs megmámorosodik az italtól és részeg fővel elveri a feleségét. Ebből aztán különös bonyodalmak származnak. *A bor legendája* című, szerepjátászó verse a dallammal együtt közkedvelt: „Szólt az Isten: Kedves fiam, Nőé: / Itt a szőlő, kóstold meg, hogy jó-é? / Felelt Nőé: No, megöregedtem, /de ilyen jó bogyót még nem ettem. // Szól az Isten: Kedves fiam, Nőé: / A csipős must, hadd lássuk, hogy jó-é? / Felelt Nőé: Ihaj, csuhaj! Sári! / Három Istent kezdek immár látni! // Szólt az Isten: Kedves fiam, Nőé: / Hát az ó-bor, hadd lássuk, hogy jó-é? / Felelt Nőé: Iszom reggel óta: / Gyere pajtás, van még a hordóba!”

Egerben mindig is hangsúlyozták: a szőlőtermesztés és a borgazdálkodás kiemelten fontos ágazat. De Eger iskolaváros is, ezért külön is okkal hangsúlyozom: a borkultúrában a kultúra is fontos! Hamvas Béla *A bor filozófiája* című könyvének híres mottója: „Végül is ketten maradnak: Isten és a bor”. A bort nem a vízzel, hanem az olajjal rokonítja: „*A bor spirituális olajtartalmú ital*”. (A szamaritánus is olajat és bort öntött az útszélén talált súlyos sebesült sebeire, bekötözte, majd pedig elvitte egy vendégfogadóba és gondoskodott róla.) Hamvas szerint: „*Az ivás a szerelem legközelebbi rokona. A bor olyan volt, mint a cseppfolyós csók.*” „*Az EGRI-ről, főképp a vörösről most csak annyit, hogy az is minden alkalomra, ünnepre, ebédre, kettesben, egyedül, egyaránt tökéletes. Számomra az EGRI mindig kapcsolódott a hősiesség szenvedélyekkel. Ha EGRI-t iszom, azonnal nagy és heroikus tettekről kezdek álmodozni.*” Szerinte „*az evés a testi aktus, a fundamentum; az ivás a lelki aktus*”. A borfogyasztás mértékéről így vélekedik: „*Az ivásnak egy törvénye van: bármikor, bárhol, bárhogyan. Komoly idő, komoly ember és komoly nép számára ennyi elég. Ma, sajnos, ezzel a törvénnyel a legnagyobb visszaélések történnek.*” Éppen ezért Hamvas konklúziója: „*A borivásnak ugyan nincs műsája, de ha nincs is, helyesen bort csak az tud inni, aki műzsai nevelésben részesült: – költőket olvas, – muzsikát legalább hallgat, ha maga nem is csinál, – és képekben gyönyörködik.*”

Márai szerint: „*...a bornak nemcsak íze, illata és szesztartalma van, hanem mindenekelőtt szelleme is. Mintha a nép, amely termeli és issza, átadna lelke titkos tartalmából valamit a hazai bornak.*” „*A borhoz nemcsak vulkanikus hegyvidék kell, a talaj sajátos ásványi összetétele, a gondosan válogatott és megmunkált szőlővenyigék: a borhoz kegyelem is kell. A nagy borvidék olyan, mintha áldás lenne rajta. Ez a profán kegyelem árad az Eger környéki tájból*” (Márai Sándor: *Az egri bor*). Márai borról szóló vallomását érdemes folytatnunk: „*Ha megöregszem, pincét akarok, ezt már szilárdan elhatároztam. [...] Húszt hordó sorakozik majd bolthajtásos mélyén, a hordók dongáira krétával írom fel az évjáratot és a bor nevét. Lesz három hordó rizlingem, ez már bizonyos. [...] Lesz bikavér is, de nem sok, s nem hordóban, csak szalmafonatos üvegekben. A bikavérrel úgy vagyok, hogy tisztelem, de csak óvatosan és messziről. A sűrű szenvedély él ebben a borban, melynek két féle fajtáját ismerem, egy engeszteltebb édeskés válfaját, s egy másikat, tömört és fanyart, az igazit. [...] Bölcssek leszünk, mint a bor, melyet itunk, s vállvonogatva beszélünk az utókor ítéletéről. Mert minden bölcsesség alja, melyet a magyar hazai borból és a műveltségéből tanult, ennyi: szeretni kell az életet, s nem kell törődni a világ ítéletével. Minden más hiúság.*”

Weöres Sándor a *Psyché*-ben archaizáló leleményességgel intelmeként írja: „*A bor aromája csak az első néhány kortyban existál. Aki vedeli, tsupán Alcoholt iszik, akkor már zamata indifferens: a bővségessen ivott bornak lelke nintsen.*” A tanulság: *méden agan, ne quid nimis*, semmit se túlzásba, mert: „*Ki bort iszik, imádkozik, aki vedel, elkárhozik.*”

Cs. Varga István

Az egyházak és a bor

A bor Krisztus vére

Mivel nem egyszerű a keresztény egyházak és a bor kétezer éves történetét röviden végigkísérni, ezért a kereszténység és a bor kapcsolatáról tett néhány általános, történeti megállapítás után írásom egy katolikus intézmény, egy szerzetesközösség, a Pannonhalmi Főapátság szőlő- és borkultúráját mutatja be.

Krisztus első csodája a kánai menyegzőn a víz borrá változtatása volt,¹ de gyakran élt olyan példabeszédekkel is, amelyekben szőlő vagy bor szerepelt.² A zsidó vallásból kiszakadó kereszténység számára azért lett kiemelkedően fontos a bor, mert az utolsó vacsorán Jézus a kenyeret és a bort saját testévé és vérévé változtatta, az eukharisztia (hálaadás) megünneplését pedig tanítványaira bízta.³ Ezért nincs még egy vallás a világon, amelyben a bor ennyire központi szerepet játszana, mint a kereszténységben. A krisztushívők számára a szentmisén a pap által átválasztott bor Krisztus vére. Később a bornak sem minőségét, sem színét nem szabályozták részletesen, csupán egy kikötés volt érvényben: a bornak szőlőbornak kell lennie. A bor kereszténységben betöltött fontos szerepe félreértésekhez és gúnyolódások-

¹ Jn 2, 1–12.

² Jn 15, 1–8; Mt 20, 1–16. Továbbá: Mt 9, 17; 21, 33–45 stb.

³ Lk 22, 7–23.

hoz vezetett. A korai keresztényeket nem ismerő pogányok csak annyit tudtak, hogy kultuszukban központi helyet foglal el a bor. A bort a klasszikus görög nyelvben *oinos*nak hívták, ami egy betűben tért el a szamár jelentésű *onos*tól. A pogányok száján így született meg a keresztényekkel kapcsolatban a szamárimádat (*onolatria*) vádja.⁴

Az idők folyamán az eukharisztia értelmezésével kapcsolatban problémák merültek fel. A gnosztikusok egy csoportja például, az enkratiták, nem ittak bort, ezért az eukharisziát kenyérral és vízzel ülték meg.⁵ A XIII. századtól kezdve többen vitatták Krisztus valóságos jelenlétét a kenyér és a bor színében. Valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy az oltáriszentség külön ünnepet kapott: IV. Orbán pápa 1264-ben elrendelte a Corpus Domini, azaz az Úr testének ünnepét, az Úrnapját. Ez azonban nem hallgattatta el a kétkedőket. John Wyclif, a XIV. században élt oxfordi teológus vitatta az eukharisztia lényegét, szerinte az csupán jelkép. A XVI. század elején a reformáció hitújítói újra aktuálissá tették a kérdést. Luther Márton és követői szerint az oltáriszentség vételének pillanatában Jézus valóságosan jelen van, de a kenyér és a bor nem változik át az ő testévé és vérévé. Ulrich Zwingli szerint a kenyér és a bor pusztá jelkép, Kálvin azonban úgy tartotta, hogy ez isteni természeténél fogva kegyelmet közvetíthet.

A XIII. században a latin egyházban egyre inkább elterjedt az egy szín alatti áldozás. Ennek több oka is volt: némely országban nem termelt meg vagy kevés volt a bor, sokan vonakodtak attól, hogy másokkal közös kehelyből igyanak, némelyek a járványok terjedésétől félték. Ez végül írott törvény nélküli általános gyakorlattá vált. A hívek azonban ezt a gyakorlatot kezdték úgy értelmezni, mint a papság és a laikusok között húzódó válaszfalat. Már a huszíták követelték a két szín alatti áldozás visszaállítását, majd később Luther és Kálvin is csatlakozott ehhez a gondolathoz. A reformált egyházak úrvacsoráján kenyérben és borban is részesül a gyülekezet. Úrvacsorára azonban csak ritkán kerül sor, ellentétben a katolikus és ortodox egyházzal, ahol a nagypéntek kivételével mindennap mutatnak be szentmisét. A Tridenti Zsinat a pápa hatáskörébe utalta, hogy a két szín alatti áldozásról döntsön. A zsinatot követő évtizedekben a protestánsokkal leginkább érintkező német, cseh és magyar területeken megengedték a két szín alatti áldozást, de a várt hatást, az áttért hívek visszatérését nem érték el, ezért visszavonták az időleges engedélyt (Magyarországra vonatkozóan 1604-ben). A katolikus hívekben ennek ellenére megmaradt a két szín alatti áldozás igénye. Az egyház néhol ezt úgy elégitette ki, hogy az ostya vétele után profán kehelyből profán bort adtak az áldozóknak.⁶ A II. Vatikáni Zsinat utáni szabályozás a püspökökre bízta a két szín alatti áldozás engedélyezését.⁷ A keleti egyházakban a kehelyben való részese-dés mindvégig megmaradt. Ez ma majdnem mindenütt úgy történik, hogy az átváltoztatott partikulát bemártják a szent vérbe, így nyújtják az áldozónak, néha egy kiskanál segítségével.⁸

A keresztény egyház(ak)ban tehát az eukharisztia bemutatásához szükség van kenyérré és borra, azaz minden olyan helyen, ahol miséznek, kell lennie bornak is. A kereszténység ily módon teljesen összefonódott a szőlő- és borkultúrával. Ebből a szempontból az új vallás igen kedvező térben és időben jött létre, hiszen a hatalmas csúcspontján lévő Római Birodalomban virágzott a szőlő- és borkultúra. A római mezőgazdasági írók (Cato, Varro, Columella) szerint a legkifizetődőbb gazdasági tevékenység a szőlőművelés és a borkészítés volt.⁹ A kései antikvitásban és a kora középkorban a kereszténység terjedésével a bor liturgikus felhasználása is terjedt, így azokon a helyeken, ahol esetleg nem ismerték a borkészítés technikáját, meg kellett honosítani azt. A szőlőtermesztésnek természetesen vannak klimatikus határai. A középkor első felében kedvező folyamatokat figyelhetünk meg, hiszen a felmelegedéssel párhuzamosan a szőlőtermesztés határa egyre északabbra húzódtott. A termelés mellett a bor beszerzésének másik útja a kereskedelem volt, amely a Római Birodalom széteséséig és kevéssel az után is a birodalom kereskedelmi csatornáin még jól működött. A kora-középkorban tehát a szőlőt egyre nagyobb területen termesztették, ahol pedig ez nem volt lehetséges, oda a bor kereskedelem útján jutott el.¹⁰

⁴ Sággy Marianne: Krisztus vére. Rubicon 2007/6-7. 126–129.

⁵ Josef A. Jungmann: A szentmise. Eisenstadt, 1977. 32–33.

⁶ Klaus Ganzer: Laikus kehely. In: Egyháztörténeti lexikon. Bp., 2009. 550–551. Fazekas István: Adalékok a fraknoi uradalom és a kismartoni grófság rekatolizációjához. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve VII. (1994) 126–145., 130.

⁷ Magyar Katolikus lexikon VI. Bp., 2001. 719.

⁸ Jungmann i. m. 206–207.

⁹ Maróti Egon: Borfogyasztás, borhamisítás az ókori Rómában. In: Borok és korok. Bepillantás a bor kultúrtörténetébe. Szerk. Benyák Zoltán és Benyák Ferenc. Bp., 1999. 52–53.

¹⁰ Nagy Balázs: Monasztikus szőlőtermesztés és borkészítés a középkori Nyugaton. In: „ad vinum disert...” Monostori szőlő- és borkészítés. Szerk. Dénesi Tamás – Csoma Zsigmond. Bp., 2009. 41–42.

Bencés szerzetesség és borkultúra

A későbbi századok folyamán a kereskedelem bizonytalanabbá vált, ez pedig azt eredményezte, hogy azok az egyházi intézmények (püspökségek, apátságok, plébániák), ahol erre lehetőség nyílt, próbálták maguk előállítani a liturgiához szükséges bort. Éves viszonylatban a mise mindennapos végzéséhez azonban nem volt nagy mennyiségű borra szükség. A bor italként legalább ennyire fontos volt, hiszen a középkorban és a korai újkorban gyakran fertőzött volt az ivóvíz. Ezért fogyasztási szempontból is megnőtt a bor szerepe.

A borszükséglet és a kereskedelem visszaszorulása miatt tehát az egyházi intézmények megpróbálták maguk előállítani a szükséges italt. Ez néhol követelmény is volt, hiszen Szent Benedek Regulája szerint a szerzeteseknek, hogy a lehető legkevesebb időt töltsék monostoruk falain kívül, amit csak lehetett, saját munkájukkal kellett előállítaniuk. Ezt a felfogást jól illusztrálja a St. Galleni monostoralaprajz. A 820 körül készült alaprajz egy ideális bencés apátság elrendezését mutatja, amely így valószínűleg sohasem készült el, de a Szent Benedeki elgondolást tükrözi, hiszen a rajzon az önálló élethez szükséges minden létesítmény megtalálható. A templomot és a központi épületeket jól átgondolt struktúrában vette körül a noviciusok háza, az iskola, a könyvtár, de mellettük megtalálható volt a kórház és a fürdő, az ezekhez kapcsolódó gyógynövénykertek, a különböző gyümölcsös- és zöldségeskertek, az istállók és az ólak, a malom, a magtár, a pékség, a sörfőző, a konyha, az élesztár stb. A központi épületben helyezték el a borospincét.¹¹ A bencés monostorokat alapítóik jelentős ingatlanokkal és szolgálónépekkel látták el, így a saját gazdálkodásnak nem lehettek akadályai. A legtöbb monostor elszórt birtok-együttessel rendelkezett, hogy birtokain a lehető legtöbb mindent előállíthassa. A monostorok többsége igyekezett saját birtokot szerezni szőlőtermesztésről ismert vidékeken, hogy borellátását biztosítani tudja.

A szerzetesközösségben a bor előállítása mellett annak fogyasztását is szabályozni kellett. A bencés Regulában ez áll: „*Bár azt olvassuk, hogy a bor egyáltalán nem való szerzeteseknek, de mivel korunkban lehetetlen a szerzeteseket erről meggyőzni, legalább abban egyezünk meg, hogy ne igyunk a telítettségig, hanem mértékletesebben, hiszen 'a bor elszakítja Istentől még a bölcseket is'.*” Benedek a kora középkori Itáliában élt, ahol nem ragaszkodhatott a keleti szerzetesek borivással kapcsolatos nézeteihez, de vigyázni kellett a józanságra is, ezért „*némi töprengéssel rendelkezett*” a borról. Napjában egy *hemina* (kb. 3 dl) bort engedélyezett, és külön érdemnek tekintette, ha egy szerzetes egyáltalán nem ivott bort.¹²

A Pannonhalmi Főapátság látképe dél felől szőlőskertekkel. G. Kohlmann metszete, 1824. (Főapátsági Gyűjtemények, Pannonhalma)

¹¹ Nagy Balázs i. m. 47–49.

¹² Szent Benedek Regulája. Pannonhalma, 1995. 40. fejezet: Az ital mértéke.

A szőlő és a belőle előállított bor az első magyarországi bencés apátság történetében is fontos szerepet játszott. Szent István király kiváltságleveléből tudjuk, hogy a monostor építésével egy időben jelentek meg az első szőlőültetvények a Pannonhalmi környéki dombokon. A tatárjárás előtt készült összeírólévlé szerint az apátság szőlőművesei a szórt birtokállomány folytán három vidéken laktak, legtöbben a monostor körüli sokorói dombokon éltek. (Különösen sokan foglalkoztak szőlőműveléssel a monostor alatt lévő településen, Alsokon. Az itteni 68 szolgálcsaládból 57 volt szőlőműves.) Az apátság zalai és somogyi területein is jelentős azoknak a száma, akiket erre a munkára köteleztek.¹³

A török hódoltság a főapátság környékén is megnehezítette a szőlőművelést. A domboldalokon, az erdők alatt húzódó szőlők nagyobb biztonságot nyújtottak, mint a völgyekben fekvő falvak, és itt adót is nehezebben tudtak beszédni a gazdáktól, ezért a XVII. század második felében megindult a kitelepülés a szőlőhegyekre. Sokan a töröktől való félelmükben mégis eladták vagy elhagyták szőlőiket. A főapátok kedvezményekkel igyekeztek feléleszteni a telepítési és szőlőművelési kedvet. Az apátsági szőlők egy részét, méghozzá a jobb minőségű szőlőt termő ültetvényeket az apátság saját kezelésében tartotta és kezdetben robotmunkával, később napszámban műveltette. A szőlők nagyobb részéből dézsmát adtak az azt birtoklók. A megtermelt bort az urasági kocsmákban mérték ki. Az év egyik részében az apátság értékesítette dézsmaborát, a többi hónapban a település mérette ki a termést.

A XVIII. században a saját kezelésű allodiális szőlőkből származó jobb minőségű termést az apátság négy pincéjében tárolták. A bencés pincemester irányította a szüretet, ő ügyelt a pince tisztaságára és a borok érésére, különböző növényekkel és egyéb praktikákkal ő javította a hibás borokat. Szintén a pincemester feladata volt, hogy a sekrestyébe és a refektóriumba mindig eljusson a megfelelő mennyiségű bor. Egy hétköznapi misén 2 icce fogyott. Más szerzetesközösségekhez hasonlóan Pannonhalmán is több kategóriába sorolták az elfogyasztott italt. A legjobb bort *konventbor*nak mondták, nevéből adódóan ez került a szerzetesközösség asztalára. Vasár- és ünnepnapokon a konventborok közül is a legjobbat szolgálták fel. Az ünnepnap borfogyasztást *infusion*nak, a hétköznapiakon előforduló ebéd utáni poharzagatást pedig *haustus*nak nevezték. A következő borkategória az *officialisok bora*, a harmadik pedig a *családi bor* volt. Időnként ürmöst is készítettek. A szerzetesek fejkenként napi két icce (1,7 liter) bort kaptak. A több mint másfél literes fejadag soknak tűnhet (nem csak a heminához képest), de a korabeli feljegyzések szerint a rossz minőségű víz miatt bort ittak, vagy a bort forralt vízzel keverték (mixtum). Nem véletlen, hogy az apátságban szigorúan büntették a részegséget.¹⁴

Az újbort természetesen Szent Márton hegyén is megáldották. A XVIII. század elejétől vannak feljegyzéseink arról, hogy a plébániatemplomban Szent János evangélista napján az alperjel végezte a szertartást. A szokás azonban korábbra nyúlik vissza, ugyanis az 1697-ben Pannonhalmán összeállított szertartáskönyvben, a *Sacra Arca Benedictionum*ban már szerepel a boráldás szövege.¹⁵

Szedes Fábian kertészeti naplója
(Főapátsági Könyvtár, Pannonhalma)

Magyarországon a XVIII–XIX. század fordulóján fogalmazódott meg először, hogy a minőségi szőlőtermesztés egyik legfontosabb tényezője a jó szőlőfajta. Az első hazai fajtagyűjtemények mintájára Szedes Fábian bencés kertfelügyelő tudományos elmélyültséggel vizsgálta a szőlőfajtákat. 1837-ben Pannonhalmán, a Szedes dűlőben megfigyelés céljából 22 Bécsben vásárolt francia és német szőlőfajtát telepített. Kertészeti naplója szerint 1837–1841 között, mintegy öt éven át vizsgálta ezek tulajdonságait, elsősorban a termőképességüket. Az elültetett szőlők kettő kivételével megeredtek és 1838-ra szépen fejlődtek, sőt három közülük termést is hozott. A következő évben már 36 tőke fürtjének örülhetett. 1840-

¹³ Dénesi Tamás – Csoma Zsigmond: Pannónia szőlőkertje. Monostori szőlő- és borkultúra Pannonhalmán. / The Vineyard of Pannonia. Monastic Viticulture in Pannonhalma. Pannonhalma, 2004. 5–7.

¹⁴ Dénesi Tamás: Egyház- és művelődéstörténeti adatok egy pannohalmi pincemester számadáskönyvében. In: Helytörténeti tanulmányok (Válogatás a Pápai Levéltári Napok előadásából). Szerk. Petrik Iván. Pápa, 2011. 60–72.

¹⁵ Dénesi – Csoma i. m. 15.

ben újabb 50, főleg olasz fajtát rendelt, a korábbi, már négyéves tőkéről pedig száz darab bujtást („porhajtást”) készítet. Minden bizonnyal neki köszönhető, hogy az apátság szőlőiben megtörtént a fajtaváltás.¹⁶

A XIX. század végén hatalmas csapás érte a magyar szőlő- és borkultúrát. A filoxéra tíz év alatt kipusztította a kötött talajú szőlők nagy részét. A bencés rend ültetvényeit nem egyszerre érte a szőlőgyökértetű támadása. A sokorói dombokon 1887 októberében jelentkezett. Vaszary Kolos (1885–1891) főapát a szőlészeti irányítására azonnal szakképzett szőlészeti inspektort szerződtetett. Háromféle módon próbáltak védekezni. 1890-ben elkezdték az állam által támogatott szénkénegezést, majd az amerikai vad fajtákból álló anyatelepek létrehozását. A főapátság a tényői és a talliáni anyatelep létesítésével a környék szaporítóanyag-ellátó központjává vált. Ezeket a fajtákat használták fel az oltványszőlő készítésénél a gyökérrész kialakítására, mert ellenállt a filoxérának. A harmadik sikeres védekezési-megelőzési módszer a nagy kvarctartalmú (75%-os), laza, úgynevezett immunis homokterületekre történő szőlőtelepítés volt. A főapátság már az országos kampány előtt megkezdte a homoki szőlőtelepítést. Fehér Ipoly főapát (1892–1909) országos ismertségét és kapcsolatrendszerét példásan használta ki. A földművelésügyi miniszter segítségét kérte a védekezési munkálatok megszervezéséhez, a szénkénege megszerzéséhez, mind az amerikai alanyfajták, mind az immunis homokterületek vizsgálatában, kerestetésében. A főapát a kultuszminiszter kérésére egyházmegyéje plébánosait és tanítóit szakkönyvekkel látta el, és körlevélben szólította fel őket, hogy hirdessék a filoxéra elleni szakszerű védekezést. Ezzel egyben hitet és reményt öntöttek a szőlősgazdába, akik legyőzhetetlennek hitték a filoxérát. A küzdelem folyamatos volt, és lassan eredményt hozott. 1901. december 23-án a pannonthalmi főapát elégedetten állapíthatta meg: „A Rend szőlőinek rekonstruálásával bortermésünk és ezzel pannonthalmi Központi pinczénk borkészlete is jelentékenyen emelkedett annyira, hogy gazdasági fontos érdekünkkel lesz fölös mennyiségű borainknak akár árusítás útján való értékesítése.”¹⁷

A filoxéra a szőlőtermesztésben és a borászatban felgyorsította azt a folyamatot, amely a jobbágyfelzabarádítással és a szőlődezsma megváltásával kezdődött el. Az átalakuló, egyre több tudományos szakismeretet kívánó szőlőtermesztés és borászati technológia az évszázados módszerek újragondolását tette szükségessé. A főapátság a XIX. század utolsó harmadában áttért a nagyüzemi gazdálkodásra, amelyet ekkor bencés kormányzók ellenőrzése alatt már civil szakemberek végeztek. A tudományos szakismeret és a tervszerű gazdálkodás egyre jobban tért hódított a szőlőtermesztésben és a borászati technológiában egyaránt. Az ültetvényekben ekkor már permeteztek és műtrágyáztak, alkalmazták a fogatos

Bencés diákok a pannonthalmi szüreten, 1940. (Főapátsági Fotótár, Pannonthalma)

¹⁶ Dénesi – Csoma i. m. 17–18.

¹⁷ Dénesi – Csoma i. m. 21–23.

művelést, a pincében palackozót használtak, a legtöbb bort pedig házasítással készítették. A XIX–XX. század fordulóján az országonál jobb termésátlagok és növekedő kereslet jellemezte az apátsági szőlőgazdálkodást. A palackozott pannonhalmi borok több elismerést is begyűjtöttek: 1896-ban az ezredévi kiállításra is eljutottak, ahol millenniumi nagy érermel tüntették ki a pincészetet, 1922-ben pedig az Országos Szőlő- és Borgazdasági kiállításon a pince aranyérmét kapott. Az európai piacon, főleg Ausztriában, Németországban és Svájcban is megjelentek az apátsági borok, de Svédországból, Hollandiából és Angliából is érkeztek megrendelések. A borok belföldi terjesztését a Budapesten és Győrött működő apátsági borüzlet segítette.¹⁸

A második világháborút követő politikai és társadalmi átrendeződés egy időre megakasztotta a több évszázados hagyomány folytatását. A Pannonhalmán élő szerzetesek azonban nem mondtak le a hagyományok újjáélesztéséről. 2003-ban felépült a Pannonhalmi Apátsági Pincészet, amely 2010-ben már az Év Pincészete lett.

Dénesi Tamás

Maddalena di Canossa – egy olasz szent magyar ősei

Maddalena di Canossa (Olasz nyelven megjelent emlékiratainak borítóján)

Maddalena Gabriella di Canossa apáca, a Canossianus rend alapítója¹ (Verona, 1774. III. 1.– Verona, 1835. IV. 10).² Már 17 éves korában elhatározza, hogy Isten szolgálatának szenteli életét és – családja tiltakozása ellenére – belép a sarutlan karmeliták rendjébe. Nem találva azonban megfelelőnek a légkört, kilép a rendből és saját pénzén kezd Verona szegényeivel jótékonykodni. Hamarosan követőkre talál, akikkel megalapítja a Canossianus Rendet, melyet 1812-ben regulában szabályoznak és 1816. XI. 20-i dekrétumával VII. Piusz pápa jóváhagy.³ 1941. XII. 7-én XII. Piusz pápa boldoggá, 1988. X. 2-án pedig II. János Pál pápa szentté avatta. Az általa alapított Canossianus rend ma is működik.⁴

Maddalena ősi olasz család leszármazottja. Guido, Rolandino és Albertino testvérek, Guido bolognai podesta fiai 1185-ben I. Frigyes császártól adományt kapnak Canossa várára.⁵ A család okleveles leszármazása azonban csak Simone di Canossával kezdődik, aki 1414-ben „Nobilis Vir” (nemes úr) megjelöléssel Veronába költözik.⁶ Matilde di Canossa (†1118) Tuscia (Toszkána) hercegnője, Reggio grófnője,⁷ annak a világtörténelmi jelentőségű eseménynek szervezője és háziasszonya volt, mely a pápaság és a német-római császár között zajló hosszú hatalmi harcot a pápaság javára döntötte el. VI. Henrik császár 1077-ben három napig vára-

¹⁸ Dénesi – Csoma i. m. 24–34.

¹ Először Nicola Gregoretti Triesztben élő kedves barátom hívta fel a figyelmemet a Szentre, amiért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

² Köszönettel tartozom dr. Pályi Gyula modenai vegyészprofesszor barátomnak, aki az adatok megszerzésében fáradszónakul segített.

³ Biblioteca Maddalena di Canossa, <http://www.bncs.metavista/icme/opencms/poloco-senza/sitopolo cosenza, htm?id=454> pag 55.

⁴ Biblioteca Maddalena di Canossa, <http://www.bncs.benculturali/icme/opencms/poloco-senza/sitopolo cosenza, htm?id=454> pag 82.

⁵ Libro d’Oro della Nobiltà Italiana, Roma 1910.

⁶ Schröder, Francisco: Repertorio Genealogico della Famiglia Nobili nelle Provincia Veneto. Venezia, 1930.

⁷ Schwennicke, Detlev: Europäische Stammtafeln. Marburg, 1985. 591. tábla

A Canossa Palota Veronában

kozott, míg Canossa várában mezitláb VII. Gergely pápa elé járulhatott megalázkodni, azaz „kanosszát járni”.⁸

Zsigmond császár 1432. III. 16-án grófsággá emelte Canossa birtokát.⁹ 1735. III. 3-án a Velencei Köztársaság elismeri a család elsőszülöttségi marchese (örgrófi) rangját.¹⁰ A XVIII. században a Habsburg uralom Lombardia tartomány részeként Veronát is magába foglalja. A család tekintélyét bizonyítja, hogy Carlo di Canossa (1705–1785) császári titkos tanácsos szép barokk palotát emeltet Veronában.¹¹ Mária Terézia császárné Bécsben 1768. IV. 10-én az örgrófi rangot családja minden férfitagjára kiterjeszti.¹² Az ő Rosa di Colloredo grófnőtől származó elsőszülött fiát, az osztrák katonai szolgálatban álló Ottaviót (1740–1779) 1760-ban császári és királyi kamarássá nevezik ki,¹³ és feleségül veszi a magyar Szluha Terézia grófnőt. Házasságukból hat gyermek születik, köztük Bonifazio, a ma élő ág őse.¹⁴

A Szent anyja, ikladi gróf Szluha Terézia viszonylag újabb grófi család sarjadéka (Sárvár, 1753. I. 3.).¹⁵ 1770. VIII. 18-án Sopronban köt házasságot örgóf Canossa Ottavioval.¹⁶ Veronában laknak, férje azonban 1779-ben vadászbalesetben váratlanul meghal, és Terézia Mantovában ismét férjhez megy a mantovai nemesi származású Odoardo Zenettihez. Később ők is Veronába költöznek.¹⁷ Szluha Terézia

⁸ Geschichtsatlas. Gotha, 1904.

⁹ Libro d'Oro della Nobiltà Italiana. Roma, 1910.

¹⁰ Uo.

¹¹ Dr. Pályi Gyula (Modena) adatai.

¹² Karl Friedrich von Frank: Standeserhebungen I. Senftenegg, 1967.

¹³ Käämerers Almanach. Wien, 1902.

¹⁴ Libro d'Oro della Nobiltà Italiana XX. Roma, 1986–1989.

¹⁵ Sárvári róm. kat. plébánia anyakönyvei, MOL Mikrofilmtár. Mária Antónia Jozefa keresztzsülei gróf Batthyány József prépost (a későbbi érsek) és gróf Erdődyné gróf Batthyány Antónia voltak.

¹⁶ Soproni róm. kat. plébánia anyakönyvei, MOL Mikrofilmtár.

¹⁷ A „Canossiane” apácák (Suori v. Madri Canossiane) veronai anyaegyháza (Casa Madre) könyvtárosa Madre Gabriella Mari szóbeli információja 2010-ben.

grófnő Nyitra megyei nemesi családból származik, mely 1593. január 19-én Prágában kelt címeres nemeslevéllel Rudolf király által nemesített meg Szluha Márton, János és István testvérek személyében. Kihirdeti Nyitra vármegye 1593. április 14-én.¹⁸ A három testvér a csejtei vár urának familiárisa. A fenti János fia János 1642. október 3-án adományt kap Nádasdy Ferentől Verbón egy házra és a hozzá tartozó birtokra.

A kis birtokú család több tagja csinált karriert, elköltözve az ősi földről. Így Mátyás ügyvéd 1641-ben regéci várnagy, István, a dunántúli ágak őse az esztergomi érsek szolgálatában szerez birtokot és 1706-ban kötött házassága révén Vas megyében telepszik le, egy másik István 1770-ben Szegedre költözik, utódai közül ketten Szeged város főbírái voltak.

Szluha Ferenc, az 1642-ben adományt kapott János kisebbik fia a Nyitra megyei holicsei uradalom tisztartója Spátay Márton özvegyének, Kálmán Zsuzsának kezével Holicson házat és birtokot örököl.¹⁹ Ifjan hagyja árván két fiát, Ferencet és Györgyöt.²⁰ Az özvegy sokat fáradozik, hogy fiait taníttassa.²¹ Iskoláik elvégzése után mindkét fiú Szirmay István, a frissen katolizált nádori ítélőmester szolgálatába áll.²² Főnökükkel, az 1701-ben Rákóczi Ferencel együtt bebörtönzött Szirmayval ketten kurucok: Ferenc az érsekújvári uradalom igazgatója, főhadbiztos, György pedig Sáros megye felkelt nemességének kapitánya. A szatmári béke (1711) után is követik Szirmayt és mindketten hűségüket tesznek III. Károly császárnak és királynak. György az időközben gróffá lett Szirmay ítélőmester birtokait kormányozza,²³ majd átlép az Udvari Kamara szolgálatába és az elkobzott munkácsi uradalom igazgatója, kamarai tanácsos.²⁴ Sáros megyében szerzett jelentős birtokait, gyermeke nem lévén, halála (Eperjes, 1736. október 22.)²⁵ után unokaöccse György, a későbbi gróf örököli.²⁶

Fivére, Ferenc (*Holics, 1669) a „nagy vagyonszerző”. A trencsényi jezsuitáknál tanul,²⁷ majd a nagyszombati egyetemen jogi képzést szerez. 1707-ben feleségül veszi az ősi Komárom megyei család sarját, Konkoly Thege Júliát, László komáromi alispán leányát. A Konkoly Thege családdal nem felhőtlen a viszonya, ugyanis elzalogosított birtokaikat Ógyállán és Aba pusztán nagyrészt magához váltja. 1716-ban új községet telepít, majd Bábolna pusztá birtokába jut.²⁸ 1715-ben György öccsével közösen szerzik meg a barsi Iklad és Ölyved birtokát.²⁹ 1716-ban zálogba veszi a Pozsony megyei Nebojsza birtokát kastélyostól.³⁰ 1717-ben a Sáros megyei Budamért,³¹ 1720-ban a Fejér megyei Bokod községet és Csala pusztát szerzi meg.³² 1721-ben Baranya megyében kap nádori adományt.³³

¹⁸ Az eredeti armálist a Vas megyébe költöző Szluha István 1731-ben magával vitte. (Nyitra Megye Levéltára, Nemesi iratok XII. 126). 1775. október 7-én fia Antal az eredeti a Veszprémi Káptalan Levéltárában helyezte letétbe, melyet Lukcsics Pál, a káptalan levéltáraról szóló ismertetésében tévesen sorol fel az eredetiek között, mert azt Antal fia János 1791. augusztus 15-én ismét magához vette. (Az átvételi elismervény a szerző birtokában.) 1945-ben az eredeti armálist Szluha Aladár örizte, aki az oroszok elől az ezüstneművel együtt két bizalmasával elásta. A „bizalmasok” kiásták, az ezüstöt eladták, a bűnjelként számításba jövő armálist pedig megsemmisítették.

¹⁹ Nyitra Megye Levéltára, Vágsellye, Nemesi iratok XII. 768. Spátay család.

²⁰ Az 1678. évi nemesi összeírásban özvegyként szerepel. Nyitra Megye Levéltára, Vágsellye, Nemesi összeírások 1678.

²¹ Báró Szluha Ferenc 1723-ban készült, majd 1727-ben kiegészített végrendelete. Pozsony Megye Levéltára, Pozsony. Acta Szluhaiana fragmenta, fasc. 10/1.

²² Ua.

²³ Sáros Megye Levéltára, Eperjes. Megyei jegyzőkönyvek V. kötet, 597/23.

²⁴ *Lehoczky Tivadar*: Bereg vármegye története I–III. Ungvár, 1872.

²⁵ Eperjesi róm. kat. anyakönyvek. Sáros Megye Levéltára, Eperjes (Sebes).

²⁶ MOL 021 Fellebbezett táblai perek, Nr. 3166.

²⁷ A trencsényi jezsuita kollégium XVII. századi diáklísta. Jegyzet Duna-melléki Református Egyházmegye Ráday Gyűjteménye, Daróczy féle genealógiai gyűjteményében.

²⁸ MOL 018 Táblai perek, Nr. 365 és Nr. 3771.

²⁹ MOL 065 Nyitrai káptalan levéltári mutatói 1715/133.

³⁰ MOL 018 Táblai perek, Nr. 1234.

³¹ Báró Szluha Ferenc 1723-ban készült, majd 1727-ben kiegészített végrendelete. Pozsony Megye Levéltára, Pozsony. Acta Szluhaiana fragmenta, fasc. 10/1.

³² Székesfehérvár Város Levéltára, Acta politica et juridica Nr. 112/1736, Nr. 118/1737 és Protocollum Sessionale 1777.

³³ *Andretzky József*: Baranya vármegye nemesi. Pécs, 1909.

A szatmári béke után, mint tekintélyes birtokosát Komárom vármegye az 1712. évi országgyűlésre követül küldi.³⁴ Itt ismeri meg Pálffy Miklós nádort, aki ítélőmesterévé teszi meg az „ékesen szóló” Szluha Ferencet. 1719-ben Komárom vármegye alispánjává választják meg.³⁵ A vármegye követe, amikor az országgyűlésen 1722. június 30-án elmondott beszédével – volt kurucként – a középnemességet ő nyeri meg a leányági örökösödés, a „Pragmatica Sanctio” elfogadásának.³⁶ Ezzel az udvar háláját nyeri el, mely még fia számára is érezteti hatását. 1723-ban bécsi udvari kancelláriai előadó, tanácsos.³⁷ A király Laxenburgban 1724. június 13-án osztrák,³⁸ Bécsben, 1726. augusztus 25-én magyar bárói rangra emeli.³⁹ 1728. március 28-án Bécsben birtokai alapján *Ikladi* előnevet és „*Salgó és Bábolna örökös ura*” címet kap.⁴⁰ 1726-ban gróf Volkrától, a Sziléziai Kamara elnökétől megveszi a Nógrád megyei Salgó várát és uradalmát, melyre 1728. március 16-án megerősítő királyi adományt kap.⁴¹

Szluha Ferenc a jezsuita nevelés hatására igen vallásos életet él. Így költségén jelenik meg Pozsonyban 1727-ben egy, a jezsuiták által magyarra fordított vallásos mű.⁴² A ferences rendnek nagy tisztelője, végrendeletében is megemlékezik róluk és gazdagon hagyományoz számukra.⁴³ Rokonait is támogatja. A Vas megyébe költözött Szluha István utódai kihalása esetén örökösévé teszi.⁴⁴ Tovább ápolta régi, a kuruc időkől származó kapcsolatait. Gróf Károlyi Sándorral állandó levelezésben van, és rendszeresen beszámol neki az országgyűlésben és az udvarban történetekről.⁴⁵

1723-ban készült végrendeletében feleségéről gondoskodik, de szemrehányásokkal említi. Leányára „Lenorkára” hagyja Pozsony megyei nebojszai birtokát, fiára „Gyuricskóra” minden egyéb, részletesen felsorolt jószágát, köztük Ógyallán általa épített kastélyát. Gyermekait egymás szeretetére inti, példaként említve az öccsével, Györggyel tartott testvéri jó viszonyt. Az 1727. évi második testamentumában örömmel nyilatkozik az időközben született János Nepomuk fiacskájáról.⁴⁶ 1729. május 22-én Bécsben hal meg és a dominikánusok kriptájába temetik.⁴⁷

Kikapós felesége, nagyobb gyermekei házasságkötése és legkisebb gyermekének a jezsuita rendbe való belépése után, ismét férjhez megy a nála jóval fiatalabb Nagybaráti Huszár László daliás huszár kapitányhoz.⁴⁸ Boldogsága azonban rövid életű, ugyanis 1740-ben szélütés éri, 1741-ben a pannonhalmi konvent előtt férjére hagyja minden ingó vagyonát.⁴⁹ Konkoly Thege Júlia 1752 júniusában Tagyoson halt meg,⁵⁰ második házasságából gyermek nem született. Ferenc báró kisebbik fia, János a jezsuita rend tagjaként Brazíliába megy missziósra.⁵¹ Nagyobbik fia, György (*Érsekújvár, 1716. feb-

³⁴ Komárom Megye Levéltára, Vágsellye. *Protocollum investigationis Comitatis*, 1713. 434. old.

³⁵ *Fényes Elek*: Komárom vármegye leírása. Pest, 1848.

³⁶ A Pragmatica Sanctio és ebben Szluha Ferenc szereplésének nagy irodalma van. *Szalay László*: Adalékok az 1723. évi 1-3 törvénycikk keletkezéséhez. Budapesti Szemle. Pest, 1864.; *Csenkey István*: A magyar trónöröklési jog. Bp., 1917.; *Kosáry Domokos*: Bevezetés a magyar történelembe. Bp., 1980., stb.

³⁷ *Lehotzky András*: *Stemmatographia nobilium familiarum regni Hungariae*. Pozsony, 1796/98.

³⁸ *Karl Friedrich von Frank*: *Standeserhebungen V. Sentfenege*, 1974.

³⁹ Királyi Könyvek (Libri Regii) XXXV. 439. Az eredeti oklevél gróf Teleki Andor gyűjteményében a MOL-ban található.

⁴⁰ Királyi Könyvek (Libri Regii) XXXV. 444., XXXVI. 91.

⁴¹ Pozsony Megye Levéltára, Acta Szluhaina fragmenta, fasc 10/2.

⁴² A halhatatlan szenvedő Istennek szentséges históriája. Pozsony, 1727. Eredeti példány a szerző birtokában.

⁴³ Báró Szluha Ferenc 1723-ban készült, majd 1727-ben kiegészített végrendelete. Pozsony Megye Levéltára, Pozsony. Acta Szluhaiana fragmenta, fasc 10/1.

⁴⁴ *Komáromy András*: Szluha család. Nagy Iván Családtörténeti Értesítő, 1899.

⁴⁵ MOL P398 Károlyi család főti levéltára, Missiles 159. cs. Nr 71433-66.

⁴⁶ Báró Szluha Ferenc 1723-ban készült, majd 1727-ben kiegészített végrendelete. Pozsony Megye Levéltára, Pozsony. Acta Szluhaiana fragmenta, fasc 10/1.

⁴⁷ A bécsi Szt. István dóm (Dom- und Metropolitan Pfarramt, St Stephan) 1729. évi halotti anyakönyvének 109. oldaláról 1995. október 31-én készült kivonat, valamint a Magyar Történelmi Tár c. folyóirat VI. évfolyamának 98. oldala.

⁴⁸ Nagybaráti Huszár László 1711. december 7-én született Komáromban Huszár László és Sinka Borbála fiaként. Családjá 1582. október 27-én Pozsonyban kapott címeres nemeslevelet. Huszár László megözvegyülve 1754-ben már Pázmándy Teréz férje volt. Komáromi róm. kat. plébánia anyakönyvei, MOL Mikrofilmtár és MOL 018. Táblai perek, Nr. 4242

⁴⁹ MOL 018 Táblai perek, Nr. 4242 és 0112 Dunántúli ker. táblai perek, Nr. 435.

⁵⁰ MOL 018 Táblai perek, Nr. 4160.

⁵¹ Brazíliai missziós tevékenységéről küldött latin nyelvű beszámoló leveleit magyar fordításban Szluha Miklós adta ki Rochester Hillsben (USA)

ruár 9.)⁵² örököse a gyallai, bábolnai és salgói uradalmaknak. Érsekújváron, majd a nagyszombati egyetemen tanul, majd a Királyi Táblánál és több vármegye törvényszékén gyakornok.⁵³ Még nincs 20 éves, amikor, 1735. november 30-án Győrben feleségül veszi báró Liebenberg Károly altábornagy Jozefa (*Győr, 1714. július 27.) leányát,⁵⁴ aki hamarosan meghal.⁵⁵ Atyja érdemei rá is sugározzák az udvar kegyét. 1736-ban meghal György nagybátyja, és annak sárosi uradalmát is ő örökli.⁵⁶ Keblét nagy ambíciók fűtik. Az osztrák örökösödési háború hozza meg számára a nagy lehetőséget. 1741-ben a Komárom vármegye felkelt nemességének ezredesévé választják, majd a dunántúli vármegyék parancsnokaként ő vezeti a sereget csehországi táborba.⁵⁷ 1742-ben 3 huszár-századot állít fel saját költségén, mire Mária Terézia királynő Bécsben 1743. április 13-án báró Szluha Györgynek érdemeire, valamint atyja érdemeire való tekintettel grófi rangot adományoz.⁵⁸ 1744 júliusában a 6. „Károlyi” huszárezred parancsnokává és reguláris ezredessé nevezik ki.⁵⁹ Ezredével részt vesz a belgiumi hadjáratban.⁶⁰ A dicsőséget hozó katonai pályát tábornokként fejezi be.⁶¹

Első felsége halála után 1747 októberében nőül veszi gróf Sinzendorf Rozália Filipinát (Pögstall, 1719. október 12. – Sopron 1782. december 23.),⁶² Joachim, örökös birodalmi főkinctárnok és gróf Draskovics Rozália leányát. Ezzel a házassággal a köznemesi születésű, frissensült gróftól a történelmi arisztokrácia soraiba fogadja. Anyósának nagyanyja ráadásul a kivégzett gróf Nádasdy Ferenc országbíró leánya, gróf Draskovics Miklós országbíró felesége, gróf Nádasdy Krisztina volt.⁶³ Így felesége is örököse az elkobzott Nádasdy javaknak, köztük a sárvári, ún. alsóvidéki uradalomnak.⁶⁴ Ennek megvételéhez azonban át kell vállalniuk a Kamarának a birtokot terhelő 115 000 forint követelését. 1747 decemberében az atyjától örökölt Salgó uradalmát 70 000 forintért Jeszeniczei Jankovich Miklós kamarai tanácsosnak,⁶⁵ majd 1748 augusztusában gyallai uradalmát 58 000 forintért báró Babocsay Ignác sógorának adja el.⁶⁶ Fentiek elégséges anyagi alapot adnak Sárvár vára és az ahhoz tartozó uradalom 65 000 forintért történő megvételéhez.⁶⁷ 1749 áprilisában 90 000 forintért eladja Bábolna pusztát gróf Szapáry Józsefnek.⁶⁸ Ezzel az utolsó atyai örökségét is eladta. Otthona Sárvár vára, de Bécsben az Alte-Fischmarkton is van háza.⁶⁹ Célja a sárvári uradalom fejlesztése, ezért Egervölgy pusztát német telepekkel telepíti be.⁷⁰ Az előkelő élet azonban drága, ezért 1758 novemberében feleségével együtt 300 000 forintért eladják a sárvári uradalmat Inkey Boldizsárnak,⁷¹ aki a vételár egy részével (140 000

⁵² Érsekújvári róm. kat. plébánia anyakönyvei. Nyitra Megye Levéltára, Vágsellye.

⁵³ MOL P398 Károlyi család fői levéltára, Missiles 159. csomó Nr 71442.

⁵⁴ Győr-belvárosi róm. kat. plébánia anyakönyvei, MOL mikrofilmtár.

⁵⁵ Báró Szluha Ferenc 1723-ban készült, majd 1727-ben kiegészített végrendelete. Pozsony Megye Levéltára, Pozsony. Acta Szluhaiana fragmnetta, fasc 10/1.

⁵⁶ MOL 021 Fellebbezett táblai perek, Nr. 3166.

⁵⁷ MOL 021 Fellebbezett táblai perek, Nr. 3166.

⁵⁸ Királyi Könyvek (Libri Regii) XXXIX. 452. Az eredeti oklevél gróf Teleki Andor gyűjteményében, a MOL-ban található.

⁵⁹ MOL P398 Károlyi család fői levéltára, Missiles 159. csomó Nr. 71452.

⁶⁰ MOL P398 Károlyi család fői levéltára, Missiles 159. csomó Nr. 71453-66.

⁶¹ Tábornoki egyenruhás festménye a Ludovika Akadémia parancsnoki folyosóján függött Mária Terézia tábornokai között, hol Szluha Márton 1942-ben huszárhadnaggyá avatásakor látta. Legújabbban állítólag Kijevben bukkant fel.

⁶² Soproni róm. kat. plébánia anyakönyvei, MOL Mikrofilmtár.

⁶³ Siebmachers Wappenbücher: Der Niederösterreichischer Adel IV.

⁶⁴ A birtokokat Nádasdy nótája után veje gróf Draskovics Miklós váltja magához a fiscus 100 000 forintos megterhelése mellett. Tőle fia Ádám tábornok, attól Ádám fia Lipót, majd 1731-ben Rozália leánya gróf Sinzendorfné örökli, ki 1747-ben Rozália leányának gróf Szluha Györgynek engedi át. MOL P108 Esterházy hercegi levéltár. Rep 19. sárvári uradalom fasc 5., *Farkas Sándor*: Csepreg mezőváros története. Bp., 1887.

⁶⁵ MOL 018 Táblai perek, Nr. 4150, 6937.

⁶⁶ MOL 018 Táblai perek, Nr. 4160 és 6937.

⁶⁷ MOL 018 Táblai perek, Nr. 4933.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Gróf Szluha György 1769. március 4-én Bécsben ajánló bizonyítványt állít ki Szluha János úkapám számára Bécsben nála történt nevelkedéséről. *Komáromy András*: Szluha család. Nagy Iván Családtörténeti Értesítő, 1899.

⁷⁰ *Hajba Sándor*: Egervölgy telepítése 1756-ban. Vas megyei adattár, 1997.

⁷¹ MOL 018 Táblai perek, Nr. 5629.

forint) adós marad.⁷² Ezután az alsóvidéki uradalomból megmaradt Csepregen lakkak, ahol a régi kúria helyén kastélyt épített.⁷³ 1761-ben titkos tanácsossá nevezik ki.⁷⁴ György 1774. szeptember 16-án halt meg csepregi kastélyában.⁷⁵ Özvegye 1775. május 21-én eladja az adóssággal erősen megterhelt csepregi birtokot Daruvári gróf Jankovich Antalnak.⁷⁶

Gyermekeik előkelő körökben, nem magyarokkal kötnek házasságot. A szent édesanyja, Mária Terézia feleségül ment ögróf Canossa Octavio kamarához. Húgai, Mária Antónia a hazánkban szolgáló gróf Trautmannsdorff Kristóf kamarás, Steyerország örökös főudvarmesterének, Mária Rozália pedig a Lotharingiai Ferenc kíséretében hazákba települt, „honfűságot” (indigenátus) szerzett Blainville Kristóf tábornoknak lett a felesége. Fiai közül Vencel 1781-ben Sopronban halt meg kúrázár kadétként nőtlenül, Alajos ága pedig unokájában, Aladár grófban 1890-ben halt ki.

E családi történet jól tükrözi a céljait kitűnően megvalósító Habsburg uralkodóház törekvéseit. A Szent személyében a volt kuruc magyar nemes és ugyancsak magyar rebellis vért hordozó stájer grófnő vére keveredik egy ősi toszkán család vérével. Ezzel egy, a dinasztiahoz hű „globalizált” birodalmi vezetőreteg kialakítását házasságok útján érik el. Ahogy a szállóige mondja: „Bella gerant alii, Tu felix Austria nube!” (Háborúzzanak mások, Te boldog Ausztria házasodj.)

Szluha Márton

Délibábos helységnév-magyarázatok

1864-ben Pesty Frigyes akadémikus mozgalmat indított a „haza helyneveinek összegyűjtésére”. Ebben részt vett Bereg, Szabolcs, Szatmár és Ugocsa megye is. Alig volt olyan helység, amely ne irt volna több-kevesebb anyagot a külterületi nevekről. Hét kérdőpont is volt, a hatodik így hangzott: „*Mit lehet tudni a helység nevének eredetéről?*” Többnyire nem tudtak felelni, de sokszor meglepően jó válaszokat adtak. Most azonban nem ezekkel akarok foglalkozni, hanem azokkal, amikor is az ott élők próbálták megmagyarázni a helységnévet.

Ezek egyik része népi magyarázat, a számukra ismeretlen névbe értelmet vittek és ennek megfelelő történelmi időkbe helyezték őket. Így pl. a honfoglalás korára tették Ugornya, (Vásáros-)Namény és (Nyír-)Mada alapítását. Amikor a magyarok a Tiszához értek, így biztatták egymást az átkelésre: „*Ugorj, na!*” Átérve pedig így: „*Na, menj tovább!*” Esteledett már, s megfelelő pihenőhelyet kerestek: „*Ma oda!*” Ugyancsak erre az időre teszik Matoles alapítását: a honfoglalók nagy lakomát rendeztek itt, s mikor az ivásra került a sor, ezt mondogatták: „*Ma tölts!*” A tanyagó monda már későbbi és kevésbé ünnepélyes: két atyafi borozgatott a Tunyog és Matoles között levő kocsmában. Jöcskán felöntöttek a garatra, s az egyikük a szabadban keresett enyhülést. A kocsmáros megkérdezte az ott maradtakat, hogy hol van a társa. „*Túl nyög*” – volt a válasz, majd bort kért. A kocsmáros azt felelte, hogy majd holnap ad. „*De nekem ma tölts*” – erősködött az atyafi. Zsarolyánról azt tartották, hogy egy helybeli szépségről nevezték el a falut: *Rózsa lány*, ebből lett az idők folyamán Zsarolyán. A két Ar a Tisza mellett fekszik: Kisarban *kis ár* volt, Nagyarban pedig *nagy ár*.

Encsencs nevét így magyarázták: „Encsencs ebből a magyar szóból eredhetett *incs-incs* [értsd: ints-ints M. L.]. Mivel itt tiszta erdőség lévén a nyílt téren lakó emberek vagy lakosok ide menekültek, vagy egymást ide rejtezésre integettek, – s innen származhatott előbb az *incs-incs* név, mely később *encs-encs*-re változott.” Piricse nevét pedig így: „Lehet, hogy e hajdan tiszta erdőségből álló vidéken valami tolvajbanda üttötte fel tanyáját, mely magát itt állandósítván, minthogy régen az ily fajta embereket puruttya vagy *pirittyének* nevezték, a *pirittyé* név rajta maradt – s lett a pirittyéből *piricse*.” A határon túli Bereg megyei Bányú községben több patak is folyt régen. Árvizes időkben a magasabb helyek szigetként emelkedtek ki a vízből. S az egyik szigetről a másira *Bátya! Bátya!* kiáltással csónakáztak át

⁷² MOL 0112 Kőszegi ker. táblai perek, Nr. 542.

⁷³ *Virág Zsolt*: Kastélylexikon 5. k. Vas megye. Bp., 2002.

⁷⁴ A Helytartótanács 1761. november 25-én kelt Sáros vármegyének küldött értesítése. Sáros megye levéltára, Eperjes (Sebes), Közigazgatási iratok 1761/25.

⁷⁵ Bükí római kat. anyakönyvek, MOL Mikrofilmtár.

⁷⁶ MOL 018 Táblai perek, Nr. 5558.

az emberek. Az ugocsai (Tur-)Terebes nevét a ruszin *ti robis* 'te dolgozz' mondatból gondolták levezetni.

A vélt idegenszerűség is szerepet játszott. Vitkára szlovák telepesek érkeztek. A lakosok akkoriban sokat szenvedtek a Tisza kiöntései miatt, ezért a falu vezetése elhatározta, hogy a község vitessen távolabb a Tiszától. Ezt a szlovákok is támogatták, mondván: „*vidd ki*”. Vitkát ekkor a szlovákok Vitki-nek nevezték. A svábok sem maradhatnak ki. A Szatmárba települt sváboknak a földesúr megmutatta jövendőbeli lakóhelyüket és megkérdezte tőlük: „Vállaljátok-e”? *Vállaljuk* – felelték a svábok, s így keletkezett Vállaj neve. A szabolcsi rakamaziak is hasonlóképpen vélekedtek: „Köztudomás szerint amint a svábok települtek és építkeztek, az itteni átmenő utastól egy házat építő német magyar nyelven megszólított, »hogy mit csinálsz, német sógor«? Mire a működő német hagyomány szerint töretett magyar nyelven azt felelte *rakom azt*, amiről a község Rakomaz nevét megtartotta.” A határon túli szatmári Amac község nevét így próbálták megfejteni: „A templom a jezsuitáké volt – ezek magyarul nem beszéltek, a magyar *amaz* nevet németes kifejezéssel *Amac*-nak nevezték, innét vette eredeti nevezetét.”

Természetesen egyik magyarázat sem igaz, a történelmi tévedésekről nem is beszélve. De a magyarázatra való törekvés mindenképpen dicsérendő. Az ott élők számára legalább érthetővé, értelmessé próbálták tenni a több évszázados helységnevet. Van ennél sokkal veszélyesebb magyarázat is, mégpedig a tudálékos etimológia. Tudniillik a tudományosság igényével lép fel. A magyarázatok megalapozottnak látszanak, de az igazságtól ugyancsak messze állnak. Ezek közül lássunk kettőt!

Hodász nevére az iskolázott Szücs Ignác, helyi közbirtokos négy megfejtési kísérletet is ad: 1. „Hodász nevét vehette ezen oláh szóból *hodáj* mely szállást vagy telepítvényt jelent.” 2. „Ezen magyar szóról *had* is eredhetett. Hadász azaz olyan hely hol hadakoztak.” 3. „A’ se lehetetlen, hogy itt hajdan őseink *hódokat* is vadászhattak ’s innen lehetett Hodász.” (Bizony nem lehetetlen, hanem biztos; így magyarázza a Földrajzi nevek etimológiai szótára is.) 4. „A keresztény Archivarius 270 és 280-ik lapján látható mód szerint a *holdtól* is vehette Hodász nevezetét és pedig a Rómaiak uralma után.”

Ám még ezt is lehet „überelni”. Dier Lajos (1827–1903) az országszerte ismert hidrológus, aki 1864-ben (Kraszna-)Sándorfalu plébánosa volt, néhány – ma már Romániához tartozó – helység nevééről a következőképpen ír: „Bizony rosz világba helyezi a bélteki, különösen a felső boldádi várcsban lakó Drághyakat az is, hogy a plebániám területén, mely őket uralta, a helynevek mind a lopás rablásra vonatkoztak; így Lophágy, oláhu Kucza, a hol a *lopott* holmit a Bükk hegy tövénél biztosságra helyezték; Felső és Alsó Boldád, hol a néprege szerint erdős hegyi *boltozott* pinczékben rejtegették a szász és örmény kereskedőktől elrablott kincseket; Nagy és Kis Szokond (:a sváb mondja Zokond;) a melyek *zokon* vehették a fegyveres urak gyakori requirálását; s Oláh Hodos, hol a szomszéd olygarchák között néha *hadra* is került a sor.” Bizony, ezeknek a magyarázatoknak nincs semmi valóságalapjuk. A tudákos magyarázat is csak a hangalaki hasonlóságból indul ki, és ezt próbálta történelmi eseményekkel vagy mondákkal alátámasztani.

Naiv dolog lenne itt megállapodni. Túlszárnyalás mindig is lehetséges. A második világháborút követően Bereg és Ugocsa nagyobb részét a Szovjetunióhoz csatolták. Már 1946-ban megkezdődött a helységnevek „rendezése”. Nem valószínű, hogy ismerték volna a Pesty-féle anyagot, de annak megfelelően jártak el. A beregi Szerencsfalváról ezt írták 1864-ben: „Mivel az Ó falut, nem tudni, mi oknál fogva, midőn el kellett hagyniok, e mondatot hangoztatták: »Menjünk tovább *szerencsét* próbálni«, és így jelenlegi nevének – a nép közt lévő hagyományként – ez lenne az eredete.” A *szerencse* szót lefordították ukránra, így lett a hivatalos neve máig is Scsaszlive. Az ugocsai Forgolány község még kalandsabb utat ért meg. 1864-ben így írnak róla: „Forgolány helység vette nevét bizonyos Forgolány Istvántól – nemelylek elő mondása szerint egy *leányról* neveztetett el *Forgó leánynak*, ’s innen neveztetik Forgolány.” A *leány* szót értette bele a névbe a szovjet hivatal, mert a községnek a Gyivicsne nevet adta, amely mindmáig megmaradt.

Mízser Lajos

Emlékpark Micskén

„Kevés olyan közösség vagy település van kis Erdélyországunkban, mint az érmelléki Micske, melynek örökségét úgy kutatják, tárják fel és raktározzák, mint éppen az övét. Ebben a munkában osztatlan szerepet vállalt a falu református közösségének lelkesze, Gavallér Lajos nagytiszteletű úr. Évek óta szent kötelességének tartja, hogy kutassa és közkinccsé tegye azt az ismeretet, melyet rájuk hagytak elődeik” – írja Veres-Kovács Attila a *Micskei Füzetek* 12. számának bevezetőjében.¹ Gavallér Lajos helytörténeti kutatásairól, eddig megjelent könyveiről (a *Micskei Füzetek* sorozatként) már beszámoltunk.² Az azóta eltelt időszak folyamán Gavallér Lajos újabb könyveket jelentetett meg, melyeknek ismertetése, méltatása joggal megérdemelné a figyelmet, már csak a helytörténeti témakörök sokszínűsége miatt is, de a 15. szám (*Micske méltó öröksége*) témája, megjelenésének szükségszerűsége, fogadtatása, és azáltal, hogy egy igencsak nagy horderejű helybeli eseménynek vált az írásos kiegészítőjévé, megérdemli a részletesebb bemutatást.

Micske több évszázados történelmének kutatása, feltárása közben Gavallér Lajos számos olyan kiemelkedő személyiséggel találkozott „*akik itt vannak eltemetve, de nyughelyük ma már ismeretlen [...], akik itt születtek, de máshol vannak eltemetve, és akik máshol születtek, de itt éltek és haltak meg*”.³ A 2011-es év elején merült fel az a gondolat, hogy a falu valamelyik, arra érdemes pontján emléket állítsanak, az említett szempontok alapján a település neves személyiségeinek. Így született meg egy emlékpark létesítésének a gondolata. Az emlékparkot végül a falu központjában Berecz István mérnök tervei alapján, Tripó István polgármester hathatós támogatása és Romocea Remus munkálatai nyomán 2011 őszére sikerült megépíteni.

A kiválasztott húsz személy Micske történetének utóbbi 550 éve során a magyar történelem kiemelkedő korszakainak olyan reprezentánsai voltak, akiknek tevékenysége messze túlnőtt a szülőföld, olykor Bihar megye határain is, országos szintűvé vált. Éltek, tevékenykedtek és példát mutattak a reneszánsz, Erdély aranykora, a Rákóczi szabadságharc, a reformkor, az 1848-49-es forradalom és szabadságharc, a kiegyezés utáni „boldog békeidők”, a két világhégés és végül a XX. század utolsó felének idején hősiességből, emberségből, kitartásból, szülőföldhöz való töretlen ragaszkodásból. Neveiket az emlékparkban elhelyezett márványtáblákra vésték fel; rövid életrajzukat, pályafutásukat és tetteiket a már említett könyvecske (*Micske méltó öröksége*) tartalmazza, ennek alapján mutatjuk be őket időrendi sorban.

A sort *Imre diák* nyitja meg, aki 1451-ben iratkozott be Henricus néven a bécsi egyetem kurzusának második félévére 4 garast fizetve.⁴ Őt követi *Zólyomi Dávid* (1598–1649), Bethlen Gábor bizalmi embere, Erdély főkapitánya, akit 1649-ben, feleségét, iktári Bethlen Katát később a micskei református templomban temették el.⁵ *Kállai István*, aki 1705-ben zászlótartó volt a kuruc hadban Bóné András mezei lovasseregében. *Baranyi Gábor* (1713–1775) templomépitő, bihari követ az alsótáblán. Az általa épített micskei római katolikus templom kriptájában temették el. *Miskolczy István* (1758–1841), kinek jelentős zálogbirtoka volt Micskén és környékén. Ő szervezte meg elsőnek a faluban az ingyenes iskoláztatást, alapítványának tőkéből fedezték a tanulók tandíját. Kriptája ma is áll a református temetőben. A falu általános iskolája az ő nevét viseli.

Baranyi Lajos (1796–1851) honvéd, *Baranyi Félix* (1802–1856) honvéd százados. Mindketten Micskén születtek. Az utóbbit a fegyverletétel híre 1849. augusztus 23-án Zsibón érte, innen szökött haza. *Miskolczy Károly* (1809–1870) nemzetőr, országgyűlési képviselő (bárándi körzet 1848, majd

¹ Kenyérkereset Micskén – kereskedelem, ipar és foglalkozások. *Micskei Füzetek* 12. Micske, 2009.

² Honismeret 2009/3.

³ Micske méltó öröksége, 3.

⁴ *Tonk Sándor*: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest, 1979. 241.

⁵ *Szalárdi János*: Siralmas magyar krónika. In: Erdély öröksége. Bp., 1941. V. 17.

margittai körzet 1861), a helynévkutatás és helynév-történetírás bihari üttörője. Micskén temették el, szülőházán a hálás utókor emléktáblát helyezett el az emlékpark felavatásának napján. *Tornyosy Ferenc* (1817–1865) gyógy- és műtőorvos, 1848–49-ben alorvos az egri katonai kórházban. 1850-ben Micskén telepedett le, ő volt a falu első orvosa. *Baranyi Ágoston* (1818–1894) Micskén született, 1865–75 között a margittai körzet országgyűlési képviselője (Balközéppárt), 1876–1888 között Szilágy vármegye főispánja, Zilah város díszpolgára volt. *Papp László* (1819–1881) Micske szülőtte, honvéd százados. Előbb a második bihari nemzetőr-zászlóaljban harcolt, majd átlépve a honvédséghez, a 31. zászlóaljban, mint főhadnagy, később pedig, mint százados vett részt az erdélyi harcokban.

Baranyi Ferenc (1821–1898) honvéd főhadnagy, Micskén született. Tagja az egyik, Vasvári Pál vezette bihari szabadsapatnak (Rákóczi-csapat). Szemtanúja volt a Havasnyagfalú melletti mérszárlásnak. A kevés megmenekülő között volt Baranyi Ferenc is, de Vasvári Pál ott halt hősi halált több társával együtt. A megmenekült főhadnagy később országgyűlési képviselő lett. *Szilágyi Ferenc* (1822–1900) Kossuth Lajos miniszteri fogalmazója, bizalmas embere a szabadságharc idején, annak bukása után hazai földön bujkált, míglén Micskén telepedett le, mint francia tanító a Baranyi családnál, váradi törvényszéki bíróként ment nyugdíjba. *Baranyi Miklós* (1825–1899) honvéd főhadnagy, Micskén született, előbb a bihari nemzetőrségben, majd a szegedi 3. zászlóaljban szolgált. Ott volt a világosi fegyverletételnél, minkeutána a környéken bujkált, később Debrecenben volt tanácsnok. Szülőfalujában temették el. *Morvay Károly* (1827–1921) honvéd, aki 94 éves korában halt meg Micskén, mint „48-49-es honvéd”. *Herpay József* nemzetőr, a Miskolczy család nevelőjeként lett nemzetőr 1848. október 31-én, hazatérve ő és utódai a faluban éltek több mint száz évig.

Baranyi Ödön (1851–1919) országgyűlési képviselő, Micskén született, Budapesten volt ügyvéd, 1881-ben a margittai kerület országgyűlési képviselőjének megválasztották (Szabadelvű Párt). Jókai Mór megírta róla, hogy a parlamentben mindig fekete atillában jelent meg. *Baranyi László* (1869–1942) Micskén született honvédezredes, elvégezte a Ludovika Akadémiát, az I. világháborút előbb a déli, majd az erdélyi fronton harcolta végig. 1937-ig élt Micskén a családjával.

Lakatos Sándor (1919–1944) az Arany Vitézségi Érem kitüntetettje, Micskén született Lakatos Sándor és Benedek Erzsébet gyermekeként. 1940-ben vonult be katonának. A keleti fronton számos német és magyar kitüntetésben részesült vitézségéért. Mint a 35. gyalogezred tizedese érdemelte ki és kapta meg az Arany Vitézségi Érmét (melyet 1939–45 között csupán 39 legénységi állományú magyar katona kapott meg). 1944 áprilisában esett el a keleti fronton.

Az emlékpark huszadik megnevezettje *Balogh Péter* (1920–1994) szobrászművész. Micskén született, szülei Balogh Lajos és Diósadi Róza voltak. A micskei iskola elvégzése után Nagyváradon volt ipari tanuló. Itt figyeltek fel tehetségére, 1941-ben a Nagybányai Művésztelep, majd a Budapesti Iparművészeti és utóbb a Bukaresti Képzőművészeti Főiskola szobrászati szakának hallgatója. Ez utóbbi főiskola szobrászati tanszékén is tanított. Egyéni kiállítások, művészi érmek és köztéri szobrok hazai és külföldi jelenléte, elismertsége tette nevét ismertté a képzőművészeti világban. 2007 óta szülőfalujának művelődési háza az ő nevét viseli.

Az emlékparkot 2011. október 2-án nagyszabású ünnepség keretében avatták fel. A nagyszámú közönségnek a parkot annak megálmodója, Gavallér Lajos mutatta be. Kelemen Hunor, az RMDSZ szövetségi elnöke, kulturális miniszter

Az emlékpark

beszédében többek között azt hangsúlyozta ki, hogy „Az a közösség, mely a múltra építi jelenét, és innen tervezi jövőjét, az életképes közösség. Összeköti a közös múlt, a közös nyelv és a hit”. Cseke Attila szenátor, valamint Szabó Ödön, az RMDSZ Bihar megyei ügyvezető elnökének méltató beszéde után a nemzeti színű szalagot Kelemen Hunor és Tripó István vágta át. A parkot annak római katolikus és református szertartás szerinti megszentelése, megáldása után a jelenlévők nagy érdeklődéssel járták körül.

Micske a kollektív emlékezés olyan parkjával gazdagodott, amely a maga nemében nem ismeretlen ugyan,

mint létesítmény (habár az emlékpark fogalmát nem ismeri a magyar értelmező kéziszótár 1978., 2000. és 2011. évi kiadása), nem sok van belőle az egész Kárpát-medencében. Ismereteink szerint a meglévők legtöbbje a magyar történelem egy-egy sorsfordító eseményéhez kötődik inkább, míg a micskei a helység utóbbi 550 évének nyitott történelemkönyve, mementója a sors által kijelölt, vagy utóbb választott szülőföldhöz való ragaszkodásnak, a fenn- és megmaradásért folytatott évszázados küzdelemnek és méltán megérdemlik az utókor tiszteletét. Felavatása óta a park igencsak látogatott, a helybeliek ismerős családneveket, olykor közeli vagy távoli rokonokat, netalán ismerősöket fedeznek fel, míg a Micskére látogatók egy Árpád-kori magyar település utóbbi több mint fél évezredes történetének jelentősebb személyiségeiről nyerhetnek információkat. A park a falu szabadtéri megemlékezéseinek, ünnepségeinek a színhelyévé is vált, méltóbb helyet március 15-e megünneplésére találni sem lehetne.

Micskén már készül az a tájház – közel az emlékparkhoz –, ahol bemutatásra kerülnek a település egykori életét szemléltető, még fellelhető kiállítási tárgyak több teremben (régii szoba-konyha, szövés-fonás, szöttek, szőlőművelés, hajdani fotók a faluról, annak lakóiról). Gavallér Lajos távolabbi tervei között szerepel, hogy kötetbe foglalja az idők folyamán Micskéről elszármazott hírességeket, azok tevékenységét, elért eredményeiket.

Kovács Miklós

Emléktábla-avatás Dombóváron

Két évfordulót ünnepelt emléktábla-avatással 2012. június elsején a dombóvári Illyés Gyula Gimnázium. Fél évszázada alakult meg itt Tolna megye első honismereti szakköre és 35 éve nyitott meg az iskola múzeuma.

A Gimnázium alagsorában, az egykori múzeum előtt elsőként az iskola diákjai adtak műsort június elsején délután verssel, prózával, zenével és énekkel. A műsort Pappné Farkas Gabriella és Gyarmati Gyöngyi tanárnők állították össze. Majd az egykori szakkörrel és az iskolamúzeumról Sinyi Zsolt által készített filmet tekintették meg a meghívottak. A filmen archív felvételtől beszélt néhai dr. Szőke Sándor szakkör- és múzeumalapító. A közelmúltban rögzített kockákon özvegye, a múzeum kialakítását segítő Szőke Sándorné az iskolai és a városi honismereti és múzeumi munkára emlékezett. Kiemelte, hogy bár az iskolai helytörténeti tevékenységet néhai férje doktori disszertációja indította el, az korántsem volt öncélú, hiszen tankönyvekből meg nem ismerhető tudást közvetített. Tanulóik két környékbeli ásatáson is részt vettek, amely sokukat indított arra, hogy a régészetet válasszák hivatásul. Csizmadia Éva egykori diák a '70-es évek elején az attalai lakodalmi szokások témakörében végzett kutatásait idézte fel. A munkában nagy segítségére volt Szőke tanár úr. Bosznai József, a gimnáziumi rajztanára az egykori iskolai kiállítás anyagát és a berendezéssel kapcsolatos munkákat elevenítette fel. A dokumentumfilm végén látható archív felvételen Szőke Sándor számolt be arról, hogy – látván a 2001-ben elindított városi helytörténeti gyűjtemény létjogosultságát – 2005-ben a gimnázium akkori igazgatója átengedte az iskolai gyűjteményt az intézménynek.

A filmben elhangzottakat Szőke Sándorné egészítette ki. Elmondta, hogy a hatvanas évek pedagógiájában meghonosodó új látásmód nyomán országos mozgalommá vált a honismeret, amely a szülőföld szeretetét erősíti meg. Az 1970-es években Dombóváron felmerült az igény, hogy ne csak helytörténeti gyűjtés legyen és publikációk szülessenek, hanem múzeum is nyíljon meg. Először egy Kodály-szobát szerettek volna létrehozni, amihez négy helyiségre volt szükségük. Addigra már megvolt a vasúttörténeti gyűjtemény és a faragók tábora is élénk mozgalommá vált. De akkor ezek a tervek meghíúsultak. Az alapítás az egység, az összefogás időszaka volt. A diákok megtanulták szeretni lakóhelyüket, elszájtították a gyűjtőmunka és a dolgozatkészítés fogásait. Tanulásként említette az alapító özvegye: „*Mert aki gyűjt, megőrzi, megbecsül, az nem csak magának szerez pillanatnyi örömet, a közösséget szolgálja, a jövőt készíti és annak értékeit, örökséget hagy*”. Mit hagyott ez az iskolai mozgalom örökül? – tette fel a kérdést. Az iskolamúzeum üzenete: az értékeket őrizni, továbbvinni kell. Siker, hogy ennek szellemében kialakult a városi múzeum igénye, a helytörténeti munka az iskolakapun kívülre is kiterjedt. Ennek nyomán pedig 1984-ben megalakult a Városszépítő Egyesület. A szervezet értékképző szerepe nemcsak a városi múzeum létrehozásában, hanem a gimnázium seccói történetének feltárásában, és az öregdiák szövetség segítségével az iskola bejárata feletti címeres korona visszaállításában is megnyilvánult.

Révész László, a Szegedi Egyetem tanszékvezető egyetemi docense, az iskola öregdiákja felidézte, hogy 35 évvel ezelőtt szinte napra pontosan állt ugyanazon a helyen Rosner Gyula szekszárdi régész, és

köszöntőjét azzal kezdte: „Én egy sokkal nagyobb múzeumból érkeztem.” Azoknak a diákoknak, akik részesei voltak a gyűjtemény múzeum má formálásában, az iskolai volt a világ legnagyobb múzeuma. Olyan tanáraik voltak, akiktől megtanulták a történelem szeretetén túl a tárgyak megbecsülését, az azokkal való bánásmódot, a kiállítás-rendezés mesterfogásait. Ha nem becsüljük meg a régiek által használt dolgokat, sivár jövő vár ránk – mondta a professzor. Dombóváron ezt ismerték fel a gimnázium egykori tanárai, a helytörténeti kör aktivistái. Révész László szomorú tényként említette, hogy manapság olyan vidéki múzeumoknak a léte került veszélybe, amelyek a polgárok akarata nyomán jöttek létre és generációkat neveltek értékteremtésre és értékmegőrzésre. Kifejezte, mennyire hálás azért, amiben annak idején része lehetett a gimnáziumban, amely nélkül valószínűleg sohasem lett volna régész.

Kaczián János, a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület elnöke, a fél évszázaddal ezelőtt mozgalommá terebélyesedett honismeret lényegét fogalmazta meg, említést téve annak Tolna megyei művelőiről. Majd bejelentette, az általa képviselt egyesület emléklappal tiszteleg az előtt, hogy az Illyés Gyula Gimnázium Tolna megyében először alakított diák honismereti szakkört és annak folytatásaként iskolai múzeumot. Kiemelte, mindez köszönhető volt az országosan ismertté lett helytörténészeknek, Szőke Sándornak és mindenkinek, akik pártolták, fontosnak tartották és felkarolták a helyismereti és a helytörténeti tevékenységet, felismerték a honismeret jelentőségét. A megyeiével egyetemben a Honismereti Szövetség emléklapját is Szenyéri Zoltán igazgatónak átnyújtó Kaczián János végül azt kívánta, hogy a gimnázium továbbra is legyen otthona a honismereti tudás terjesztésének.

Az évfordulós rendezvény zárásaként Szenyéri Zoltán előbb leleplezte az egykori iskolai múzeum bejárata előtt elhelyezett emléktáblát, majd a Dombóvári Helytörténeti Múzeum és a Gimnázium közös iskola- és múzeumismereti totóját kitöltő diákok közül sorsolás útján kiválasztott szerencséseknak nyújtott át ajándékokat. Az ünnepséget követően a vendégek közül többen – köztük a későbbiekben az iskola és a Helytörténeti Gyűjtemény tárgyi emlékeivel férje oldalán megismerkedő Illyés Mária, Illyés Gyula leánya – részt vettek a házigazdák által biztosított vendéglátáson és beszélgetésen az iskola könyvtárában.

Cserveni Gábor / www.infodombovar.hu

Huszonöt éves a zsámboki Tóth-alapítvány

1987 júniusában született meg ez a dokumentum a boldog zsámboki-kóróstanynai éveinkre emlékezve a „*a zsámboki nép iránti tiszteletünk és szeretetünk maradó emlékeként azon tanulók jutalmazására, akik jeleskedtek Zsámbok község jó hírnevének öregbítésében, főként a helytörténeti munkában, a helyi hagyományok ápolásában, a község kulturális értékeinek megőrzésében, gyarapításában*” – olvasható a bevezetőben. Az alapítványt Dudás Józsefné iskolaigazgatóval együtt irtuk alá, a községi vezetés részéről Kókai Zoltán tanácselnök támogató egyetértésével. A gazdag honismereti-helytörténeti hagyományokkal büszkélkedő községünkben, ahol már az 1930-as években virágzott a *Gyöngyös-bokréta* és egyedülálló *falumúzeum* létezett, sokan felismerték ennek a kezdeményezésnek a jelentőségét, és buzdították, segítették a gyerekeket a kutatómunkára, a kis pályázatok megírására. Ennek eredményeként az elmúlt 25 év alatt 142 tanuló 241 dolgozatot készített, amelyeket a témához kapcsolódó rajzokkal, fényképekkel tettek még szemléletesebbé. Jó néhány gyerek több munkát is készített. Ilyen szorgalmas pályázók voltak pl. a *Boda*, a *Solymosi* és a *Hrágyel* család gyerekei, vagy a *Hudobalányok*, illetve *Balogh Enikő*, *Kakucska Csilla*, *Urbán Petra* és még hosszan lehetne sorolni a neveket.

A megírt témák rendkívül sokfélék, a község lakóinak múltbeli emlékeiről és jelen életéről: személyes családi emlékek, történelmi események, egykori és mai mezőgazdasági munkák, népművészeti, építészeti alkotások, vallási szokások, kulturális tevékenységek, stb. Külön is említésre érdemes a község 2000. évi teljes körű „feltérképezése”, a mai életkörülmények bemutatása és sok egyéb helyi jellegzetesség ismertetése. Ez a hangyaszorgalommal összegyűjtött gazdag ismeretanyag az alapítványi kezdemény nélkül örökre elveszett volna, így viszont a *község írott emlékezeteként* megőrződik a jövő számára.

A gyűjtőmunka során nemcsak az elődök nehéz életviszonyait ismerték meg a gyerekek, hanem azok átéltöit, családjuk idősebb tagjait is, és így megerősödtek a nemzedékek közötti pozitív érzelmi kapcsolatok, nőtt az idősebbek tisztelete, megbecsülése is, ami ebben a hajszás világban a család, a zsámboki identitás, a kipróbált erkölcsi értékeink erősítését és gyökereink ismeretében a nemzetnevelést is hatékonyan szolgálta! A felnőtt segítők szerencsére népes csoportjából név szerint is illik megemlíteni *Mayer Ferencné* egykori szakkörvezető-tanárt, *Györéné Guszti* nénit, a helyi népművelés ve-

zetőjét, *Szigetiné Simon Rozália* és *Lázárné Both Mária* osztályfőnököket, a mesélőkedvű helyi lakosok közül pl. *Soós Vera* néni, és köszönet illeti mindazokat, akiknek nevét a pályamunkák őrzik.

Az idén megújult alapszabállyal működik tovább az alapítvány, amelynek kuratóriumi elnöke *Szigetiné Simon Rozália* iskolaigazgató, tagjai pedig *Holló Ilona* polgármester és *Lapu Márta*, az iskolai osztályfőnöki munkaközösség vezetője. Az alapítvány a következő években is meghirdeti a pályázatokat, amelyeket elbírálás után a tanév végén jelvényt, oklevéllel és némi pénzzel ünnepélyesen jutalmaznak. Az értékes honismereti anyagot a szakszerű megőrzés végett folyamatosan átadjuk a Pest Megyei Levéltárnak, ahol minden érdeklődőnek rendelkezésére áll a *zsámboki Tóth-alapítvány* honismereti gyűjteménye.

Tóth József

A Magyarország Felfedezői Szövetség Hagyományőrző és Vezetőképző tábora

Sárospatak, 2012. július 29 – augusztus 6.

Immár huszonegyedik éve álltunk meg a szövetség Nemzeti Hármashalma előtt, hogy a hagyományainkat követve minden felfedezőnk személyesen nyissa meg a tábort. Ez úgy történik, hogy a szülőföldjéről hozott maréknyi földet a halmok egyikére hinti, bemutatkozik, s elmondja, hogy mely nevezetes helyről hozta földjét. Ilyenkor mindenki ráfigyel, ő a nyitónévpő főszereplője. A Hármashalom egy kicsi Magyarország. Aki földet adományoz, a hazához kötődésének aranyfonalát varázsolja szívébe. Több felfedezőnk gyönyörűen fogalmazta meg gondolatait a szülőföldjéről, az anyanyelvéhez fűződő érzéseiről. Ők Széphalmon, a Magyar Nyelv Múzeumában olvasták fel írásaikat. Vállomásaik felkerültek a múzeum honlapjára.

Árpádházi Szent Erzsébet szobránál még az egész tábor együtt hallgatta meg a Sárospatakon született királylány legendáját. Utána kis csapatok indultak a város nevezetességeinek felfedezésére. A szabadságharc pataki diákhőseinek szobránál találkoztunk, ahol megemlékeztünk a hős fiúkról. A város nevezetességeivel a következő napokban még tovább gyarapodtak megtalált kincseink, de felfedezőink már e naptól kezdve elgondolhatták, hogy mi lesz a sárospataki nemzeti örökségük, amelyet próbálapjukon is megőrokitenek.

„*Találkozás*” *Rákóczi*val. 1703-ban egy pásztorbotba rejtett levelet vittek a felkelő magyarok a bujdosó Rákóczihoz. Hazahívta a nemzet, hogy álljon a szabadságharc élére. Felfedező csapataink megtalálták, megfejtették a titokot üzenetét, s vítezi próbák teljesítésével jutottak el Rákóczihoz, aki seregébe fogadta az akadályokat leküzdő kurucokat.

1709-ben a sárospataki vár lovagtermében II. Rákóczi Ferenc ifjakat, gyermekeket fogadott be csapatába, a Nemes Ifjak Társaságába. Az avatásról hiteles dokumentumok számolnak be. Szövetségünknek is vannak nemes ifjai, s többen teljesítették a Rákóczi tiszti próbát. Avatásukat ugyanabban a lovagteremben rendeztük meg, úgy, ahogyan egykor történt. A Rákóczit felidéző ifjú ugyanúgy avatta fel nemes ifjait, Rákóczi tiszteit, mint egykor a fejedelem. A zászlót a történelmi évfordulón a város adományozta szövetségünknek. Jó érzéssel hallgattuk Mátyus Ilona erdélyi csapatvezetőt, aki felidézte a Kolozsváron tartott megemlékezésüket a Nemes Ifjak első avatásáról.

Zarándokútra indultunk Borsiba, a fejedelem szülőhelyére. Az erdélyi Hármashalu felfedező csapatának tagjai Zrínyi Ilonát, az édesanyját köszöntötték versekkel, dalokkal.

Koronajáték Füzér várában. A vadregényes Zemplénbe indultunk. Egykor Füzér várában őrizték a Szent Koronát. Erre emlékeztetett játékkunk. Történelmi játékkal, akadályok leküzdésével jutottunk fel a várba. Amikor kis csapataink megérkeztek a vár kápolnájába, meglepetés várta őket. Ekkor derült ki a koronát idéző menetlevél titka. Egy társukat kellett kiválasztani, akit nemes tulajdonságaiért azon a történelmi helyszínen megkoronáznak. Ekkor döbentünk rá, hogy egymás értékeinek felismerése, szép szavakkal való méltatása bizony megtanulandó feladat. Élmények, átélések útján képezzük jó vezetővé felfedezőinket. Ez a pedagógia szövetségünk „arca”. Esténként a napzártna, a pásztorútnál megnevezik a nap dicséretre érdemes társukat. Hazavihető, otthon megvalósítható pataki adomány.

Szabó Jóska éve volt 2012. A szabadságharc talán legfiatalabb hőse volt a tizenegy éves korában honvéddé lett fiú. A Hernád-menti Nagykínizsen született, hét útközetben harcolt, s a tápióbszei csatában, 12 évesen adta életét hazájának. Életrajza forrásokból felderített, a szövetség őri a dokumentu-

mokat. A róla elnevezett évünk lezárásakor váratlan esemény történt. Hősünk életéről, harcairól két csapatunk is felkészült egy történelmi játékkal. Mindkettő nagyszerű volt, mindkettőt lejátáztuk a Bodrog gátján. Örizzük meg az alkotók nevét: Bereczki Erzsébet az erdélyi Hármashalu Szent István unokái felfedező csapat vezetője, Balázs György az Abafiak-Gyöngyös csapat vezetője.

Hősünk életéről, tetteiről egy irodalmi műsort alkotott Mátyus Ilona csapatvezető, amelyet nagy sikerrel a csapat tagjai mutattak be. Elküldjük a szövetség csapatainak.

Sátoraljaújhelyen, a Jókai Mór Általános Iskola parkjában áll a szövetség által alapított honvéd emlékliget. A kopjafák a zempléni, felvidéki gyerekhonvédek emlékét őrzik. A szövetség mádi csapata itt mutatta be Mád honvéd fiának életét, örökségét. Koroknay Dániel 15 évesen a honvédsereg főtüze volt, s az utolsó ütközetben, Ácson érte a halál. Mádon nevét vette fel a felfedező csapat és az általános iskola. Talán a világon egyedülálló, hogy egy iskola gyermekhős tanítványának nevét viseli. 2013 *Koroknay Dániel éve* lesz a szövetségben. Csapatainknak programjavaslatokat, játékterveket küldünk.

A felsőszei-felvidéki csapatunk néphagyományőrző játékdélután rendezett. Évek óta jobbnál jobb ötleteket tanulunk játékból, amelyet könnyedén megrendezhetünk bárhol.

Táncházt volt a tábor utcájában. Jól mulattunk, köszönjük az üllői Laza családnak.

Műhelymunka és egy váratlan esemény. Felfedezőink megismerkedtek a szövetség új próbáival, felkészültek a néphagyományőrző, várfelderítő, történelmi, vezetői próbákra. Élményt, segítséget adott munkájukhoz az országosan is egyedülálló gyűjteményünk, *A szabadságharc gyermekhőseinek múzeuma*. Hőseink közül példaképet választottak, s nevét próbalapjukra írták. Egyik délután összeállt egy kis csapat, s engedélyt kértek egy játékdélutánra, amelyet a bodroghalászi gyerekeknek szerveznek. Okleveleket rajzoltak, saját pénzen jutalom-csokikát vettek. Vezetőket neveltünk.

A Rákóczi Múzeum örömmel fogadta kérésünket a lovagtermi avatásra, s ez már 21 éve így van. Megbecsüli felfedezőink munkáját a Magyar Nyelv Múzeuma, a sátoraljaújhelyi Jókai Iskola őrzi kopjafáinkat. Sárospatak városa rendbe hozta épületeinket, új ágyakat kaptunk, szebbek lettek álmink.

Záróünnepünkön vendégünk volt Aros János, a város polgármestere, aki SÁROSPATAK HAGYOMÁNYŐRZŐJE emléklappal tüntette ki felfedezőinket. RÁKÓCZI HÜSÉGÉBEN szövetségi kitüntetéssel köszöntük meg a város szeretetét.

Rakó József

A XVIII. Partiumi Honismereti Konferencia

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság (PBMET) 2012. szeptember 7–9-e között szervezte meg XVIII. Partiumi Honismereti Konferenciáját *Nagyszalontán*, a Magyar Házban. A Szózat elnéklése után *Csúry István*, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke és *Gyenge Béla* Szalonta római katolikus plébánosa tartott áhítatot. *Dukrét Géza*, a PBMET elnöke üdvözölte a megjelenteket. Üdvözölő beszédet mondott *Török László*, Nagyszalonta polgármestere, RMDSZ-elnök; *Debreceni-Droppán Béla*, a Honismereti Szövetség elnöke; *Fehér József*, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke; *Gaal György*, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság elnöke; *Révász Gizella*, a Határon Túli Emlékhelyekért Alapítvány elnöke; *Széman Péter*, a Báthory István Alapítvány elnöke pedig az EMKE országos elnökének üdvözlését tolmácsolta.

Ezt követően átadták a Fényes Elek-díjakat. Az idén kitüntetésben részesült *Bessenyei István* ny. lelkipásztor (Segesvár); *dr. Dénes Zoltán* esperes plébános, debreceni egyetemi tanár; és post mortem *Nánási Zoltán* (Érmihályfalva). A Társaság különdíját *Sándor Tivadar*, arad-gáji római katolikus plébános kapta. Emléklapot kaptak azok, akik segítettek a konferencia szervezésében.

A konferencia fő témái voltak: A Partium és a Bánság egyházi műemlékei és nagy személyiségeink emlékezete. Az előadások sora hagyományosan a konferenciának helyt adó Nagyszalonta megismerésével kezdődött: *Dánielisz Endre* a város történetét ismertette, amely Kölesér történetével kezdődött; *Patócs Júlia* a szalontai Arany János-kultuszról, az Arany-múzeum megalapításáról, az Arany-szobrok elkészítéséről, az Arany János Irodalmi Kör tevékenységéről számolt be. Ezt követően *Filep Antal* egyetemi professzor (Budapest) a Györfly István Fekete-Körös-völgyi fotóiból összeállított kiállítást nyitotta meg, s beszámolt Györfly István néprajztudós tudományos munkásságáról, kutató útjairól a Fekete-Körös-mente falvaiban. Ebéd után a társaság a várossal ismerkedett *Dánielisz Endre* vezetésével, aki részletesen bemutatta a református templomot, a mellette lévő szoborparkot, a Csonka-toronyban elhelyezett Arany János Múzeumot. Este a Toldi Néptáncsoport hagyományőrző műsorát nézték meg.

Másnap délelőtt a következő előadások hangzottak el: *Starmüller Géza* (Kolozsvár) nemzeti jelképeinket mutatta be. *Filép Antal* (Budapest) Viski Károlyról, a magyar néprajz tudós professzoráról érkezett, aki nagyszalontai gimnáziumi tanársága alatt döntötte el, hogy a néprajz művelését választja élethivatásául. *Hitter Ferenc* (Felsőbánya) Boldog Scheffler János szatmári püspök életútját ismertette, számos illusztráció segítségével. *Pásztai Ottó* (Nagyvárad) a Hoványi család kapcsolatát mutatta be a nagyváradi Királyi Jogakadémiával. *Horber Pál* (Nagyvárad) K. Nagy Sándor „Biharország Orbán Balázs” címmel ismertette a helytörténeti kutatás nagy úttörőjének honismereti munkáját a magyarországi jobbagység történetéről. *Kiss Endre József* (Sárospatak) a Petőfi-kultusz két – a „hivatalos” és a „népies” arcáról, s ismertette a szibériai Barguzin-expedíció „eredményeit”. *Olasz Angéla* (Arad) szívhez szóló előadást tartott a nemzet és Arad emlékezetében élő Kossuth Lajosról. *Halász Péter* (Gyimesközéplek) Mikecs Lászlórol, a csángók kutatójáról érkezett, aki kilencvenöt esztendővel ezelőtt született Bihardiószegen. *Matekovits Mihály* (Arad) az aradi minorita kultúrház rövid története című előadását felesége, Matekovits Mária olvasta fel. *Wanek Ferenc* (Kolozsvár) a húsz esztendeje eltávozott, nagyváradi biológus Jurcsák Tibor tudományos hagyatékát mutatta be. *Ujj János* (Arad) az újaradi Szentháromság-szobor restaurálását ismertette. *Mátyás Attila* evangélikus lelkipásztor (Nagyvárad) a nagyváradi egyház rövid történetét és az evangélikus templomot mutatta be.

Délután a következő előadásokat hallgattuk meg: *Dr. Vajda Sándor* (Borosjenő) Borosjenő egészségügyi ellátásának múltjáról és jelenéről beszélt, hangsúlyozva dr. Balogh Ernő munkásságát. *Széman Péter* (Szilágysomlyó) somlyói Báthory Istvánról, erdélyi fejedelemtől és lengyel királyról érkezett. *Kovács Rozália* (Érmihályfalva) a Szláv-családot mutatta be, melynek tagjai most restaurált kápolnát építettek az Érmihályfalvához tartozó Tótfalun. *Bartos Elekes Ildikó* (Nagyvárad) Hűség a faluhoz, a földhöz és önmagához Sárközy Gerő verseiben című tanulmányát olvasta fel. *Szendró Dénes* (Isaszeg) Tóth Árpád költő isaszegi emlékeit ismertette. Az utolsó előadást *Deák József* (Borossebes) tartotta, Borossebes és környéke a Wencheim család alatt (1891–1919) címmel.

A konferencia közgyűléssel zárult. Az elnöki beszámoló után röviden beszámoltak a területi elnökök. Bemutatták az új tagokat, akik átvették a tagsági könyvecskét. Ezután megtárgyalták az egyesület legfontosabb problémáit. Mozgalmat indítanak a zilahi Wesselényi-emlékhely megmentésére és tanulmányutat szerveznek Kazinczy nyomában. A közgyűlés után meghallgatták *Gali Teréz* előadóművész szívhez szóló, felemelő műsorát, ami méltó zárása volt a konferenciának.

A harmadik nap szakmai kirándulással folytatódott. Sarkadon meglátogatták a református templomot. Gyulán megtekintették a várat, az Erkel-házat, Békéscsabán a Munkácsi Mihály Emlékházat, a belvárosi római katolikus templomot, az evangélikus kis- és nagytemplomot. Geszten meglátogatták a nagyon elhanyagolt Tisza-kastélyt és az Arany János házat, ami abból az időből való, mikor a fiatal költő a Tisza fiúkat tanította.

A konferenciát anyagilag támogatta az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete, a Bihar Megyei Tanács, a Nemzeti Kulturális Alap és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület.

Dukrét Géza

A hetvenesztendős Dukrét Géza köszöntése

Vannak emberek, akiknek a neve és szellemi teljesítménye eltéphetlenül összefonódott szülőföldjükkel, vagy a szívük szerinti elkötelezettséget jelentő tájjal. Ahogy Kós Károly Kalotaszeggel, Domoikos Pál Péter a moldvai magyarokkal kötötte össze a sorsát, úgy forrt össze Dukrét Géza neve és munkássága a *Magyarországi Részeknek* is nevezett *Partium* művelődéstörténetével. De nemcsak helytörténeti gyűjtései, műemléki, néprajzi kutatásai és feldolgozásai gyökereznek az őt (romániai) megyét magába foglaló partiumi tájban, hanem arra is vállalkozott, hogy mindemellett összefogja és eredményesen működő szervezetbe tömörítse e rendkívül széttöredezett táj lokálpatriótáit. Tiszta szívvel mondom, hogy nincs a Kárpát-medencében még egy olyan történelmi tájegység, amelynek magyarságát ilyen eredményesen sikerült volna mozgósítani az elmúlt húsz esztendő során a megtartó honismereti munkára, mint a Dukrét Géza elnöklethe alatt működő *Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság* közössége.

Amikor 1993 májusában Bartha Évával, a Honismereti Szövetség titkárával ellátogattunk Nagyváradra, hogy Dukrét Géza hívására részt vegyünk a *Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság* alakuló ülésén, talán egyikünk sem gondolta, hogy immár csaknem két évtizede gyümölcsöző honismereti munkakapcsolat és emberi barátság alapjait rakjuk le azon az összejevetelen. A részletekre

nem is emlékszem, hiszen a hazatérésünk olyan lidércnyomások között történt, aminek nyomasztó élménye jórészt elnyomta a többi. Klubszerűen berendezett helyiségben, meglehetősen egyes bútorok között ültünk, s emlékeim szerint nem igazán tudunk konkrét tanácsot adni a partiumi honismereti szervezet létrehozására. Inkább arról beszélünk, hogy mi, belső-magyarországiak, hogyan szervezzük és működtetjük az akkor már több mint 30 esztendeje szervezett formában létező, 1990-ben pedig önálló szervezetként bejegyzett Honismereti Szövetséget. Akkor már vagy három évtizede kapcsolatban voltam a külhoni, főként az erdélyi és felvidéki magyar kulturális élet szervezőivel és közönségeivel, mégsem – vagy talán éppen ezért nem – hittük, hogy megmondhatnánk nekik, miként szervezzék meg a maguk honismereti egyesületeit, avagy szövetségét. Ehelyett arról beszélgettünk, hogyan igyekezzünk megvalósítani az elképzeléseinket, miben tudnánk együttműködni, s úgy gondoltuk, tanuljanak ebből annyit, amennyit akarnak, s alakítsák a maguk szervezetét, ahogy legjobbnak látják.

De – mondom – ennél többre nemigen emlékszem, különben is siettünk vissza, mert dr. Bársony Istvánnak, a Hajdú-Bihar megyei honismereti egyesület titkárnak másnap reggel vizsgáztatnia kellett az egyetemen. A határon várakozó több kilométeres kocsisorból megriadva Csenger felé kanyarodtunk, ám ott ugyanekkora volt a torlódás. Fogcsikorgatva araszolhattunk, s a zürzavart kihasználó, jó pénzért egérutakat ajánló szélhámosokat átkozva, valamikor hajnaltájt sikerült kimenekülnünk Romániából, hogy aztán eszeveszett tempóban elérjünk Debrecenbe.

Dukrét Gézával, a néprajzgyűjtővel azonban nem ez volt az első találkozásom. Ismertem már a Magyar Néprajzi Társaság által az önkéntes gyűjtők számára rendszeresen meghirdetett pályázatairól és találkozóiról. Tudtam, hogy régóta foglalkozik turizmussal, diákjaival bejárta egész Erdélyt, nagy hangsúlyt fektetve a települések történetére, népeletére és műemlékeire. Tudtam, hogy 1970-től foglalkozik néprajzgyűjtéssel, kicsiny lakásában hatalmas és értékes magángyűjteményt hozott létre főként kerámiákból, s 1982-ben írta meg első néprajzi dolgozatát, ami akkor ugyan a fiókban maradt, de 1993-ban ezzel nyerte el a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság III. díját és a budapesti Néprajzi Múzeum pályázatának különdíját. Olyan embert ismertem meg benne, amilyenekre akkor már több évtizede vadásztam – több-, de inkább kevesebb sikerrel – az elszakított területeken. S mivel szándékaink közösek voltak, alighanem szükségszerű volt, hogy előbb-utóbb szorosabb kapcsolatba kerüljünk.

Soha nem volt köztünk formális munkakapcsolat, nemcsak a nagy távolság, hanem a találkozási alkalmak ritkasága miatt is. Hiszen Budapesten, vagy a környékén laktam, kenyérkereső foglalkozásom is oda kötött, szabadságaim idejében pedig rendszerint a moldvai Csángóföldön gyűjtöttem, vagy filmmeztem. Olyan, szerintem ideális baráti szálakkal kötődünk egymáshoz, hogy mindig tudunk a másiktól, s ha az alkalom vagy a szükség úgy hozta – számíthatunk egymásra. Amikor a Duna TV-nél a külhoni magyar tájegységekről a *Kapcsok* műsort készítettük, természetes volt, hogy a partiumi Hegyközt, Máramarost, a Bárosdágot, a Fekete-Körös völgyét Dukrét Géza közreműködésével, hatalmas helyismeretere alapozva, közreműködésével mutattuk be. Az is természetes volt, hogy ő maga egyre rendszeresebben látogatta az önkéntes néprajzi gyűjtők találkozóit, valamint a Honismereti Akadémiákat, én pedig – hacsak tehettem – részt vettem a Partium különböző helyein szervezett honismereti konferenciákon, jobban megismerve ezt a néprajzi és történelmi emlékekben gazdag tájat, amin korábban oly sokszor csak keresztül utaztam. Kérésre többször is írt a Honismeret folyóiratba, máskor ő jelentkezett különféle témákkal. Amikor pedig valaki – egyébként jeles személy – olyan összejevetelt szervezett Budapesten a Partiumi Füzetek bemutatására, amin mindössze 11 érdeklődő vett részt, megmérgeződtem, s az 50. kötet megjelenése alkalmából a Honismereti Szövetséggel, valamint az MVSZ Szent László Akadémiájával megszerveztük a Magyarok Házában a partiumi honismereti munka nagyszabású szemléjét. Ott mondtam el Dukrét Géza szellemi teljesítményéről, hogy „... páratlan, példa nélküli vállalkozásról van itt szó. A Partiumi füzetek sorozat olyan rugalmas műfajt teremtett, amibe a kisebb tanulmányok gyűjteménye éppen úgy belefér, mint egy-egy témakör nagyobb lélegzetű megjelenítése. Van köztük monografikus igényű feldolgozás és van adattárszerű gyűjtemény, ami alapot szolgáltat egy-egy település vagy témakör később elkészülő, teljességre törekvő feldolgozásához.” Azóta sem gondolom másként, mert „ha valaki áttanulmányozza ezeket a füzeteknek az anyagát, jelentést és tartalmat kapnak, ismerőssé válnak az olyan tájnevek, mint Erdőhát, Avasság, Paládok, Érmellék, Tövis-hát, Rézalja, Temesköz; az olyan településevek, mint Zsibó, Koltó, Szentjobb, Telegd, Köröstarhány és hasonlók. Sorban megtalálhatják bennük szülőhelyüket olyan régi ismerőseink, mint Ady Endre, Arany János, Bartók Béla, Fényes Elek, Hollósy Simon, Kazinczy Ferenc, Sinka István, és a többiek: Báthoriak, Wesselényiek, Károlyiak ... s a magyar történelem más jeles személyiségei és családjai.” De nem csak a Duna TV műsoraiban és a honismereti konferenciákon vetettük össze a vállunkat, hanem a Magyar Művelődési Intézet által szervezett közművelődési tanácskozásokon és a kárpát-medencei civil szervezetek budakalászi találkozóin is összehangoltuk elképzeléseinket.

Mondom és vallom: Dukrét Géza olyan honismereti szervezetet hozott létre, amit – sajnos – az egész Kárpát-medencében páratlannak kell tekintenünk. Hogy miért gondolom így? Mert hogyan –

nem erőszakolva, hanem magától értetődően – a gyakorlati munkában és írásaiban összeillesztette a természetjárást a helytörténettel és a művelődéstörténettel; ahogyan megszervezte és működteti a Partiumi Füzetek köré rendeződött honismereti közösséget; ahogyan előteremt a Partiumi Füzetek megjelentetésének anyagi alapjait; ahogyan meghirdette és megszervezte a kastélyok és várak környékének ifjúsági nyári táborok keretében végzett karbantartását, a turulmadaras emlékművek számbavételét; ahogyan kidolgozta és megvalósította a partiumi honismereti munkát támogató önkormányzati, egyházi vezetők, vállalkozók körét; ahogyan a honismereti konferenciák előadásait, cikkekké, tanulmányokká, kiadványokká érleli, érlelteti, megszerkeszti – az mind példaértékű, követésre méltó tevékenység. Másfelől annyira magától értetődő, hogy az ember elgondolkodik: vajon máshol miért nem alkalmazzák ezeket a megoldásokat. S hogy miért nem? Mert kevés, végtelenül kevés az az ember, aki ilyen tudatosan, ilyen összeszedetten, ha kell aprólékosan, ha pedig úgy kell, akkor nagyvonalúan valósítja meg azt, ami a hagyományos értékek megőrzésével és felmutatásával szolgálja egy kisebbségbe taszított magyar közösség megmaradását.

Úgy érzem: a *Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság* és személy szerint *Dukrét Géza*, elsősorban kiadványaival szolgálja vállalt céljai megvalósítását: a Partium helytörténeti értékek bemutatását, a térség honismerettel foglalkozó szellemi kapacitásának összefogását. Hiszen a nyári műemlékvédő és állagmegóvó ifjúsági táborok, a különböző témájú honismereti konferenciák, az emléktábla-állítások és a temetőfelmérések végső soron mind a *Partiumi Füzetek* megvalósulását és minél tartalmasabbá tételét szolgálják. Hogy úgy mondjam, az említettek szervezésébe fektetett munka elsősorban a kiadványokban érvényesül és hasznosul. Az éltető kapcsolat természetesen kölcsönös, erőfeszítéseiket a kiadványok dokumentálják, tagjaikat – a megjelenés lehetőségének megteremtésével – ezek ösztönzik kitarató munkára, közösségüket a Partiumi Füzetek fogják össze.

Dukrét Géza nagy érdeme, hogy az általa életre hívott és működtetett *Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság* nagyban hozzájárul e határ menti régió pezsgő és aktív közművelődési életéhez. Örömmel látom és hallok, hogy egyre több belső-magyarországi, sőt máshová szakadt magyar lokálpatrióta veszi fel vele a kapcsolatot, szervez vele és általa tájegységeken és határokon átnyúló kézfogásokban megvalósuló honismereti összejöveteleket. S mire ezek a köszöntő sorok megjelennek, mi is megtértünk már a közös moldvai utunkról, ahol megvalósítottuk a partiumi és a moldvai magyarok egymásra találását.

Nem azért dicsérem Dukrét Gézát, mert a barátom, hanem azért tartom a barátomnak, mert rokonlélekre leltem benne, és úgy érzem, *közös értékeket szolgálunk*. A magam és a Honismereti Szövetség elnöksége nevében, hetvenesedik születésnapján köszöntöm Dukrét Gézát és kérem a Jóistent, tartsa meg Őt sokáig erőben, egészségben és a honismeret jegyében fogant barátságunkban.

Halász Péter

Kitüntetettjeink

„*Saját gyökereink, saját múltunk előtt hajtunk fejet.*” – Ezekkel a szavakkal méltatta Kövér László házelnök a Szent István-napi ünnepség alkalmával kitüntetetteket, akik között ott voltak a honismereti mozgalom jeles személyiségei és folyóiratunk több szerzője is:

Bodó Sándor, a Budapesti Történeti Múzeum főigazgatója, szövetségünk tiszteleti tagja a *Magyar Érdemrend középkeresztje* (polgári tagozat);

Kujbuszné Mecsei Éva, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár igazgatója, *Löffler Erzsébet*, az egri Érseki Könyvtár, Levéltár és Múzeum igazgatója, *Perjés Klára*, az MTVA Kossuth rádió Vasárnapi újság, az Arcvonalok és a Történet hangszerelve műsorok vezető főszerkesztője; *Bedécs Gyula*, a Győr-Moson-Sopron megyei Idegenforgalmi Hivatal nyugállományú igazgatója, *Csoma Gergely* fotóművész, szobrász, író és *Szöllősy Vágó László*, a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség főtítkára a *Magyar Érdemrend lovagkeresztje*;

posztumusz *Szénássy Zoltán* révkomáromi helytörténész, nyugalmazott középiskolai tanár a *Külhoni Magyarságért Díjban*;

Kubassek János geográfus, az érdi Magyar Földrajzi Múzeum igazgatója, *Kunkovác László* Balogh Rudolf-díjas fotóművész és *Sáray László*, a Tokaji Író-tábor titkára a *Magyar Érdemrend tisztikeresztje* kitüntetésben részesült.

KÖNYVESPOLC

GAZDA LÁSZLÓ:

Csángómagyar falvak I–III.

Izig-veig honismereti kiadványként köszönhetjük Gazda László, nemrég elhunyt sepsiszentgyörgyi tanár csángó helytörténeti lexikonát. Hiszen napjainkban, amikor a moldvai csángómagyarokkal foglalkozó könyvek között ritka az olyan, amelyik nem a már megjelenteket kéri újra, s nem is kiagyalt – olykor légből kapott – elméletekkel foglalkozik, külön öröm, ha friss fel-tárából való nemes ércre bukkanunk. Ilyen a hosszú évek szorgalmas munkájának betakarítása közben, 2007-ben elhunyt Gazda László imponáló terjedelmű – végül már testvére, Gazda Klára által sajtó alá rendezett – könyve, amely több mint ezer oldalon veszi számba a moldvai római katolikus csángók magyarságának gyökereit, törzsét és virágait. A korábbi munkájában¹ feldolgozott 34-gyel szemben most 290 moldvai település magyarságáról ad számot ez a három kötet, a Románvásár fölötti Acélfalvától a Mojnest melletti Zemesig. Néhány ki is maradt, mint például a Gyimes szomszédságában lévő Kostelek. A szerző nem statikusan, hanem térbeli és időbeli változásában értelmezi a *történelmi Moldvát*, sőt ott van a számba vett falvak között Bukovina egykori öt székhely települése (Andrásfalva, Fogadjisten, Hadikfalva, Istensegits és Józseffalva), valamint a Besszarábiába eső Csöböröcsök (de hiányzik Kisjenő-Kisinyov, Ör hely-Orhei és a többi); itt vannak az I. világháború utáni földosztásokkal Dobruzdzába került csángó kirajzások, és szerepel számos olyan falu is, amelyek egykori magyar lakosságát a török és a tatár hordák, vagy a román egyházi és világi adminisztráció már kipusztította.

Hatalmas mennyiségű anyagot tartalmaz tehát a három kötet. Gazda tanár úr egy-egy szócikkben a településeket először a térképen helyezi el, aztán természetföldrajzi leírásával a tájban: ismerteti domborzati viszonyait, geológiai múltját, talajadottságait. Ezután rátér nevének eredetére, ahol már meggyűlik a baja a román forrásokkal, amelyek nagy súlyt fektetnek arra, hogy minden magyar névadású településről megkísérüljék bebizonyítani: az bizony román, s minél kevésbé az, annál nagyobb az igyekezet. Forrófalváról például megkockáztatja egy – neve szerint magyar eredetű – egyházi szerző, hogy az a román nyelvben a cigányok gúnyolására használt szóból ered,² noha a kifejezést a román szótárak sem ismerik, a községben pedig soha nem élt cigány közösség. Gazda László toleranciáját jelzi azonban, hogy az ilyen és hasonló esetekben megmutatja a dolgoknak nemcsak a színét, hanem a fonákját is.

Ez után következnek a település történetére vonatkozó adatok. A szerző általában a kronológiai rendet követi, hiszen a források jellege, gyér száma és esetlegessége miatt még „mini-monográfiák” készítésére sem vállalkozhatott, pedig – mint számos esetben kiderül – hajlama és készsége meg lett volna rá. Csakhogy a Sepsiszentgyörgyön tanárkodó, majd nyugdíjaskodó Gazda Lászlónak ezen a téren csak nagyon korlátozottan áll-

tak rendelkezésére az anyaggyűjtéshez szükséges lehetőségek. Hiába élnek hat évtizede közös országban, erdélyi magyarok ma sem könnyű hozzájutnia a moldvai levéltárak anyagához, a jászvásári katolikus püspökségen és a plébániákon őrzött dokumentumokat pedig hét lakat alatt tartják, amire meg is van minden okuk. Azokból ugyanis fel lehet (ne) tárnai a maga valóságában a moldvai csángómagyar települések keletkezésének körülményeit, migrációs jelenségeit; az anyakönyvekből a névadási, keresztelési, házassági, temetkezési szokásokat; a *historia domusokból* (ha van ilyen, és miért ne lenne?) megismerhető volna a falu krónikája, a templom és az egyházközség létesítésének, átszentelésének körülményei, és még számos olyan ismeret, aminek eltitkolására mindent elkövet a moldvai római katolikus klérus. Hiszen még abból a tucatnyi falumonográfiából, ami egy-egy csángó településről az utóbbi években állami és egyházi kiadókna megjelent, sem sikerült tökéletesen kigyomlálni múltjuk minden magyar emlékét. Különösen Lahovari George Ioan és társai,³ aztán Gabor Istif,⁴ valamint a magyarok iránti elfogultsággal aligha vádolható Iorga Nicolae⁵ munkáiban találunk meglepően őszinte adatokat, olykor szavakat, mondatokat, sőt hosszabb leírásokat is a moldvai csángók magyar voltáról. Sőt a jászvásári püspökség Lumina Creștinului című havilapja – ami újabban az interneten is olvasható⁶ – legtöbbször számában is található egy-egy moldvai katolikus település jól-rosszul megírt, dióhéjnyi története. Jórészt ezekből, továbbá a csángó falvak néptanácsainál kapott kéziratok falutörténetekből gyűjtötte össze Gazda László gondos, aprólékos munkával a történeti tár anyagát. A Lahovari Nagy földrajzi szótárán kívül felhasználta az annak előmunkálatai során készült, szám szerint 12 *megyei földrajzi szótár* adatait is, amelyek egy-egy településről sok esetben részletesebb anyagot közölnek, mint az össze-dolgozott „marele dicționar”, vagyis a „nagy” szótár. Ehhez járulnak még az 1970-es években, helyszíni tapasztalatok során szerzett személyes ismeretek, bemegyások, amik árnyalják az írott forrásokból, statisztikákból származó képet, otthonossá teszik a moldvai, magyar vonatkozású települések történeti tárát.

A falvakról, községekről, városokról szóló történelmi ismertetés – nagyjából időrendben –, kiterjed a korai okleveles említésekre, majd következnek a lélekszáma, a vallási és az etnikai viszonyokra, a nyelvi állapotra (nyelvjárás, családnevek, helynevek), lakosságának foglalkozására vonatkozó adatok; határának művelési ágak szerinti megoszlása, a természetett növények aránya, a tartott állatok fajtái, a falukép, a településszerkezet, az említésre méltó középületek, az iparosítás jelenségei. Kiterjed úgyszólván mindenre, amit a szerző rendelkezésére álló forrásanyagból össze lehetett szedni.

Gazda László könyvének fő értékét a korlátozott lehetőségek ellenére is a mindaddig használatlan, sőt részben ismeretlen források összegyűjtése, feltárása jelenti, amiknek legfontosabb hozzáadékát beépítette helytörténeti

¹ *Gazda László: Codex. Bibliotheca Moldaviensis. Harghita Kiadóhivatal. Csíkszereda, 2005. 512 oldal*

² *Gabor, Istif: Dicționarul comitatilor catolice din Moldova [Moldvai katolikus községek szótára]. Ed. „Conexiuni”. Bacău, 1996. 96.*

³ *Marele dicționar geografic al României [Románia nagy földrajzi szótára] I–V. București, 1898–1902.*

⁴ *Gabor i. m.*

⁵ *România cum era pină la 1918 [Milyen volt Románia 1918-ig]. București, 1972. II. k.*

⁶ <http://www.ercis.ro/lumina/>

lexikonjába. Ezeknek a forrásoknak túlnyomó része román nyelvű, ami a moldvai magyarok történelmével foglalkozók egy része számára hozzáférhetetlen, így a román nyelv birtokában lévő szerző három kötetére nagy szolgálatot tesz a csángó művelődéstörténet kutatóinak. Persze nem könnyű a szinte véletlenszerűen összeálló anyagot egységes szöveggé gyűrní, mert a moldvai csángómagyarok „helytörténeti kutatója” számára nemigen van más lehetőség, mint hogy a már megjelent gyűjteményes munkákból, az elsőt, sokszor ellenőrizetlen, alkalmi közlésekből – kényszerű „puzzle játékosként” – próbálja összerakni egy-egy település múltjának mozaikképét, ám Gazda László ezzel a feladattal is igyekezett megbirkózni. Tehát itt elsősorban a szerző számára hozzáférhető források köré, tartalma és minősége határozza meg a településekről bemutatott kép részletgazdagságát és élességét. A forráskritika, a különböző helyekről származó, alkalmanként egymásnak ellentmondó adatok összevetésének, hitelesítésének lehetetlensége miatt azonban az ilyesfajta kronológia olykor veszélyekkel jár. Nemcsak a történések folyamatossága török meg számtalanszor, de előfordul, hogy egymás mellé kerülnek a különböző jelentőségű és megbízhatóságú, vagy éppen egymásnak ellentmondó információk. Tekintettel azonban a csángó településekre vonatkozó adatok ritka és hiányos voltára, úgy kell tekintenünk erre a három kötetre, mint Fényes Elek és Pesty Frigyes XIX. század közepén megjelent hatalmas méretű, és – nem az eredményt, hanem módszerét tekintve – hasonlóképpen szedett-vedett országleírásaira, amikor is az összegyűjtött és közölt anyag értéke és jelentősége az idő múlásával együtt éppen úgy növekszik majd, mint amazoké, azóta.

Ezen kívül nyomatékosan hangsúlyozni kell a *Csángómagyar falvak* három kötetének még egy lényeges elemét, ami a könyv műfajából adódik. A honismereti mozgalomban évtizedek óta ismert gondolat, hogy a helytörténet bizonyos esetekben sokkal tisztességesebb műfaj, mint a köztörténet. Már a szovjet hódoltság idejében felismerték és lehetőségeink szerint hangoztattuk is, hogy a helytörténeti munkák konkrét helyekhez való kötődésük miatt sokkal kevésbé prostitálódtak, kevésbé vannak kitéve a különféle – elsősorban természetesen a marxista – ideológiai mellébeszélő, tényeket elfedő, sőt meghamisító hatásának, mint a köztörténet. Az úgynevezett marxista történelem ugyanis végtelenségig leegyszerűsített, egyszemélyes, hazugságban pácolt szövegei helyett a térségekhez, településekhez, vagy még kisebb egységekhez kötődő helytörténeti munkák már természetükön fogva is tárgyyszerűbbek és tényszerűbbek, és ha mégsem: jobban kilóg a mellébeszélés lólába, sokkal inkább elválik benne az a bizonyos fakéllia – a májtól. Azt hiszem, ez az értékrend szinte tökéletesen ráillik a moldvai csángómagyarok történelmével foglalkozó, „többségi” szemléletet tükröző állami és egyházi kiadványokra, ahol a marxizmushoz hasonlóan talajtan, „történelmi” ideológia is elsősorban a köztörténethez hasonló műfajú írásokban⁷ érhető tetten. Ezzel szemben az egy-egy településsel foglalkozó monográfiákban az általános típuszöveg mellett – amiben a csángómagyarokat románnak, sőt (horribile dictu!) dák eredetűnek nyilvánítják – mindig találunk magyar helyneveket, családneveket, továbbá olvashatunk a falu magyarságát jelző népszokásokról, s

egyéb, akár őszintének is tekinthető jelenségről. Mert minél konkrétabb az adatok, annál inkább feltárják a valóságot. Gazda László könyve pedig izig-vérig helytörténeti munka. Azaz teszik nemcsak a településekről lexikon-szerűen közölt, gondosan adatolt szócikkek, de a szöveget illusztráló, Tánczos Vilmostól és a szerzőtől való fényképek is, köztük számos magyar feliratú keresztől, harangról. Mindezt erősíti Gazda Klárának a könyv Utószavában közölt, a moldvai Jugánból Erdélybe származott csángó asszony identitásának boncolultságát bemutató, részletgazdag esettanulmánya.

Biztos vagyok benne, hogy ha majd – előbb-utóbb – sor kerül a moldvai csángómagyarok történelmének átfogó, minél szélesebb forráskörre és forráskritikára alapozott feldolgozására, Gazda László munkájának olyan szerepe lesz benne, mint az égre törő hegyecsúcsok meghódítói számára a középső régióban létesített, s a továbbhaladást megkönnyítő bázisáboroknak.

(Nap Kiadó, Bp., 2009–2011.)

Halász Péter

CZIRJÁK ÁRPÁD:

Erdélyi Magyar Breviárium III.

„Az új templom falai” címmel rendkívül érdekes írás jelent meg az azóta már megszűnt *Új Magyarország* című napilap hasábjában, több mint 16 évvel ezelőtt. Arról tudósít, hogy rendhagyó eset történt Kolozsvárott a Protestáns Teológiai Intézetben. Czirják Árpád katolikus érseki helynök a kolozsvári Szent Mihály templom plébánosa védte meg doktori disszertációját. A dolgozat pedig – ilyenre még nem volt példa Erdély történetében sem – a heves vérmérsékletű, szöszéken és írsaiban türelmetlenül szókimondó, Szegedi Kis István protestáns tudós teológiáját elemzte.

A breviárium, más néven zsolozsma a katolikus papok, főleg szerzetesek számára előírt közös imádság (Magyarországon a zsolozsma végzésének szokásai a bencés hagyományokon keresztül már 1100 körül kialakultak.) Czirják még az első kötet előszavában azt írja, hogy könyve nem imádságokat, hanem egészen más jellegű írásokat tartalmaz, a breviáriumhoz legfeljebb annyi a köze, hogy a közölt írások is naphoz kötöttek, s míg az imádkozó ember az istenszerepére, e könyv olvasója – szerző reménye szerint – Erdély szeretetére kap indítást. A breviárium szó a rövidsége is utal – folytatja a szerző. Rohanó világunkban legtöbb ember az időhiány miatt panaszkodik. Nincs idő olvasásra, pihenésre, emberi kapcsolatok kiépítésére, azok elmélyítésére, noha az emberi lét az emberről váls, önmagunkat csak mások révén valósíthatjuk meg.

Az *Erdélyi magyar breviárium* „szereplőit” a szerző szabadon választotta ki, de a könyvben csak azok kerülhetnek be, akik e tájon születtek és biztos források alapján ismert születésük napja, és a szellemi élet bármely területén maradandót alkottak, de már elköltöztek az élők sorából. A kötet semmiféle felekezeti szempontot nem követ, sőt még a bemutatott személyiségek vallását sem tünteti fel, ahogy a szerző fogalmaz: „É gazdag csokor éppen azért ilyen szép, mert minden vallás színei megtalálhatók benne. Igazán sajnálhatjuk, hogy Dávid Ferenc a nagy vallásalapító csak azért nem tűnik fel nagyjaink között, mert nem ismerjük születésének pontos időpontját.”

A 8 év után megjelent befejező III. kötetre is éppúgy jellemző szerzőjének műveltsége és imponáló tárgyi tudása, a művészetek, a filozófia, a nyelvészet, a néprajz, a

⁷ Két legkirívóbb példája a *P. dr. Iosif Petru M. Pal*: *Originea Catolicilor din Moldova* [A moldvai katolikusok eredete]. Săbăoani – Roman, 1942. valamint a *Mărtinaș, Dumitru*: *Originea ceangăilor din Moldova* [A moldvai csángók eredete]. București, 1985., de számos hasonló szemléletben pácolt kiadványt sorolhatnánk.

népköltészet, politológia, a demográfia magas fokú ismerete, egyszerűen, a magyar és egyetemes művelődéstörténet kiváló pallérozott művelője. A III. kötetben is örömmel fedeztük fel, hogy a képanyag G. Szabó Béla illusztrációival gazdagodott.

Ahogy az első két kötet kereteit tekintve, ez is nagyszerű, átgondolt és formatervezett alkotás. Az egyes hónapokat Szilágyi Domokos Szeptember, Október, November, December versfüzére fogja keretbe, majd részletesen bemutatja a nap ünnepeltjeit, közismert, Apafi, Báthory István, Benedek Elek, Bólyai János, Gábor Áron, Klebersberg Kuno, Mikó Imre, Pázmány Péter, Tompa László, Wesselényi Miklós, stb., és kevésbé ismert politikuskok, tudósok, írók, költők, természettudósok életrajzát ismerteti, kiemelve mindig keresztény voltukat és magyarságukat. Czirják az emberi kapcsolatok, érzések, társadalmi rezdülések változatos alapos megfigyelője és ismerője. Stílusa tömör, elegáns, olvasható, helyenként azonban erős pátozhatja át. Ettől a III. kötet sem mentes.

A „nyomda ördöge” itt is dolgozott, de lényegesen kevesebb a nyomdahiba benne, mint a korábbi kötetekben (115–116. oldal) és ritkultak az értelemzavaró hibák is, melyek közül csak egyre utalok (115. oldal) piederstára és nem „piederstálra” emel. Ebben a kötetben is kívánatos lett volna a költői idézeteknél a kútfő megjelölése.

Ízelítőül kukkantsunk bele a kalendáriumba. „*A kaland szépsége a kalandor rütsága*” címmel Bethlen Miklós grófra, Erdély kancellárjára emlékezik szeptember 1-én, születésnapján közölt írásában. Czirják kiemeli, hogy Bethlen önéletrajza a művelődéstörténet ritka, értékes dokumentuma, melyben megismerhetjük a Rákócziak, Barcsayak, Apafiak korának politikai, diplomáciai, hadászati eseményeinek mindennapi életét. A fejedelmi udvar multságának bemutatása érzékelteti, hogy eleink is hús-vér emberek voltak, a sűrű hétköznapokat az ünnepek örömeiben oldották fel. De rámutat arra is, hogy a kaland szónak negatív felhangja van, hajdan kereskedelmi vállalkozást, üzletet jelentett. Nem véletlen, hogy az 1670-ben alapított angol-kanadai Hudson Bay Társaság elnöke a közgyűlés nyitóbeszédét még ma is ezzel a megszólítással kezdi: „Uraim, Kalandorok!” A cikk végén azonban visszatér szülőföldjére: „Párizs címerében e szavak olvashatók: »Fluctuat, nec mergitur« [Hullámzik, nem merül el]. Erdélyt sokszor megtéptázták a történelem viharai, mégsem merült el. Legyen a múlt a jövő záloga!”

Széchényi István szállóigévé vált mondását „*Le-gyünk hazafiak ne szájjal, hanem vállal*” idézi szeptember 4-én gróf Mikó Imre művelődéspolitikus miniszter születésnapján. Mikó, aki az MTA tagja, történetíró is volt, sokoldalú és áldozatos tevékenységével az „erdélyi Széchényi” nevet vívta ki magának. Az Erdélyi Múzeum Egyesület megnyitója (1859) az erdélyi magyar kultúra történetének mérföldköve volt. Az ünnepségen Erdély színe-java részt vett. A császári megbízott ugyancsak meglepődött, amikor a közgyűlés titkos szavazással a német helyett egyhangúlag a magyar nyelvet tette az Erdélyi Múzeum Egyesület nyelvévé. Az Egyesület azóta mind tudományos munkásságával, mind múzeumi tevékenységével az erdélyi magyar tudományosság legnagyobb műhelyévé vált. Mikó nevét csak ez az egy alkotása is hallhatatlanná tenné, jöjjelhet az Egyesület alapítása csupán teljes életművének töredéke. Az írás végén Arthur Millert idézi: „*Manapság az emberek kiegyeznek ötven-hatvanszázalékos erőbedobásban, szeremben, hivatásban, hitben, odaadásban. Félnek a száz százaléktól.*

Félnek a teljes önátadástól, mert az nem hagy hátsó kapukat, kizárja a mellékösvények lehetőségét. Amikor a bukás, a kudarc is százzszázalékos, bele kell halni.” Szerzőnk pedig hozzáteszi: „Csak a másokért vállalt életet követheti jó halál, csak aki minden odaadott, az kaphat meg mindent.”

„*Három Áron*” a címe a szeptember 20-án a Farkaslakán született világhírű író, Tamási Áron születésnapján közölt írásnak. Minket, székelyeket szeret az Úr – írja – mert három Áront is ajándékozott nekünk: Gábor Áront, Tamási Áront, Márton Áront. A székely atyafi szerint, ha a Jóisten is székely lenne, akkor Áron püspök már a mindenszentek társaságában forgolódna. A másik két Áron nem tart igényt a szentté avatásra, noha ők is istenfő emberek voltak. Egyikük ágúval, a másik tollal védte a szülőföldet. A ma született Tamási Áron végakarátának megfelelően végleg hazatért, és a szülői háztól kőhajításnyira, a templomkertben, két cseresznyefa között alussza örök álmát. Fejfáján ez áll: „*Törzsében székely volt, fia Humniának, / hűségese szolgálja bomlott századának.*”

„Szülőföld – két egybeolvasztott szó, noha külön-külön is a kinyilatkoztatás erejével hatnak. Hogy mit jelent a szülő, csak akkor tudjuk meg, amikor végső búcsút veszünk tőlük és az utánuk maradt új nyomozató teherték vállunkra nehezedik. Addig gyermekek voltunk, s hirtelen felnőtté váltunk, a halál avatott azzá, de az előléptetést visszaesésnek érezzük. A föld szó a földiben személyesedik meg. Felcsillan a szemünk, valahányszor gyermekkori játszótársainkkal, barátainkkal, falusfelünkkel találkozunk. „Földiek” vagyunk, dicsekszünk, és a beszélgetés alatt a gyermekkor színes filmje pereg emlékeztetünkben. Valahányszor kijelentjük: Erdélyország a mi hazánk, megcsillan a szemünk, megdobban a szívünk! Ki-ki úgy érzi, hogy Erdélynek az a vidék a legszebb ék-köve, ahol éppen ő született. A Nyikó menti szelid táj, a lehajló füzek alatt bujkáló Maros, a Csíkon ezüstszalagként végignyúló Olt, romantikus sziklak, zuhogó vízesések, barlangok, határkapuk, út menti kereszték, székelykapuk fogadnak. A tenger szintje fölött jónéhány száz méter magasságban mintha az ég is közelebb lenne hozzánk. A Délhegy, a Bucsin, a Hargita csúcsán az az érzésünk, hogy csak éppen ki kell nyújtani karunkat és máris a földi mennyországba érkezünk. Itt minden szép, de az élet küzdelmes. Szűzmáriás királyfi bálung: „*Énlaka fellett, a Firtos lova hátán, lehajlott fejfel elaludt a Gondviselés*”. Vajon valóban így van, vagy csak így látszik.

„*Nincs kis szerep, kis színészek vannak*” címmel érdekes gondolatokat vet papírra a szerző Ráthonyi Ákos neves színész születésnapján, november 8-án. Az antik görög orvostudomány szerint a szervezet fizikai egyensúlya, a lélek harmóniája a humortól függ. A humort az istenek ajándéknak tekintették, noha gyakorta ők sem bővelkedtek e mennyi adományban, az Olimposzon is a viszályok gyakran beármékölték a túlvilági boldogságot. Czirják Karinthyt idézve megjegyzi: „Nem tudok nevetni, ha röhöghetnek”, sejteti, hogy az igazi öröm a lélek mélyéről tör elő, azt hiába keressük a felszínen. „*A színház megtanít arra – vall színészet és a színház ars poeticájáról – hogy mi, emberek sohasem vagyunk azonosak önmagunkkal. Mindig érezzük valaminek a fájó hiányát. Valami titokzatos ösztön folyton arra készít, hogy továbblépjünk, kiadjunk, mássá legyünk. Soha nem tudjuk elérni a tökéletes önazonosságot, a kiteljesedést, létünk hiánytalan valóságát. [...] Mindannyian függünk valamitől. Függenek szüleinktől, anyagi lehetőségeinktől, környezetünkötől, tudatunk korlátaitól. Szabadságunk korlátozott, noha abszolút szabadságra vágyunk. A környező világ függvényei vagyunk, mégis folyton felkinál-*

kozik számunkra a döntés lehetősége. Életünk döntések sorozata. Ami nem döntés kiiktatása az életben, az semmi, szabad akarattunk kiiktatása, az árral való együtt-
űzés. Vannak kisebb, jelentéktelenné tűnő döntések, de vannak életre szóló, sorsunk kimenetelét meghatározó nagy döntések. Percről percre, napról napra, döntéstől döntésig építjük fel önmagunkat. Azok vagyunk, akiké döntéseink formálnak.”

„A szél kihívásai a fa gyökereivel válaszol” – Illyés Gyula elhíresült mondatát idézi december 28-án gróf Kuun Géza orientalista akadémikus a Magyarországi Naprajzi Társaság alapító elnökének születésnapján. Az írásban a szerző rámutat arra, hogy nem elég európai történelmünket ismerni, az őshaza múltját is tanulmányozni kell. Ha a régmúltat tanulmányozzuk, az őshaza szellemi hagyatéka tárulkozik ki előttünk. Megmaradásunk záloga magyarságtudatunk. Majd a Bécsbe érkező Napéleont idézi, aki megkérdezte tanácsadóját, Talleyrand-t, mit tegyen a magyarokkal? A főpap így válaszolt: „A magyarok becsülik nagyjaikat és büszkék múltjukra. Vedd el múltjukat és azt teszel velük, amit csak akarsz.” „Sok mindent elvettek tőlünk, számtalanszor kifosztottak, de a múltat nem vehetik el. Múltban, nemzetben kell gondolkodni és nem füt-fát ígérő politikuskokban, mert azok Churchill szerint olyanok, mint a rózsák és a lányok: tartanak, ameddig tartanak. A magyarságtudat nem jelenthet magyarkodást, amivel naponta találkozzunk. Nem eshetünk ugyanabba a kelepécebe, amelyből a dáko-román kontinuitáselmélet rajongói nem tudnak szabadulni.”

Udvarhelyi Olivér

Német nemzetiségi sors Tolna megyében

A hazai német nemzetiség története könyveszeti anyaga az utóbbi évtizedekben jelentős mértékben gyarapodott. A rendszerváltás utáni identitáskeresés új megközelítéseket eredményezett nem csak a kutatásban, hanem az életmód újra rekonstruálásában is: a nemzetiségi falunapok (csak néhány példa erre: a Bakonyban Városlőd, Németbánya, Iharkút, vagy a tolnai-baranyai fálvakban) nemcsak nagy médianyilvánossággal járnak, hanem számos helyi gyűjtemény létrehozására és könyvek kiadására ösztönöztek.

A hazai német nemzetiség múltja kutatásának egyik regionális központja a Pécsi Tudományegyetem szekszárdi Illyés Gyula Főiskolai Kara, ahol német nemzetiségi tanítói szakirányon is tanulhatnak a hallgatók. Az oktatók kutatómunkájának egyik eredménye az a kötet, amelyben három (magyar és német nyelvű) terjedelmes tanulmány foglalkozik a Tolna megyei német etnikum történetével, mai helyzetével: „E könyv... közvetíti a szerzők hosszabb távú kutatómunkájának részanyagát, amely a 300 év előtti forrásból indul, és elvezet a mába. Egy olyan Tolna megyei kisebbségben élő csoport helyzetét mutatja be, amely a maga szerény – nem túl tág lehetőségein belül –, de hozzájárult a tolnai fálvak alapításához, az egyház újjászervezéséhez, s az ország gyarapításához” – írja az Előszóban a szerkesztő.

A kötetben az első tanulmány Kurucz Rózsa írása, amelyben a szerző a német családok XVIII. századi betelepülésének történetét és életvitelüket dolgozta fel. For-

rásanyaga igen széleskörű (levéltári dokumentumok, német nyelvű családi Bibliák és imakönyvek, családi iratanyagok, plébániatörténetek, hazai és németországi kiadványok, falumonográfiák stb.), s mindezek keretbe foglalása olyan összefoglaló munkát eredményezett, amely megalapozza a további kutatások lehetőségeit, irányait és módszereit. A szerző nyomon követi a bevándorlás útvonatát, vizsgálja a letelepedés körülményeit, s bemutatja azokat a néprajzi sajátosságokat (az életmódokat: a munka világát, az élettereket, a hiteleket, az ünnepeket stb.), amelyek nagyrészt máig áthagyományozódtak. Róluk, immár évszázadokon át sorstársainkról jellemzésükre elég a szerző egyetlen mondata: „A német ember szorgalmas, takarékos, beosztó, vállalkozó polgár volt...”

Klein Ágnes a két világháború közötti nyelvhasználatot vizsgálta. Közismert probléma, hogy az egykori anyanyelv elvesztésének vagy a nyelvi közeg szűkülésének számos társadalmi és gazdasági, iskoláztatási stb. oka volt. Az 1945-ös cezúra után különösen felgyorsult az asszimilációs folyamat, amely által a nyelv visszaszorult a családi körbe, s majd fél évszázad kellett ahhoz, hogy nyilvánossá, újra élővé váljon. Ebben jelentős támasz lett a diszkriminációtól mentes nemzetiségi politika, benne a nemzetiségi oktatás, valamint a politika által is támogatott nemzetiségi kulturális élet újjáéledése.

A szerző hitelesen mutatja be a nemzetiségi iskolai oktatás gyakorlatát (ennek szakirodalmi hátterét), amely 1948 után megszűnt. A németnyelv-használat két világháború közötti és mai helyzetét a szerző olyan kérdőíves vizsgálattal tárta fel, amelyben a kérdések a nyelvhasználatra és a nyelvtudás szintjére vonatkoztak. A mai helyzetről írja a szerző: „Gyermekeivel a megkérdezettek 35%-a beszéli még a dialektust, 55% már magyarul társalog, és 10% a német köznyelvet választotta a kommunikáció nyelveként”. Az újra megtalált identitás erősödését jelzi a szerzőnek az a megállapítása, hogy „Többen azonban kiegészítésként jelezték annak fontosságát és büszkeségüket amiatt, hogy unokáik német tannyelvű iskolába járnak, jártak, és német nyelvvizsgával rendelkeznek”.

Egy szerzőpáros, Józán-Jilling Mihály és Krémer György kitágították kutatásuk terét: a magyarországi és benne a Tolna megyei német kisebbség önkormányzati rendszerét (történetét, jelenét) és kulturális autonómiáját vizsgálták. Részletesen taglalják az 1990 utáni azon eseményeket (törvénykezés, kisebbségi önkormányzati választások, Országos Önkormányzati Közgyűlés, konferenciák stb.), amelyek együtt adták meg a lehetőséget ahhoz, hogy a német kisebbség életében jelentős pozitív változások történjenek. A szerzők értékelték a kisebbségi önkormányzatok működésének eddigi tapasztalatait, a német és a hazai forrásokból megvalósított programokat, valamint az oktatási és kulturális autonómiájuk eredményeit is.

A tanulmányokhoz jelentős irodalomjegyzék, grafikon és képanyag kapcsolódik.

(Kurucz Rózsa szerk.: Német nemzetiség Tolna megyében. Die deutsche Minderheit im Komitat Tolnau. Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar, Szekszárd, 2010. 152 p.)

Tölgyesi József

Honismereti évfordulónaptár, 2013.

Adattárunkban az egyes évfordulók a hónapok és napok sorrendjében s azon belül időrendben találhatóak az alábbiak szerint: nap, születés (x) vagy halálozás (†) egyezményes jele, év. A csak évhez köthető események összeállításunk élén, a napra nem datálhatóak az adott hónap elején olvashatóak.

- x 1288. Károly Róbert (Nápoly) magyar király († Székesfehérvár, 1342. július 16.)

- x 1613. Bethlen János (Kisbún) erdélyi kancellár, történetíró († Nagyszében, 1678. február 18. előtt)

JANUÁR

4. x 1863. Apáthy István (Pest) hisztológus, zoológus, MTA lev.tagja († Szeged, 1922. szeptember 27.)
5. x 1913. Molnár István (Galánta) olimp.bajnok vízilabdázó, a Népstadion bementője († Bp., 1983. július 1.)
8. † 1938. Bajza József (Bp.) irodalomtörténész, történész, MTA lev.tagja (x Fugyivásárhely, 1885. január 31.)
9. x 1813. Kuthy Lajos (Érmihályfalva) író, ref.lelkész, MTA lev.tagja († Nagyvárad, 1864. augusztus 27.)
24. x 1763. Édes Gergely (Madar) költő, műfordító, ref.lelkész († Tiszatarján, 1847. október 20.)

FEBRUÁR

1. † 1713. Apafi Mihály (Bécs) erdélyi fejedelem (x Gyulafehérvár, 1676. október 13.)
5. x 1788. Kisfaludy Károly (Tét) író, költő, MTA r.tagja († Pest, 1830. november 21.)
8. x 1888. Korach Mór (Miskolc) vegyészmérnök, MTA r.tagja († Bp., 1975. november 27.)
10. x 1838. Thewrewk Emil (Pozsony) klasszika-filológus, műfordító, nyelvész, MTA r.tagja († Bp., 1917. február 23.)
12. x 1888. Alszegehy Zsolt (Nagyszombat) esztéta, irodalomtörténész, MTA r.tagja († Bp., 1970. január 14.)
16. x 1863. Justh Zsigmond (Pusztaszentornya) író († Cannes, 1894. október 9.)
16. † 1963. Lajtha László (Bp.) karnagy, népzenekutató, zeneszerző (x Bp., 1892. június 30.)
17. x 1788. Ungvárméti Tóth László (Kistokaj) költő, orvos († Bécs, 1820. augusztus 31.)
17. x 1913. Gyökössy Endre (Rákospalota) író, költő, pszichológus, ref.lelkész († Bp., 1997. november 20.)
19. x 1913. Balogh János (Nagybocskó) ökológus, zoológus, MTA r.tagja († Bp., 2002. augusztus 15.)
20. x 1813. Ormós Zsigmond (Pécska) főispán, műgyűjtő, művészettörténész, MTA lev.tagja († Bp., 1894. november 17.)
22. x 1838. Mathiász János (Ádámföldre) szőlőnemesítő († Kecskemét, 1921. december 3.)
24. 1538. A váradi béke aláírása

28. x 1913. Kálmán Béla (Lakompak) nyelvész, MTA r.tagja († Debrecen, 1997. augusztus 22.)

MÁRCIUS

1. x 1813. Reitter Ferenc (Temesvár) építészmérnök, MTA lev.tagja († Bp., 1874. december 9.)
2. x 1913. Entz Géza (Bp.) művészettörténész († Bp., 1993. március 3.)
7. x 1913. Bognár Rezső (Hódmezővásárhely) kémikus, MTA r.tagja († Bp., 1990. február 4.)
9. x 1913. Böződi György (Bözöd) író, szociográfus, történész († Budakeszi, 1989. november 25.)
10. x 1913. Kovács Imre (Alcsút) politikus, szociológus, újságíró († New York, 1980. október 27.)
11. x 1863. Dóczy József (Miskolc) nótaszerző († Bp., 1913. július 1.)
12. x 1888. Mónus Illés (Balta) politikus, újságíró († Bp., 1944. november 2.)
- 13–18. 1838. Pestet és Buda jelentős részét elöntötte az árvíz
19. x 1813. Vass József (Zalaegerszeg) klasszika-filológus, nyelvész, piarista szerzetes, történész, MTA lev.tagja († Buda, 1873. január 13.)
20. 1488. Thuróczy János krónikájának kinyomtatása
20. † 1888. Somogyi Károly (Esztergom) kanonok, MTA lev.tagja (x Tiszaföldvár, 1811. április 1.)
22. † 1963. Székely Mihály (Bp.) operaénekes (x Jászberény, 1901. május 8.)
23. x 1938. Ecsedy Ildikó (Ungvár) műfordító, nyelvész, orientalista, sinológus († Bp., 2004. február 5.)
24. x 1788. Frank Ignác (Nagykároly) jogász, MTA lev.tagja († Bécs, 1850. március 2.)
25. † 1913. Hampel József (Bp.) régész, MTA r.tagja (x Pest, 1849. november 10.)
26. † 1713. Esterházy Pál (Kismarton) költő, műgyűjtő, nádor (x Kismarton, 1635. szeptember 7.)
27. † 1613. Báthori Zsigmond (Libokovics) erdélyi fejedelem (x Várad, 1572. április ?)
28. x 1913. Hahn István (Bp.) ökortörténész, vallástörténész, MTA r.tagja († Bp., 1984. július 26.)
29. 1338. Károly Róbert elrendelte új, állandó értékű aranyérem verését
30. x 1763. Pethe Ferenc (Büdszentmihály) grafikus, mezőgazdász († Szilágysomlyó, 1832. február 22.)
30. 1988. Budapesten megalakult a Fiatal Demokraták Szövetsége (FIDESZ)

31. x 1813. Guyon Richárd (Bath) honvéd tábornok (1848/49) († Hárem Iszkeleszi, 1856. október 12.)
31. x 1888. Fitz József (Oravicabánya) irodalomtörténész, könyvtáros, nyomdatörténész († Bp., 1964. szeptember 12.)

ÁPRILIS

3. x 1888. Horváth Henrik (Szászhermány) művészettörténész, MTA r.tagja († Bp., 1941. január 15.)
9. x 1863. Rátz László (Sopron) matematikus, pedagógus († Bp., 1930. szeptember 30.)
12. † 1763. Hermányi Dienes József (Nagyenyed) író, ref. lelkész, első jelentős m. anekdotagyűjtő (x Olasztelek, 1699. szeptember 26.)
14. † 1838. Karacs Ferenc (Pest) mérnök, rézmetsző, térképész (x Püspökladány, 1770. március 16.)
18. x 1913. Szigeti Kilián Miklós (Szombathely) benecés szerzetes, zenetörténész († Győr, 1981. december 26.)
24. x 1913. Jékely Zoltán (Nagyenyed) író, költő, műfordító († Bp., 1982. március 19.)
25. 1938. Bíró László bejelentette golyóstoll-szabaldalmát Töltőtoll néven
28. x 1838. Hunyady Jenő (Pest) matematikus, MTA r.tagja († Bp., 1889. december 26.)
29. x 1863. Kollányi Ferenc (Szentpéter) egyháztörténész, kanonok, MTA r.tagja († Bp., 1933. május 1.)

MÁJUS

1. x 1838. Zsilinszky Mihály (Békéscsaba) főispán, történész, MTA r.tagja († Bp., 1925. október 4.)
3. x 1888. Homonnay Tivadar (Kalocsa) jogász, Bp. főpolgármestere († Bp., 1964. június 30.)
5. † 1588. Blandrata György (Gyulafehérvár) orvos, unitárius vallás egyik megalapítója (x Saluzzo, 1515)
7. † 1963. Baktay Ervin (Bp.) író, műfordító, művészettörténész, orientalista (x Dunaharaszti, 1890. június 24.)
9. x 1763. Batsányi János (Tapolca) költő, MTA lev.tagja († Linz, 1845. május 12.)
14. x 1838. Myskovszky Viktor (Bártfa) építész-mérnök, festőművész, művészettörténész, régész, MTA lev.tagja († Kassa, 1909. november 2.)
15. x 1713. Hell József Károly (Széklakna) bányamérnök, feltaláló, gépészmérnök († Selmecbánya, 1789. március 11.)
17. x 1788. Somssich Ignác (Sárd) főispán, királyi személynök, MTA ig.tagja († Mike, 1849. augusztus 29.)
19. † 1838. Schuster János (Pest) kémikus, orvos, MTA r.tagja (x Pécs, 1777. május 7.)
19. † 1913. Korányi Frigyes (Bp.) belgyógyász, MTA lev.tagja (x Nagykálló, 1827. december 20.)
21. x 1863. Winkler Lajos (Arad) gyógyszerész, vegyész-mérnök, MTA r.tagja († Bp., 1939. április 14.)

24. x 1813. Kmety György (Felsőpokorágy) honvéd tábornok (1848/49) († London, 1865. április 25.)

JÚNIUS

1. x 1913. Sötér István Kelemen (Szeged) író, irodalomtörténész, kritikus, műfordító, egyet. tanár, irod.tud.dokt., MTA r.tagja († Bp., 1988. október 7.)
2. x 1863. Ráth Zoltán (Győr) közgazdász, statisztikus, MTA lev.tagja († Csanak, 1902. augusztus 6.)
3. † 1938. Baross László (Bánkúpuszta) növénynevelő, „bánkúti búzák atyja” (x Felsőzsember, 1865. október 16.)
4. † 1888. Deák Farkas (Marosvásárhely) író, történész, MTA r.tagja (x Marosvásárhely, 1832. április 4.)
6. x 1913. Gobbi Hilda (Bp.) színész († Bp., 1988. július 13.)
7. † 1938. Dsida Jenő (Kolozsvar) költő, műfordító (x Szatmárnémeti, 1907. május 17.)
7. † 1938. Nádler Róbert (Bp.) festőművész, iparművész (x Pest, 1858. április 22.)
8. x 1913. Jagamas János (Dés) népzene kutató, zeneszerző, zenetörténész († Kolozsvar, 1997. szeptember 15.)
15. x 1763. Berzeviczy Gergely (Nagyolomnic) közgazdász, utazó, ügyvéd († Kakaslomnic, 1822. február 23.)
22. x 1913. Weöres Sándor (Szombathely) költő, műfordító († Bp., 1989. január 22.)
29. x 1838. Szily Kálmán (Izsák) fizikus, nyelvész, tudománytörténész, MTA r.tagja, MTA főtitk. († Bp., 1924. július 24.)
30. † 1963. Papp Károly (Tápióság) geológus, MTA lev.tagja (x Tápióság, 1873. november 4.)

JÚLIUS

1788. Kassán megindult a „Magyar Museum”, az első önálló magyar nyelvű évnegyedes folyóirat
2. x 1938. Szilágyi Domokos (Nagysomkút) költő, műfordító († Kolozsvar, 1976. október 27.)
5. x 1863. Földváry Tibor (Ötveny) műkorecsolyázó, m.sport első Európa-bajnoka († Bp., 1912. március 27.)
6. † 1888. Péchy Blanka (Bp.) előadóművész, író, műfordító, színész, főisk.tanár (x Pécs, 1894. szeptember 21.)
9. x 1913. Scheiber Sándor (Bp.) rabbi, történész († Bp., 1985. március 3.)
11. x 1863. Arany Dániel (Pest) matematikus, pedagógus († Bp., 1945. január ?)
16. x 1813. Rózsa Sándor (Szeged) betyár († Szamosújvár, 1878. november 22.)
16. x 1888. Török Gyula (Simánd) író, újságíró († Bp., 1918. október 20.)
17. x 1913. Hazai Kálmán (Marosvásárhely) edző, olimp.bajnok vízilabdázó († Koppenhága, 1996. december 21.)
20. x 1938. Lehotka Gábor (Vác) orgonaművész, zeneszerző († Vác, 2009. december 29.)

21. 1763. Létrehozták az első állami árvaházat
 23. x 1863. Bródy Sándor (Eger) író, publicista, szerkesztő, újságíró († Bp., 1924. augusztus 12.)
 26. x 1913. Szőnyi István (Bánlak) festőművész († Bukarest, 1967. december 7.)
 29. x 1913. Szőkefalvi-Nagy Béla (Kolozsvár) matematikus, MTA r.tagja († Szeged, 1998. december 21.)
 29. † 1963. Kelemen Lajos (Kolozsvár) levéltáros, történész, MTA külső tagja (x Marosvásárhely, 1877. szeptember 30.)
 30. x 1913. Dávid Antal (Kézdivásárhely) író, újságíró († Bp., 1988. július 26.)
 31. x 1913. Kosáry Domokos (Selmecbánya) történész, MTA r.tagja, MTA eln. († Bp., 2007. november 15.)

AUGUSZTUS

2. † 1813. Diószegi Sámuel (Debrecen) botanikus, ref.lelkész (x Debrecen, 1760. december 29.)
 3. x 1863. Gárdonyi Géza (Agárdpuszta) író, újságíró, MTA lev. és t.tagja († Eger, 1922. október 30.)
 8. † 1963. Ámi Lajos (Apagy) mesemondó (x Vásárosnamény, 1886. október 2.)
 9. † 1913. Szinyei József (Bp.) bibliográfus, irodalomtörténész, MTA lev.tagja (x Rév-Komárom, 1830. március 18.)
 15. † 1038. I. István (?) magyar király (x Esztergom, 969)
 20. 1963. Aporliget bekapcsolásával befejeződött a magyarországi falvak villamosítása
 22. † 1888. Trefort Ágoston (Bp.) művelődéspolitikus, MTA eln. (x Homonna, 1817. február 7.)
 23. x 1813. Simor János (Székesfehérvár) bíboros, esztergomi érsek, hercegprímás, MTA ig.tagja († Esztergom, 1891. január 23.)
 24. † 1838. Kölcsey Ferenc (Cseke) költő, kritikus, MTA r.tagja (x Szódemeter, 1790. augusztus 8.)
 25. 1938. Pethő Sándor megalapította a „Magyar Nemzet” című napilapot
 26. x 1913. Bulla Elma (Selmecbánya) színész († Bp., 1980. május 14.)
 27. † 1838. Nyíry István (Sárospatak) filozófus, matematikus, MTA r.tagja (x Átány, 1776. május 9.)
 28. x 1863. Lenhossék Mihály (Pest) anatómus, MTA ig., r. és t.tagja († Bp., 1937. január 26.)
 29. † 1938. Karinthy Frigyes (Siófok) író, költő, kritikus, műfordító (x Bp., 1887. június 25.)

SZEPTEMBER

3. x 1813. Eötvös József (Buda) író, művelődéspolitikus, MTA eln. († Pest, 1871. február 2.)
 5. x 1913. Donáth Ferenc (Jászárokszállás) agrárközgazdász, politikus, újságíró († Bp., 1986. július 15.)
 7. x 1913. Papp Bertalan (Tiszaföldvár) kétszeres olimpiai bajnok kardvívó († Bp., 1992. augusztus 8.)

11. † 1063. I. Béla (Rábca vidéke) magyar király (x ?, 1016. április ?)
 12. x 1888. Tersánszky Józsi Jenő (Nagybánya) író († Bp., 1969. június 11.)
 15. † 1913. Vámbéry Ármin (Bp.) orientalista, utazó, MTA r.tagja (x Dunaszerdahely, 1832. március 19.)
 17. x 1863. Szabó István (Erdősokonya) politikus, földművelési miniszter († Erdősokonya, 1924. november 1.)
 22. x 1863. Herczeg Ferenc (Versec) író, újságíró, MTA r.tagja († Bp., 1954. február 24.)
 27. † 1913. Teleki Géza (Bp.) politikus, MTA ig.tagja, M.Tört.Társ.eln. (x Dés, 1843. szeptember 28.)
 28. 1213. Meggyilkolták Gertrúd királynét
 30. x 1913. Gombos Gyula (Temesvár) író, irodalomtörténész, szerkesztő, újságíró († Bp., 2000. december 5.)

OKTÓBER

1. x 1713. Ráday Gedeon (Ludány) író, költő, mecénás, műgyűjtő († Pécel, 1792. augusztus 6.)
 8. x 1913. Rónay György (Bp.) író, irodalomtörténész, költő, műfordító († Bp., 1978. április 8.)
 9. x 1813. Somhegyi Ferenc (Bánd) piarista szerzetes, történész, MTA lev.tagja († Bp., 1879. július 1.)
 13. x 1813. Henszlimann Imre (Kassa) építészmérnök, művészettörténész, MTA r.tagja († Bp., 1888. december 5.)
 14. 1763. Esterházy Károly Egerben megalapította a liceumot
 14. x 1813. Török József (Alsóvárad) sebész, MTA r.tagja († Debrecen, 1894. március 14.)
 18. x 1888. Vasváry Ödön (Szeged) ref.lelkész, történész († Washington, 1977. július 12.)
 23. 1613. Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmé választása
 23. † 1863. Waltherr László Imre (Tarcal) nyelvész, történész, MTA lev.tagja (x Tarcal, 1788. november 1.)
 26. x 1888. Eckhardt Tibor (Makó) jogász, politikus († New York, 1972. szeptember 3.)
 27. † 1613. Báthori Gábor (Várad) erdélyi fejedelem (x Várad, 1589. augusztus 15.)
 28. x 1863. Fényes Samu (Tállya) filozófus, író, szociológus, ügyvéd († Bécs, 1937. augusztus 29.)
 29. x 1863. Kőrösfői-Kriesch Aladár (Buda) festőművész, iparművész († Bp., 1920. június 16.)

NOVEMBER

1. x 1788. Waltherr László Imre (Tarcal) nyelvész, történész, MTA lev.tagja († Tarcal, 1863. október 23.)
 2. 1938. Az első bécsi döntés alapján Magyarország visszakapta a Felvidék és Kárpátalja déli övezetét
 4. x 1913. Vörösváry István (Szentendre) könyvkidő, szerkesztő, újságíró († Toronto, 1993. december 8.)

6. x 1913. Kollányi Ágoston (Esztergom) filmrendező († Bp., 1988. május 7.)
10. x 1863. Kálnoki Izidor (Sümege) író, műfordító, újságíró († Bp., 1930. november 28.)
12. x 1913. Nagy Endre (Szöny) vadász, zoológus († Tapolca, 1994. július 12.)
14. x 1913. Mollay Károly (Sopron) helytörténész, művészettörténész, nyelvész († Bp., 1997. április 3.)
14. † 1913. Weinek László (Prága) csillagász, MTA lev.tagja (x Buda, 1848. február 13.)
16. 1888. A Magyar Testgyakorlók Köre (MTK) alakuló közgyűlése Budapesten
17. x 1813. Ihász Dániel (Nagydém) honvéd alezredes (1848/49), olaszországi magyar légió parancsnoka († Collegno al Baraccone, 1881. április 10.)
17. 1888. Felavatták az újjáépített veszprémi Petőfi Színházat
18. x 1663. Köleséri Sámuel (Szendrő) orvos, teológus, természettudós († Nagyszeben, 1732. december 24.)
18. x 1863. Bódis Jusztián János (Türje) bencés szerzetes, irodalomtörténész, klasszika-filológus, MTA lev.tagja († Komárom, 1921. július 31.)
23. x 1863. Hadik János (Pálóc) politikus, miniszterelnök († Bp., 1933. december 10.)
23. † 1863. Láng Adolf Ferenc (Nyitra) botanikus, gyógyszerész, MTA lev.tagja (x Pest, 1795. július 1.)
24. x 1863. Petz Gedeon (Harka) filológus, germanista, irodalomtörténész, nyelvész, MTA r. és t.tagja († Bp., 1943. december 21.)
24. † 1988. Szűcs Jenő (Leányfalu) történész, egyetemen, törttud.dokt. (x Debrecen, 1928. július 13.)
26. 1963. Bekapcsolták a százhalombattai hőerőmű első gépegyységét
27. x 1913. Benda Kálmán (Nagyvárad) történész, MTA r.tagja († Bp., 1994. március 13.)
27. 1988. A Magyar Vöröskereszt javaslatára első ízben szervezték meg a Vértanúk Napját Magyarországon
30. † 1963. Komjáthy Aladár (Bp.) író, költő (x Újpest, 1894. május 24.)
5. † 1888. Henszlmann Imre (Bp.) építézmérnök, művészettörténész, MTA r.tagja (x Kassa, 1813. október 13.)
6. † 1888. Hunfalvy János (Bp.) ev.lelkedész, geográfus, statisztikus, MTA r.tagja (x Nagyszalók, 1820. január 21.)
6. x 1888. Szakasits Árpád (Bp.) politikus, köztársasági elnök († Bp., 1965. május 3.)
7. x 1913. Szántó Piroška (Kiskunfélegyháza) festőművész, grafikus, író, műfordító, textilművész († Bp., 1998. augusztus 2.)
8. x 1538. Istvánffy Miklós (Kisasszonyfalva) alnádor, költő, történetíró († Vinica, 1615. április 1.)
9. x 1838. Pekár Imre István (Rozsnyó) feltaláló, gépészmérnök, közgazdász, MTA t.tagja († Bp., 1923. július 12.)
9. x 1888. Tóth Zoltán (Bp.) fegyvertörténész, MTA r.tagja († Bp., 1958. június 12.)
10. x 1888. Petz Aladár (Győr) műgyűjtő, sebész († Győr, 1956. február 27.)
10. x 1913. Takács Paula (Palermo) operaénekes († Bp., 2003. augusztus 27.)
10. 1963. Wigner Jenő kapta a fizikai Nobel-díjat
13. x 1888. Obermayer Ernő (Somlószőlős) agrármérnök, vegyészmérnök, MTA lev.tagja († Szeged, 1969. május 27.)
15. x 1738. Schönwisner István (Eperjes) kanonok, numizmatikus, régész († Nagyvárad, 1818. szeptember 26.)
16. x 1913. Kovács István (Bp.) fizikus, MTA r.tagja († Bp., 1996. június 8.)
17. † 1888. Paur Iván (Sopron) honvéd őrnagy (1848/49), levéltáros, régész, történész, ügyvéd, MTA lev.tagja (x Kismarton, 1805. június 21.)
18. x 1863. Bogdánfy Ödön (Torda) vízepítő mérnök († Bp., 1944. március 13.)
18. x 1913. Gyóni Mátyás (Bp.) bizantinológus, történész, MTA lev.tagja († Bp., 1955. szeptember 28.)
21. † 1888. Zsigmondy Vilmos (Bp.) bányamérnök, geológus, MTA lev.tagja (x Pozsony, 1821. május 14.)
23. x 1913. Anna Margit (Borota) festőművész, grafikus († Bp., 1991. június 3.)
24. x 1888. Kertész Mihály (Bp.) kétszeres Oscar-díjas filmrendező, színész († Hollywood, 1962. március 10.)
27. † 1863. Dreher Antal (Klein-Swechat) a m. sörgyártás egyik úttörője (x Bécs, 1810. június 7.)
28. x 1838. Kuun Géza (Nagyszeben) nyelvész, orientalista, MTA ig., lev. és t.tagja († Bp., 1905. április 10.)

DECEMBER

2. † 1888. Lenhossék József (Bp.) anatómus, MTA r.tagja (x Buda, 1818. március 20.)
3. x 1863. Vízaknai Antal (Úrög) demográfus, statisztikus, MTA lev.tagja († Rácváros, 1911. november 29.)

© Magyar Biográfiai Index Bt., 2012.

Összeállította: *Németh Tibor*, a celldömölki Kemenesaljai Művelődési Központ és Könyvtár Kresznerics Ferenc Könyvtárának vezetője a „Magyar Életrajzi Kalauz” adatbázis alapján.

A teljes, több mint 3000 tételes anyag az Interneten alábbi címen érhető el 2012. december 1-től:
<http://www.cellbibl.hu>

MAGYAR KULTÚRA NAPJA 2013.

– XVII. pályázat –

1989-től január 22-e a magyar kultúra napja. 1823-ban ezen a napon fejezte be Kölcsey Ferenc nemzeti imáink, a *Himnusz* írását. A *Palóc Társaság* jó másfél évtizeddel ezelőtt hirdette meg első alkalommal azt a pályázatot, amelynek célja a magyarságtudat elmélyítése, a szülőföld iránti hűség erősítése, az anyanyelvi képességek fejlesztése és magyar fiataljaink tehetségének kibontakoztatása. 2013-ban tehát 17. alkalommal hirdetjük meg pályázatunkat.

Kérjük a Felvidéken, Magyarországon és az egész Kárpát-medencében élő magyar fiataljainkat, hogy dolgozataikkal vegyenek részt a pályázaton, gondolataikkal járuljanak hozzá a nemzeti összetartozás eszméjének megszilárdításához és terjesztéséhez.

2013-ban az alábbi témák közül válogathatnak a pályázók:

1. „*A játszó társam, mondd, akarsz-e lenni?*” – Gyermekjátékok régen és ma szülőhelyemen
2. „*Lángot adok, add tovább!*” – Éltető hagyományok nálunk napjainkban
3. *Katonadolog* – Visszaemlékezések családjunkban
4. *Addig üsd a vasat, míg meleg!* – Kihaló mesterségek nyomában
5. „*Mert a haza nem eladó*” – Hazaszeretet a mindennapokban
6. *Szép szülőföldem* – A hazai táj ismerete, megbecsülése
7. *Hazajáró* – Tájak, emberek a Kárpát-medencében
8. *Ősi kincsünk: édes anyanyelvünk* – Gondolatok a nyelvről
9. *Nyelvi Trianon* – Idegen szavak és roncsolt magyar szavak burjánzása a beszédünkben
10. „*Mint oldott kéve...*” – Az emberi, kisebbségi, nyelvi jogok és a fogyó magyarság kérdése

A pályázattal kapcsolatos tudnivalók: a pályázaton az alap (általános) iskolák felső tagozatosai (*I. kategória*) és a középiskolások (*II. kategória*) vehetnek részt akár több dolgozattal is; a dolgozatok terjedelme az I. kategóriában legkevesebb *egy gépelt oldal*, a II. kategóriában legkevesebb *három gépelt oldal* (fontos: *mindkettő 12 pontos, Times New Roman betűtípusú, másfeles sorközű legyen*); a *szépen kivitelezett pályamunkák* előnyben részesülnek; a pályamunkák elején fel kell tüntetni a – *dolgozati* névét, – a *dolgozati* életkorát (*hány éves a dolgozat írásakor?*), – a *kat*egóriát, amelybe életkora szerint tartozik, – a *dolgozati* lakcímét és villámlevélcímét (*e-mail*), – a *település* nevét magyarul, ahol iskolája működik, – az *iskola* nevét, amelynek diákja, – valamint a *felkészítő tanár* nevét és villámlevélcímét (*e-mail*).

A dolgozatokat a *villámlevél*címre kérjük eljuttatni kizárólag *egyszerű doc* formátumban, illetve *egy példányban* hagyományos postai úton (*főleg a színes rajzokkal és képekkel illusztrált dolgozatokat*) az alábbi címre is:

Palóc Társaság, 991 11 Ipolybalog (Balog nad Ipľom), Kör u. 194. Szlovákia

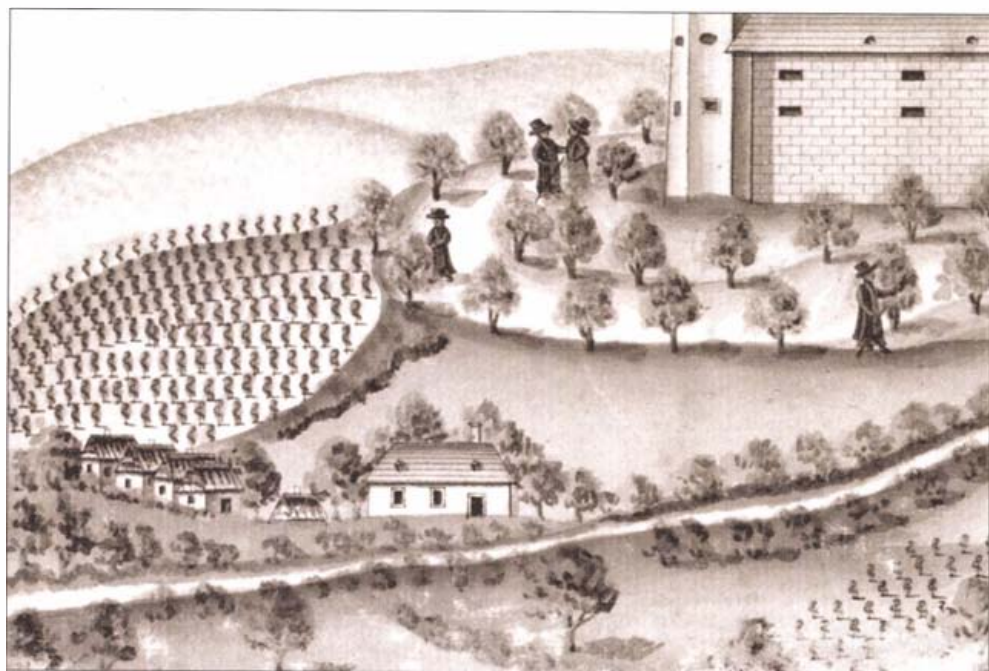
A mindkét módon történő küldés beérkezési határideje: **2012. december 22.**

**Eredményhirdetés 2013. január 20-án, vasárnap lesz Budapesten
a Bethlen Gábor Alap Zrt. Szentháromság tér 6. szám alatti székházában.**

A rendezvény fővődnöke *Szidiropulosz Archimédész* szociológus, a Trianoni Szemle főszerkesztője.

Mindkét kategória győztesei a támogatóknak köszönhetően jutalomban részesülnek. A legjobb pályamunkák megjelentetéséről gondoskodik és a színvonalas dolgozatok megírásához jó felkészülést kíván a

Palóc Társaság

Szerzetesek és szőlők Szent Márton hegyén. G. Kohlmann: A Pannonhalmi Főapátság látképe dél felől, 1824. (Főapátsági Gyűjtemények, Pannonhalma)

Szent Benedeket borral kínálják. David Antonio Fossati freskója a Pannonhalmi Főapátság barokk refektóriumában, 1729. – Dénesi Tamás cikkéhez

Maddalena di Canossa 14-15 évesen
(ismeretlen észak olasz festő munkája) Szluha Márton cikkéhez